

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ **JOURNAL of SOCIAL SCIENCES**

cilt VII volume

sayı 2 ekim 2014 october number 2

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ NEAR EAST UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

cilt VII volume

sayı 2 ekim 2014 october number 2

Editör - Editor

Aykut Polatoğlu

Yardımcı Editör - Assistant Editor

Ali Dayıoğlu

Yazı Kurulu - Editorial Board

Nilgün Abisel

Çelik Aruoba

Ebru Çakıcı

Ali Dayıoğlu

Ümit Hassan

Aykut Polatoğlu

Danışma Kurulu - Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Şinasi Aksoy - Lefke Avrupa Üniversitesi

Prof. Dr. Uğurcan Akyüz - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof. Dr. Meliha Altunışık - Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Çelik Aruoba - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof. Dr. Fulya Atacan - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Korkut Boratav - Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Eero Elfvengren - National Defense University (Finland)

Prof. Dr. Olavi Falt - University of Oulu (Finland)

Prof. Dr. Haldun Güllalp - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ümit Hassan - Yakın Doğu Üniversitesi

Prof. Dr. Norman Itzkowitz - Princeton University (USA)

Prof. Dr. Raşit Kaya - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Fuat Keyman - Koç Üniversitesi

Prof. Dr. Barbara Kellner Heineke - Freie Universität Berlin (Germany)

Prof. Dr. Bilsay Kuruç - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. İlber Ortaylı - Galatasaray Üniversitesi

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu - Yakın Doğu Üniversitesi

Doç. Dr. Julian Saruin - University of Sussex (UK)

Prof. Dr. Gencay Şaylan - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Taner Timur - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Vamık Volkan - University of Virginia (USA)

Yayınlanması istenilen yazılar ve yayın ile ilgili iletişim;

Abonelik ve reklam talepleri ile ilgili iletişim için adres/

Manuscripts and all editorial correspondence;

Subscription and advertising enquiries should be addressed to/

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

Yakın Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Lefkoşa / Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

(Editor, NEU Journal of Social Sciences

Near East University, Faculty of Economics and

Administrative Sciences

Nicosia / Northern Cyprus)

Kapak Tasarım - Uygulama

Erdal Aygenc - YDÜ Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisinde ileri sürülen görüşler ve gerçeklere ilişkin ifadeler tamamen yazarlara aittir ve dergide yayınlanmış olması bu görüş ve ifadelerin editör ya da Yakın Doğu Üniversitesi tarafından benimsendiği anlamına gelmez.

Statements of fact or opinion appearing in the *NEU Journal of Social Sciences* are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editor or NEU.

Tüm yayın hakları saklıdır. Bu derginin hiç bir bölümü yazılı ön izni olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilemez ve dağıtılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced and disseminated in any means without the prior written permission of the Near East University.

Baskı: Yakın Doğu Üniversitesi

Fiyatı: 20 TL.

Abone Bedeli / Yıllık: 35 TL.

Hesap No: YDÜ Bank 11-304-455

e posta: sosbilder@neu.edu.tr

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi hakemli bir dergidir ve **ECON Lit, ULAKBİM, Sociological Abstracts ve Worldwide Political Science Abstracts** kapsamındadır. NEU Journal of Social Sciences is a refereed journal and covered by **Econ Lit ULAKBİM, Sociological Abstracts and Worldwide Political Science Abstracts**.

YDÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**İÇİNDEKİLER / CONTENTS**

Ayşem Çalışkur	Belirli Meslek Alanlarına Göre İçsel Güdülenme ve Çalışma Değerlerinin İncelenmesi: İçsel Güdülenme ve Çalışma Değerleri Arasındaki İlişki----- 2
Gökhan Demir Derya Kömürcü	1960’larda Sermayenin Yeni Düzen Arayışı: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti ----- 32
Doğancan Özsel	The Theme of Change in the Conservative Ideology----- 59
Erdoğan Durmuş Fırat Yıldız	Hart Crane’s The Bridge as an Example of Modernist Poetry ----- 79
Gülenay Baş Dinar	Yeni Kurumsal İktisatta Kurumların Rolü ve İşlevlerine İlişkin Bir Değerlendirme --- 96
Güzin Bayar	Türkiye’nin Kalkınmış Ülkelere ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerine İhracatı: Karşılaştırmalı Yer Çekimi Analizi ----- 119
Saifullahi Sani Ibrahim Abubakar Muhammad	Information and Communication Tecnology and Bank Performance in Nigeria: A Panel Data Analysis ----- 165
Muzaffer Ercan Yılmaz	Suriye’de Barış Nasıl İnşa Edilebilir? ---- 177

BELİRLİ MESLEK ALANLARINA GÖRE İÇSEL GÜDÜLENME VE ÇALIŞMA DEĞERLERİNİN İNCELENMESİ: İÇSEL GÜDÜLENME VE ÇALIŞMA DEĞERLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Ayşem ÇALIŞKUR*

ÖZET

Bu araştırmanın amacı; belirli meslek alanlarına göre içsel güdülenme ve çalışma değerlerinin farklılaşmasının incelenmesi ve içsel güdülenme ile çalışma amaçlarının ilişkisinin belirlenmesidir. Araştırmadaki veriler İstanbul ilinde bulunan üç ayrı kurumda, beş ayrı meslek alanında çalışan katılımcılardan toplanmıştır (N=171). İçsel güdülenme ve çalışma değeri boyutları değerlendirmeye tabi tutulmuş ve veriler SPSS 21.0 programında analiz edilmiştir. Sonuçta; bu çalışmada incelenen beş ayrı meslek alanına göre bazı içsel güdülenme boyutları ve çalışma değeri boyutlarının farklılaştığı belirlenmiştir. Ayrıca, içsel güdülenme boyutları ile çalışma değerleri boyutları arasında anlamlı ilişkiler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güdülenme, İçsel Güdülenme, Çalışma, Çalışma Değeri, Meslek Alanları.

ABSTRACT

EXAMINING INTRINSIC MOTIVATION AND WORK VALUES ACCORDING TO THE JOB AREAS: RELATIONSHIP BETWEEN INTRINSIC MOTIVATION AND WORK VALUES

The purpose of this study is to investigate the diversification of intrinsic motivation and work values according to some job areas and determine the relationship between intrinsic motivation and work values. In this research, data have been collected from employees working in three different firms and five different job areas in İstanbul (N=171). Intrinsic motivation and work value dimensions are evaluated and data is analyzed by SPSS 21.0 software programme. As a result, it is found that some intrinsic motivation and work value dimensions become diversified in the five job areas which are examined in this study. In addition, it is found that there are significant relationships between intrinsic motivation and work value dimensions.

Keywords: Motivation, Intrinsic Motivation, Work, Work Value, Job Areas.

* Yrd. Doç. Dr., Kültür Üniversitesi, Psikoloji Bölümü (a.caliskur@iku.edu.tr)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VII, No. 2, (Ekim 2014)

Giriş

İnsan davranışının hangi iç ve dış dinamiklerle başladığı, ne kadar sürdüğü, ne zaman ve nasıl sonlandığı ile ilgili süreci açıklamakta bilgi sağlaması açısından güdülenme, araştırmacıların ilgisini çeken bir konudur. Güdülenme kavramı ele alındıkça ve üzerinde araştırmalar yapıldıkça bu konudaki çerçeve de gelişmiştir. Farklı güdülenme türleri belirlenmiş ve “İçsel Güdülenme” kavramı da, gerek akademik hayatta gerekse iş, meslek alanında ele alınmıştır. Endüstri Psikolojisi alanında, iş güdülenmesinin bir parçası olarak içsel güdülenme konusunda araştırmalar yapılmaya devam etmektedir. Çalışma değerleri ise çalışma faaliyetiyle ilişkili olarak, insanların hangi amaçlar ve değerler doğrultusunda çalıştıklarını belirlemek üzere çalışma davranışının dinamiklerini açıklamakta ele alınan bir konudur.

Güdülenme Kavramı

Hull’a göre (1943) önemli davranışlar içsel itkilerle harekete geçer, bu itkiler organizmanın fizyolojik ihtiyaçlarına tepki olarak doğan içsel hallerdir; organizmalar biyolojik koşullara göre bir denge durumu sağlamaya çalışır. Güdülenmiş organizmada, ihtiyaçtan doğan belirli bir gerginlik oluşur ve bu gerginlik organizmayı harekete geçirir, itki tatmin olduğunda denge sağlandığından organizma hareketi durdurur. McClelland’a göre (1985) “Güdü, duygusal durumdaki bir işaret değişimiyle oluşan yeniden bütünleşmedir”. İçsel veya dışsal işaretler -ki bunlar o anda deneyimlenen pozitif veya negatif duygulardır- kişinin duygusal durumuyla birleşir. Bunun sonucunda kişi geleceği kapsayan hedef durumlarına uygun duygularla dolar ve yaklaşma veya kaçınma davranışına yönelir. Gerrig ve Zimbardo’ya göre (2012) “Güdülenme, fiziksel ve psikolojik faaliyetlere başlama, yönlendirme ve devam etme sürecidir; bir faaliyeti diğerine tercih etme ve tepkilerin şiddeti ve sürekliliğini kapsayan mekanizmaları içerir”. Ryan ve Deci’ye göre (2000), insanlar sadece farklı miktarda değil farklı türde güdülenmeye sahiptir, yani güdülenmenin düzeyi ve yönelimi söz konusudur. Güdülenmenin yönelimi, kişiyi harekete geçiren kaynak tutumlar ve hedeflerle ilgilidir, faaliyetin nedenidir. Güdülenmenin düzeyi ise kişinin tutum veya hedeflere ulaşmayı ne kadar istediği ile ilgilidir. Güdülenme ile yakından ilişkili olan kavram da “ihtiyaç” kavramıdır. Literatürde daha çok, güdünün bir alt türü olarak, bedensel kaynaklı (açlık, susuzluk, biyolojik denge gibi) güdüler ihtiyaç olarak tanımlanmaktadır. Ancak Maslow (1970) güdülenmeyi hiyerarşik olarak sıralarken “güdü” terimi yerine “ihtiyaç” terimini kullanmayı tercih etmiştir. Deci ve Ryan (2002) ise “uzmanlık”, “özerklik” ve “ilişki kurma” ihtiyaçlarını temel, evrensel psikolojik ihtiyaçlar olarak

sınıflandırmışlar ve bu psikolojik ihtiyaçların karşılanması ile içsel güdülenmenin gerçekleşeceğini belirtmişlerdir.

İş Hayatında Güdülenme

Güdülenmenin iş hayatına nasıl yansıdığı konusunda da çeşitli tanımlamalar yapılmakta ve araştırmalar yürütülmektedir.

Steers ve Porter'a göre (1975) "İş güdülenmesi, örgüt düzenlerinde davranışın güçlendirilmesi, yöneltmesi ve sürdürülmesi süreci"dir. Franco, Bennett ve Kanfer (2002) iş güdülenmesini, "Örgütsel hedeflere yönelik olarak çaba sarf edip bunu sürdürmeye dair bireysel gönüllülük düzeyi" olarak tanımlamışlardır. Kanfer'e göre (1990) "İş güdülenmesi, kişinin tüm bilgi ve becerisini işe uygulamayı harekete geçiren zihinsel çaba harcamasını sağlar; güdülenme olmadan en becerikli insan bile çalışmaktan kaçınır".

İş güdülenmesinde çalışanların güdülenme yönelim ve düzeylerinin kaynağını içsel nedensellikte aramak veya dışsal nedensellikte aramak söz konusu olabilir. İş ortamında çalışanların hangi etmenlerle çalıştıkları, başarı arayışı içinde olmaları, hedef çıtalarını belirlemeleri, disiplinle çalışmaları ve hedefe vardıklarında duydukları tatmin, güdülenmede içsel veya dışsal nedenselliğin nasıl işlediğine ışık tutmaktadır.

İçsel ve Dışsal Güdülenme Kavramları

İçsel güdülenme kavramını Harlow, Harlow ve Meyer (1950) kişinin benliğinin kendiliğinden ve aktif doğasını betimlemek amacıyla dile getirmişlerdir. İçsel güdülenme kavramı White tarafından da ele alınmış, Murray'ın (1938) yaptığı mülakat analizlerinde bir varsayım olarak öne sürdüğü "psikolojik (dürtüsel olmayan) ihtiyaç" kavramını geliştirerek, "uzmanlık için içsel ihtiyaç" kavramını literatüre yerleştirmiştir. White (1959), insan organizmasının çevre koşullarıyla başa çıkmak üzere doğal olarak etkin olmaya güdülendiğini belirtmiştir. Hull (1943) ise geliştirdiği Dürtü Kuramı'nda tüm davranışların fizyolojik dürtüler ve onların türevleriyle oluştuğunu; içsel olarak güdülenen faaliyetin ise doğal psikolojik ihtiyaçlardan biri olan onaylanmış başarıya karşılık geldiğini ileri sürmüştür. İçsel güdülenme kavramı, 1950'li ve 1960'lı yıllarda ise Skinner'ın Edimsel Koşullanma Kuramı ve Hull'ın Dürtü Kuramı'na karşı geliştirilen bir kavram olarak literatürde yer almıştır. Skinner (1953), tüm davranışların yemek ve para gibi ayrılabilir, dışsal ödüllerle güdülendiğini iddia etmiş, içsel olarak güdülenen faaliyetler için ise

faaliyetin kendisini bir ödül olarak görmüştür.

Deci ve Ryan (1985) insanda farklı güdülenme türlerini, hareketi uyandıran farklı nedenler ve hedefler bağlamında ele almaktadır. İçsel güdülenme ve dışsal güdülenme kavramları arasındaki temel niteliksel farkı belirtmek üzere şöyle bir tanım yapmışlardır: “İçsel güdülenme; bir şeyi özünde ilginç ve zevkli bulduğu için yapmaktır; dışsal güdülenme ise bir şeyi ayrılabilir bir sonuca bağlı olarak yapmaktır”. “Dışsal güdülenme ise çevredeki ayrılabilir bazı sonuçlara ulaşmak amacıyla yapılan bir faaliyete mahsus bir yapıdır”. Deci ve Ryan’a göre (1991), gönüllü davranışlar, hayatın içinde kendiliğinden oluşan duygu ve bilişlere karşılık gelen ödüllendirici sonuçlara bağlıdır, edimsel pekiştirme ile açıklanamaz. İçsel ödüllendirici sonuçlar, bir faaliyete eşlik eden kişilerin yaşadığı, kendiliğinden oluşan duygu ve düşüncelerdir. DeCharms’a göre (1968) içsel ve dışsal güdülenme farklı nedensellik odaklarına bağlıdır. İçsel güdülenme “kişisel nedensellik” ihtiyacıyla ilgilidir, dışsal güdülenme ise dışarıdaki güçlerin azaltıp arttırmasına karşılık gelen “dışsal nedensellik”tir.

Vallerand ve Lalande tarafından geliştirilen “Hiyerarşik Model”, içsel ve dışsal güdülenme kavramları temelinde insan güdülenmesini çoklu düzeyde sunmaktadır. Bu modelde, spesifik güdülenme türleri (içsel, dışsal ve güdülenmesiz durum) farklı analiz düzeylerinde (global, bağlamsal ve durumsal) ve sosyal, bireysel ve genel olarak açıklanmaktadır. Düşey ekseninde, global, bağlamsal ve durumsal düzey yer almaktadır: Global düzey; en genel anlamda bireyin kişiliğinin nasıl işlediğini gösterir; yani birey genel olarak faaliyetlerinde hangi güdülenmeyle harekete geçiyor? sorusunun yanıtıdır. Bağlamsal düzey; spesifik yaşam bağamları (eğitim, iş, boş zaman, kişilerarası ilişkiler) açısından güdülenme durumunu ifade eder; örneğin bir kişinin farklı bağlamlarda geliştirdiği güdü türleri de farklılaşabilir. Durumsal düzey ise; zaman açısından daha spesifik (şimdi ve burada) güdülenme durumuna karşılık gelmektedir. Bu düzey, kişinin spesifik bir faaliyetle o andaki meşguliyeti sırasındaki güdülenme türünü belirtmektedir (Vallerand ve Lalande, 2011).

Güdülenme üzerine çalışan çeşitli araştırmacılara göre (Fournet, Distefano ve Pryer, 1966; Gruenberg, 1979) içsel güdülenme işin yapılmasıyla ilgili doğrudan yaşanan ödüllerle pekişir -ki bunlar işin kendisine ait özelliklerdir: İşin ilginçliği, sorumluluk, işin çeşitliliği, yaratıcılık, kişilerin beceri ve yeteneklerini kullanma olanağı, kişinin etkililiğine dair verilen geribildirim görev boyutunu ifade eder. Dışsal güdülenme ise; iş ortamındaki sosyal boyut (sosyal ilişkiler, arkadaşça, yardımsever, destekleyici meslektaşlar ve üstler gibi) ve örgütsel boyutu (ücret, ek

ödemeler, sosyal haklar, güvenlik gibi) içerir. Çeşitli araştırmalarda içsel ödüller, içsel güdülenmenin tatminine dönük; dışsal ödüller ise dışsal güdülenme esaslı ödüller olarak ele alınmıştır.

İçsel güdülenmeyle ilgili literatürdeki çeşitli araştırmalarda içsel güdülenmenin hangi koşullarda azaldığı, arttığı, diğer değişkenlerle ilişkisi ele alınmaktadır. Bu değişkenler arasında demografik değişkenler, ödül tipi, iş tatmini, çalışılan sektör, örgüt yapısı, performans geribildirimi, örgütsel bağlılık bulunmaktadır.

Çalışma ve Çalışma Değeri Kavramları

Çalışma davranışı hakkında çeşitli tanımlama ve görüşler bulunmaktadır. Çalışmanın yararlı bir şey üretmek niyetini taşıyarak enerji harcama yoluyla eşgüdümlü olarak yapılan faaliyetler takımı olduğu görüşü yaygındır (Firth, 1948; Fryer ve Payne 1984; Shepherdson, 1984). Bazı araştırmacılar (Firth, 1948; Anderson, 1961; Miller, 1980) çalışmanın ekonomik yarar yönünü öne çıkarmaktadır. Bazı araştırmacılar ise çalışmanın topluma hizmet yönüne öncelik vermektedir (Donald ve Havighurst, 1959). Çalışmayı bireysel veya toplumsal bir amaç doğrultusunda ele alan araştırmacılar da vardır (Warr, 1981; Weiss ve Khan, 1960). Morse ve Weiss (1955) yaptıkları araştırmada, insanların geçim derdi olmasa bile çalışmaya devam edebildiklerini belirtmiştir. Görülüyor ki çalışma, farklı veya çoklu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen bir davranıştır. Hall (1934) “Çalışmanın Boyutları” adlı kitabında çalışma kavramının “işe bağlılık”, “iş doyumu”, “işbölümü”, “meslektaşlık”, “profesyonellik”, “hiyerarşi”, “statü” kavramlarıyla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Tevrüz’ün (1989) Türkiye’de “çalışma” ve “iş” kavramlarıyla ilgili kavramların çağrışım tekniği ile ortaya çıkarılması çalışmasında Çalışma/İşin anlamını oluşturan 10 boyut elde etmiştir. Bu boyutlar: Görev, Amaç, Gayret, Yükselme, Sosyal İtibar, Gelişme, Maddi Kazanç, Ast-Üst İlişkileri, Kişinin Nitelikleri, Zihinsel Faaliyet, Faydalı Olma ve Başarı’dır.

Çalışma veya iş değerleri denilince, kişiyi çalışma davranışını gerçekleştirmeye yönlendiren değer verdiği anlamları ele almak gerekir. Literatürde çalışma değerleri, değerlerin çalışma alanına yansımaları olarak incelenmektedir. Aslında genel yaşam değerleri ile çalışma değerlerini birbirinden ayırmak güçtür. İş (çalışma) değerleri ile iş dışı değerleri genel yaşam değerlerinin içindedir; buna karşın genel yaşam değerleri üzerine çalışanlar genellikle çalışma değerlerini görmezden gelmektedir (Elizur ve Sagie, 1999). Feather (1975), değerlerin “İnsanın kendi davranışından veya başkalarının davranışlarından elde ettiği soyutlamalar”

olduğunu belirterek değerlerin bir değer sistemi halinde kişiye pek çok durumda kılavuzluk ettiğini öne sürmüştür. Hogan ve Hogan (2001), bir insanın temel değerlerinin, kişinin kimliğinin bir parçası olarak onu işinde arzuladığı ve çaba gösterdiği hedeflere yönlendireceğini belirtmiştir. Sverko (1989) “Çalışma Değerleri Modeli”ni geliştirmiş ve bu modelin merkezinde kişinin elde etmeye çalıştığı görece sabit hedefler olduğunu belirtmiştir (ekonomik güvence, uyarıcı sosyal etkileşim, beceri kullanımı gibi). Bir kişi bu hedeflere bağlı değerlere ne kadar çok önem verirse yaşamında çalışmanın rolü de o kadar önemli hale gelmektedir. Sverko (1989) bu modelde, çalışma değerlerinin gelişmesinde sosyalleşme sürecini vurgulamaktadır; sosyalleşme sürecinin çalışma değerlerini (hem işe verilen önem hem de işe ulaşma algısı) etkilediğini, ayrıca kişinin iş deneyimlerinin işe ulaşma algısını etkilediğini, çalışma değerlerinin ise sonuç olarak kişinin yaşamında işe verilen önemi etkilediğini öne sürmektedir. Bazı araştırmacılar ise (Hofstede, 1984; Inglehart, 1990) çalışma değerlerinin kültürel ve ulusal olarak toplumdan topluma değiştiğini belirtmektedir; ulusal çerçeve ve politik, ideolojik etmenler çalışma değerlerinin ülkeler bazındaki farklılaşmasında rol oynayabilmektedir.

Roe ve Ester (1999) genel yaşam değerleri, çalışma değerleri ve çalışma faaliyetleri bağlamında “Generic Model”i geliştirmiştir; bu modele göre değerler hem yatay ekseninde hem de dikey ekseninde ele alınmaktadır. Roe ve Ester’a göre yatay ekseninde; çalışma faaliyetlerinin çalışma değerlerini belirlediğini, çalışma değerlerinin ise genel yaşam değerleri üzerinde etkili olduğunu öne süren bir şekil vardır. Bu görüşe benzer bir belirleyiciliği, bazı sosyalizasyon kuramcıları da (Fisher, 1986; Wanous 1992; Weick, 1995) desteklemektedir. Roe ve Ester, dikey ekseninde ise; bireylerin grupla, grupların da toplumla iç içe var olduğu görüşü doğrultusunda, hiyerarşik bir şekilde en üst basamakta ülke, onun altında grup ve en alt düzeyde bireye doğru bir değer akış yönü olduğunu öne sürmektedir. Yine de aynı araştırmacılar olguları açıklarken değer akışının da tersine çevrilmesinin mümkün olabileceğini belirtmişlerdir.

İçsel GÜdülenme ve Çalışma Değerleri İlişkisi

Literatürde “güdü”, “ihtiyaç” ve “değer” kavramları ilişkili olarak ele alınan kavramlardır. Hull (1943) tüm davranışların temelinde fizyolojik dürtülerin olduğunu, içsel güdülenmiş davranışın da psikolojik ihtiyaç tatminini sağladığını öne sürmüştür. Deci ve Ryan (1985), insanda evrensel nitelikte psikolojik ihtiyaçların (uzmanlık, özerklik ve ilişkisellik) var olduğunu ancak bu ihtiyaçların tatmini ile ilginç faaliyetlerle uğraşmanın bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Deci

ve Ryan'a göre (1985) güdülenme çalışmaları, davranışın yönünün ve enerji düzeyinin araştırılmasıdır. Davranışın yönü davranışın neden olduğu konusuna dayanır; davranışın enerji düzeyi ise özünde ihtiyaç kavramına dayanır. Rokeach'a göre (1973) değerler sadece bireysel ihtiyaçların değil, sosyal ve kurumsal taleplerin de zihinsel temsilidir. Değerler, güdülenmeden daha genel ve soyut olarak merkezi bir durumda süre gider ve güdülenmeyi etkileyebilir. Schwartz (1994) değerlerin insana bir hareket yönelimi sağlayabileceğini; Vinson, Scott, Lamont (1977) ise değerlerin bir davranış için güdüyü uyarabileceğini belirtmiştir. Maslow'a göre (1970) insanın farklı ihtiyaçları onun farklı değerleri öğrenmesine ve yaşamında uygulamasına yol açmaktadır.

Vansteenkiste ve arkadaşlarına göre (2007) içsel ve dışsal güdülenme kavramlarının iş ortamına uygulanması düşünüldüğünde "içsel çalışma değeri yönelimi" ve "dışsal çalışma değeri yönelimi" olarak söz edilebilir. Sverko (1989) çalışma değerleri temelinde insanların işe devam etmelerini sağlayan amaçları ekonomik güvence, uyarıcı sosyal etkileşim ve beceri kullanımı olarak sıralamıştır. Ralston ve arkadaşları (1997), personelin çalışma değerlerini anlamının bir kurum için önemini vurgulamış, kurumun devamını sağlamada ve gücünü korumada iş değerlerini temel bir kavram olarak görmüştür. Bu model bilişsel süreçlerin kişinin tutum ve davranışlarındaki belirleyici rolünü betimlemektedir.

Çalışma değerlerinin yapısı konusunda gerçekleştirilen araştırmalarda çalışma değerleri farklı sınıflandırmalarla incelenmiştir. Çalışma değerlerinin sınıflandırılmasında bazı araştırmacıların (Alderfer, 1972; Borg, 1990; Crites, 1961; Mottaz, 1985; Pryor, 1987; Rosenberg, 1957) görüş birliğine dayanan sınıflandırmaları şöyledir: 1) İçsel değerler (kendini gerçekleştirme), 2) Dışsal değerler (güvenlik veya materyal), 3) Sosyal değerler (ilişkisel) (akt. Ros, Schwartz ve Surkiss, 1999). Super (1962) çalışma değerlerini öncelikle iki gruba ayırmıştır: 1) İç kaynaklı değerler (faaliyetin kendisinden elde edilir) 2) Dış kaynaklı değerler (faaliyetin sonuçlarından elde edilir). Oishi ve arkadaşları (1998) ile Schwartz (1994), çalışma değerlerinin içsel veya dışsal iş hedeflerini belirlemeyi sağladığını belirtmiştir. Super (1973) ilerleyen dönemlerde çalışma değerlerini 5 boyutta ele alarak sınıflandırmıştır: 1) Kendini gerçekleştirme, 2) Faydacılık, 3) Sosyal değerler, 4) Bireyselci değerler, 5) Maceracılık değerleri. Elizur'a göre (1994) ise çalışma değerleri iki "yüz" halinde ve 3 türde incelenebilir. Birinci yüz "çalışmanın sonuçları"dır -ki bu sonuçlar: 1) Araçsal/maddesel sonuçlar (iş koşulları ve yararlar), 2) Bilişsel sonuçlar (İlgi ve başarı), 3) Duygusal sonuçlar (ilişkiler ve arkadaşlıklar). Çalışma değerlerinin ikinci yüzü ise "çalışma ortamı ve yönetim özellikleri" ile ilgilidir. Katz ve VanMaanen (1977)'e göre iş hayatında; görev ödülleri, sosyal

ödülleri ve örgütsel ödüller etkilidir. Elizur ve arkadaşları (1991) çalışma değerlerinin belirlenmesi amacıyla yedi ülkede yaptıkları araştırmada (Tayvan, Çin, Kore, Macaristan, A.B.D, Hollanda, İsrail) her bir bireyin bilişsel değerler alanında iki ayrı unsurun bulunduğunu belirlemişlerdir: İçsel çalışma değerleri ve prestije dayanan çalışma değerleri. İçsel çalışma değerleri (işin ilginçliği, işin anlamlılığı, beceri kullanımı ve bilgilenme), prestije dayanan çalışma değerleri (işinizle gurur duymak, ilerleme, örgüt etkileri, iş etkileri) olarak ayrılmaktadır. Gayle (1997), “altın yakalı” olarak nitelediği ileri teknoloji profesyonellerinde içsel bir çalışma değeri olan “işin anlamlılığı”nın oldukça öncelikli olduğunu, onlar için asıl önemli değerlerin kendilerine dönük bir alanda mücadele, yaratıcılık ve öğrenme olduğunu belirtmiştir.

Borg, 1980 ve 1982 yıllarında yaklaşık 4,500 kişiden oluşan örneklem grubuna Elizur’un çalışma değerleri sınıflandırmasını esas olarak gerçekleştirdiği araştırmasında “Çok boyutlu alan analizi yöntemi”yle belirlediği 13 iş sonucunun 3 çalışma değeri alanına dağılımını belirlemeye çalışmıştır. Bilişsel sonuçlar alanında; anlamlılık, bağımsızlık, sorumluluk, ilgi ve ilerleme yer almakta; duygusal sonuçlar alanında insanlar, yardım, katkı, tanınma bulunmakta; araçsal/maddi sonuçlar alanında ise güvenlik, gelir, boş zaman ve iş koşulları yer almaktadır (Borg, 1986).

Çalışma değerleri ile ilgili araştırmalarda, çalışma değerlerinin farklı örneklemeler üzerinden betimlenmesi, çalışma değerlerinin önem sıralamaları, zaman içindeki değişimleri ve çeşitli değişkenlerle ilişkileri bakımından ele alındığı görülmektedir. Bu değişkenler arasında demografik değişkenler, iş sonuçları, yaşam deneyimleri, din, kişilik özellikleri, ihtiyaç tatmini, güdülenme, emeklilik planları gibi konular bulunmaktadır.

İçsel Güdülenme ve Çalışma Değerlerini Birlikte Ele Alan Araştırmalar

Literatürde içsel güdülenme, dışsal güdülenme, psikolojik ihtiyaç tatmini, içsel iş tatmini, iş karakteristikleri, iş kaynakları, kontrol odağı, işe bağlılık gibi kavramlarla gerek genel yaşam değerleri ve gerekse çalışma değerleri arasındaki ilişkiyi ele alan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. İçsel güdülenme ve çalışma değerleri bazen birebir bazen de psikolojik ihtiyaç tatmini, iş sonuçları, iş stresi, başarı güdüsü gibi kavramlar üzerinden ele alınmaktadır. Bazı makalelerde içsel güdülenmeye bağlı çalışma değerine karşılık gelecek şekilde “İçsel çalışma değeri” ifadesi kullanılmaktadır (Super, 1962; Elizur ve arkadaşları, 1991; Knoop 1994; Vansteenkiste ve arkadaşları, 2007).

Vansteenkiste ve arkadaşları (2007), çalışma değerleri ile psikolojik ihtiyaç tatmini ve iş sonuçları arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmalarında, dışsal çalışma değerlerinin işe adama, iş enerjisi ve iş tatminini negatif yönde yordadığını bulmuştur. Gelir düzeyi ve dışsal çalışma değerleri birlikte ele alındığında bile, bu negatif etki değişmemektedir; ancak gelir düzeyinin genel yaşam tatmini ve mutluluk üzerinde pozitif etkisi bulunduğu görülmektedir. Yaş faktörü ise iş tatminini pozitif yönde yordamaktadır. Dışsal çalışma değerlerinin kısa süreli tatmin, iş-aile çatışması ve duygusal tükenmeyi pozitif yönde yordadığı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca dışsal çalışma değerleri, mutluluk ve genel yaşam tatminini de negatif yönde yordamaktadır. Cinsiyet faktörüne göre çalışma değerlerinin veya sonuç değişkenlerin farklılık gösterip göstermediği ele alındığında ise sadece “işten ayrılma niyeti” taşıma erkek katılımcılarda kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Mottaz (1985), farklı düzeylerde (profesyonel, yönetici, büro çalışanı, hizmet görevlisi, mavi yakalı işçi) 1,385 çalışandan veri toplayarak, içsel ve dışsal ödüllerin iş tatmini üzerindeki etkisini ele almıştır. Bu araştırmada içsel veya dışsal ödüller, çalışma değerine karşılık gelecek şekilde değerlendirilerek ölçek olarak 9 maddelik “Çalışma Değeri Envanteri” kullanılmıştır. Çalışma değeri envanterinde 3 temel ödül türü bulunmaktadır: 1) İçsel görev ödülü, 2) Dışsal örgüt ödülü, 3) Dışsal sosyal ödüller. Sonuçta; içsel görev ödüllerinin iş tatmini üzerinde en belirleyici değişken olduğu elde edilmiştir; ikinci sırada dışsal sosyal ödüller ve üçüncü sırada dışsal örgüt ödülü bulunmaktadır. Ayrıca içsel görev ödüllerinin, üst düzey çalışanlarda alt düzey çalışanlara göre içsel görev ödüllerinin belirleyici gücünün daha fazla olduğu; dışsal örgüt ödüllerinin belirleyici gücünün ise alt düzey çalışanlarda üst düzey çalışanlara göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Warr, Cook ve Wall (1979), içsel güdülenme, iş tutumları ve psikolojik iyi oluş ilişkilerini iki aşamada incelemişlerdir (N=590). Sonuçta; içsel güdülenme ile işe bağlılık arasında orta düzeyde anlamlı ilişki, algılanan içsel iş karakteristikleri ile iş tatmini, genel yaşam tatmini ve mutluluk arasında pozitif yönde anlamlı ilişki elde edilmiştir.

Kuruüzüm, Irmak ve İpekçi Çetin (2010) imalat (N=489) ve hizmet (N=727) sektöründe çalışanların işe bağlılığını etkileyen iş değerleri, içsel güdülenme, başarı güdüsü ve kontrol odağı faktörlerini incelemişlerdir. Sonuçta; işe bağlılık, iş değerleri, başarı güdüsü ve kontrol odağı değişkenleri bakımından çalışılan sektör değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılık bulunduğu; içsel güdülenme açısından ise gruplar arasında anlamlı bir fark elde edilmediği görülmüştür. İçsel

güdülenme her iki grupta da işe bağlılığı etkileyen bir değişkendir. Ayrıca imalat sektöründe işe bağlılığı etkileyen en önemli faktörün iş değerleri olduğu; hizmet sektöründe de işe bağlılığı etkileyen en önemli iki faktörün iş değerleri ve içsel güdülenme olduğu sonucu elde edilmiştir.

Dinger, Thatcher ve Stepina (2010) bilgi teknolojileri profesyonellerinin iş karakteristikleri, bireysel farklılıklar, işveren algısı ve iş-aile çatışması arasındaki yordayıcı ilişkileri ele aldıkları çalışmalarında (N=126); iş karakteristiklerinden beceri çeşitliliğinin iş-aile çatışması algısını arttırdığı, bireysel farklılıklardan halk hizmeti algısının iş-aile çatışması algısını arttırdığı, öz-düzenlemenin iş-aile çatışması algısını azalttığı, iş etiğinin iş-aile çatışması algısını arttırdığı, boş zaman etiğinin iş-aile çatışması algısını azalttığı sonuçlarını elde etmişlerdir. Ayrıca işveren algısının bileşenlerinden iş güvenliği, süpervizör özelliklerinin tatminkarlığının iş-aile çatışması algısını azalttığı sonuçlarına ulaşmışlardır. Özerklik, geribildirim, görevin kimliği ve işin anlamlılığı iş karakteristikleri ile iş-aile çatışması algısı arasında anlamlı bir ilişki elde etmemişler yine içsel güdülenme ile iş-aile çatışma algısı arasında anlamlı bir ilişki elde edememişlerdir.

Van Den Broeck ve arkadaşları (2011), güçlü bir içsel çalışma değeri yönelimi ile iş kaynakları, işe bağlılık ve duygusal tükenme arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında (N=4009) iş kaynaklarından otonomi ile duygusal tükenme arasında negatif yönde anlamlı ilişki, iş kaynakları ile işe bağlılık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki, içsel ve dışsal çalışma değeri yönelimleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki elde edilmiştir. Ayrıca, içsel çalışma değeri yönelimi ile tüm iş karakteristikleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki, dışsal çalışma değeri yönelimi ile “özerklik” arasında negatif yönde anlamlı ilişki görülmüştür. İçsel ve dışsal değerler ile duygusal tükenme arasında anlamlı bir ilişki bulunmamış, duygusal tükenme ile işe bağlılık arasında negatif yönde anlamlı ilişki belirlenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmada, belirli meslek alanlarında çalışan üniversite mezunu personelin içsel güdülenme ve çalışma değerleri açısından karşılaştırılmasıdır. Araştırmanın bir diğer amacı ise belirli meslek alanlarında çalışan personelin içsel güdülenmesi ile çalışma değerleri arasındaki ilişkinin sınanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

1. Belirli meslek alanlarında çalışan kişilerin çalıştıkları meslek alanına göre içsel güdülenme boyutları farklılaşmakta mıdır?

2. Belirli meslek alanlarında çalışan kişilerin çalıştıkları meslek alanına göre çalışma değeri boyutları farklılaşmakta mıdır?
3. Belirli meslek alanlarında çalışan kişilerin içsel güdülenme boyutları ile çalışma değeri boyutları arasında ilişki bulunmakta mıdır?

Yöntem

Araştırmanın yöntemi, “ilişkisel tarama modeli”dir. “İlişkisel tarama modelleri, iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir” (Karasar, 2002).

Araştırmanın evrenini, 2013 yılında İstanbul ilinde faaliyet gösteren 3 kurumda çalışan üniversite mezunu personel oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise, -temsil etme niteliğini arttırmak üzere- İstanbul ilinde bulunan bir belediye, bir üniversite ve bir özel şirkette çalışan 5 farklı meslek alanından üniversite mezunu personeldir (N=171). Bu meslek alanları: Akademisyen, avukat, işletmeci, mimar, mühendis olarak belirlenmiştir. Araştırmada örnekleme yöntemi olarak “oranlı küme örnekleme” (cluster sampling) tercih edilmiştir. “Evren ya da çalışma evreni, çoğu zaman içinde çeşitli elemanları olan benzer amaçlı (işlevli) kümelerden oluşur”. “Oranlı küme örnekleme yapmak için evren önce araştırma bulguları açısından önemli farklılıklar getirebileceği düşünülen değişkenlere göre alt evrenlere ayrılır” (Karasar, 2002). Küme örnekleme, popülasyon içinde doğal gruplamanın belirgin olduğu bir örnekleme yöntemidir. Toplam popülasyon gruplar (kümeler) ayrılır ve gruplara ait her bir örneklem seçilir. Daha sonra seçilmiş her bir gruptaki elementlerden bilgi toplanır (http://psychology.wikia.com/wiki/Cluster_sampling, erişim tarihi: 26.07.2013). Örneklem büyüklüğü, belirli meslek alanlarına göre kümeler ayrılıp her kümeden en az 30 kişiye ulaşılması hedeflenerek oluşturulmuştur. “Örnekleme türü de örneklem büyüklüğünü etkiler, daha benzeşik kümeler oluşturulduğundan oranlı örneklemlerde gerekli örneklem büyüklüğü daha küçüktür” (Karasar, 2002). Böylece araştırma kapsamında, 5 meslek alanından toplam 171 kişiye ulaşılmış ve ölçekler uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında, ilk ölçek İçsel Güdülenme Envanteri (İGE)’dir. Bu ölçeğin orijinal adı ‘Intrinsic Motivation Scale (IMI)’dir ve Ryan tarafından 1982 yılında geliştirilmiştir. İGE; uygulama süresi yaklaşık 10 dakika olan, 7’li Likert Tipi bir öz-değerlendirme ölçeğidir. Ölçeğin güvenirlik ve geçerlik çalışması McAuley, Duncan ve Tammen (1989) tarafından yapılmıştır; ölçeğin orijinalinin

güvenirlik katsayısı alt ölçeklere göre $\alpha=.68$ ile $.84$ arasındadır. Ölçeğin bütününe iç tutarlık katsayısı ise $\alpha=.85$ 'tir. Ölçeğin orijinalinin faktör analizinde ise, 4 temel faktör grubuna (İlgi Duyma/Keyif Alma, Algılanan Yeterlik, Çaba/Önem, Baskı/Gerilim) karşılık gelen 18 item belirlenmiştir. 4 faktör grubuna dağılan ölçeğin 18 itemlik ve 16 itemlik versiyonları karşılaştırılmış ve orta düzeyde ilişkili bulunmuştur. Ayrıca bu iki ayrı versiyonun Ki-Kare değerleri ölçeğin $p<.05$ düzeyinde anlamlı olduğunu ve ölçeğin geçerli olduğunu göstermektedir (McAuley, Duncan ve Tammen, 1989). Ölçeğin Türkiye'de uygulanabilirliğini sınamak üzere İGE'nin Dilsel Eşdeğerlik, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması, Çalışkur ve Demirhan (2013) tarafından yapılmıştır. İGE'nin test-tekrar test güvenilirlik değeri $p<0.01$, yapı geçerliğini ölçmek üzere yapılan Faktör Analizi'nde Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0.904 olarak ve Bartlett Küresellik Testi'nde ise p değeri 0.000 olarak elde edilmiştir. Faktör Analizi'nde yapılan işlemler sonucu elde edilen faktörler: İlgi Duyma/Hoşlanma, Algılanan Yeterlik, Değer/Fayda, Algılanan Seçme Hakkı, Çaba/Önem, Baskı/Gerilim, İş Algısı'dır. Faktör Analizi sonrasında her bir alt boyutun (faktörün) güvenilirliği de hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığını gösteren Cronbach Alpha değeri 0.8691 olarak bulunmuştur. Ayrıca bu ölçeğin ölçüt geçerliğinin olduğu da belirlenmiştir ($p<0.01$). Sonuçta; 32 maddeden oluşan İGE'nin güvenilirlik ve geçerliğinin yeterli olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada yararlanılan ikinci ölçek, çalışma değerlerini ölçmek üzere Tevrüz ve Turgut tarafından (2004) geliştirilen Çalışma Amaçları Testi (ÇLMÇ)'dir. ÇLMÇ, uygulama süresi yaklaşık 5 dakika olan, 6'lı Likert Tipi bir öz-değerlendirme ölçeğidir. Bu test, önce 76 madde olarak geliştirilmiş daha sonra 12 faktöre 12 madde halinde karşılık gelecek şekilde kısaltılmıştır. ÇLMÇ'nin güvenilirlik, geçerlik çalışması Tevrüzve Turgut tarafından (2004) yapılmıştır. Testin kısaltılmış versiyonu Uçanok (2008) tarafından doktora tez çalışmasında uygulanmıştır. Yapılan analizlerde, ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0.942 olarak ve Bartlett Küresellik Testi'nde ise p değeri 0.000 olarak elde edilmiştir. Faktör Analizi'nde 12 faktör belirlenmiştir, bu faktörler: 'Topluma katkıda bulunmak, statü kazanmak, geçimini temin etmek, bilgi edinmek/kullanmak, dini görevini yapmak, sakınmak, kendini meşgul etmek, hayatına keyif katmak, hayatına hareket katmak, hayatına anlam vermek, düzenini kurmak, sevdiği işi yapmak'tır. Ölçeğin iç tutarlılığını gösteren Cronbach Alpha değeri 0.9606 olarak elde edilmiştir.

Uygulama

Araştırma dahilinde; 2013 yılında İstanbul ilinde faaliyet gösteren 3

kurumda çalışan 5 ayrı meslek alanından toplam 171 kişiye ulaşılmış ve tamamından veri toplanmıştır. Verilerin büyük bir kısmı elden dağıtılarak, diğer kısmı ise elektronik posta yoluyla toplanmıştır. Uygulanan ölçeklerden ilki İGE, 32 maddeden oluşan 7'li Likert Tipi bir ölçektir ve katılımcılar bu ölçekte uygun gördükleri seçeneğe karşılık gelen kutucuğu işaretleyerek (1'den "Hiç gerçek değil", 7'ye kadar "Çok gerçek" şeklinde bir cetvelde) yanıt vermektedir. İkinci ölçek ÇLMÇ, 12 maddeden oluşan 6'lı Likert Tipi bir ölçektir; katılımcılar bu ölçekte -bir önceki ölçekle aynı şekilde- uygun gördükleri seçeneğe karşılık gelen kutucuğu işaretleyerek (1'den "Hiç önemli değil", 6'ya kadar "Fazlasıyla önemli" şeklinde bir cetvelde) yanıt vermektedir.

Verilerin Analizi

171 katılımcıdan toplanan veriler SPSS 18.0 programında istatistiksel analize tabi tutulmuştur. Verilerin analizinde; içsel güdülenme boyutlarının ve çalışma değerlerinin belirli meslek alanlarına göre farklılaşması incelendiğinden Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış, içsel güdülenme ile çalışma değerlerinin ilişkisi ise Pearson Korelasyon Katsayısı analizine tabi tutulmuştur.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde ele alınan problemler doğrultusunda demografik bulgular, hipotez testleri ve korelatif bulgular sunulmuştur. Araştırmaya toplam 171 kişi katılmıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi, katılımcıların yaş değişkenine göre demografik bulguları şöyledir: 100'ü (%58.5) 20-35 yaş arası, 60'ı (%35.1) 36-50 yaş arası, 9'u (%5.3) 51-65 yaş arası, 2'si (%1.2) ise 66 ve üstü. Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre demografik bilgileri incelendiğinde, 91'i kadın (%53.2), 80'i erkek (%46.8) olarak yer almaktadır. Katılımcıların 35'i (%20.5) akademisyen, 35'i (%20.5) avukat, 35'i (%20.5) işletmeci, 34'ü (%19.9) mimar, 32'si (18.7) mühendis meslek grubuna dahildir.

Tablo 1. Araştırma Katılımcılarının Yaş, Cinsiyet ve Meslek Alanı Değişkenlerine Göre Dağılımı

Yaş		Frekans	%
	20-35 yaş arası	100	58,5
	36-50 yaş arası	60	35,1
	51-65 yaş arası	9	5,3
	66 yaş ve üstü	2	1,2
	Toplam	171	100,0
Cinsiyet		Frekans	%
	Kadın	91	53,2
	Erkek	80	46,8
	Toplam	171	100,0
Meslek		Frekans	%
	Akademisyen	35	20,5
	Avukat	35	20,5
	İşletmeci	35	20,5
	Mimar	34	19,9
	Mühendis	32	18,7
	Toplam	171	100,0

Araştırmada içsel güdülenme ve çalışma değerleri temelindeki hipotezler şöyle sıralanmaktadır:

H1: Belirli meslek alanlarında çalışan kişilerin çalıştıkları meslek alanına göre içsel güdülenme boyutları farklılaşmaktadır.

H2: Belirli meslek alanlarında çalışan kişilerin çalıştıkları meslek alanına göre çalışma değeri boyutları farklılaşmaktadır.

H3: Belirli meslek alanlarında çalışan kişilerin içsel güdülenme boyutları ile çalışma değeri boyutları arasında ilişki bulunmaktadır.

Araştırma hipotezlerine ilişkin sonuçlar şu şekilde oluşmuştur:

H1: *Belirli meslek alanlarında çalışan kişilerin çalıştıkları meslek alanına göre içsel güdülenme boyutları farklılaşmaktadır.*

Araştırmadaki ilk hipotez olan; çalışanların akademisyen, avukat, işlemeci, mimar ve mühendis meslek alanlarına göre içsel güdülenme boyutları arasındaki farklılaşma olup olmadığı Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ile sınanmıştır. İçsel güdülenme boyutlarından “ilgi duyma/hoşlanma” boyutu ele alındığında, akademisyen grubu ile avukat grubu arasında ($p < 0.001$) ve mühendis grubu ile

avukat grubu arasında ($p<0.01$) anlamlı fark bulunmuştur $F(4, 166)=5,972$ (Tablo 2 ve Tablo 3). Örneklem grubundaki akademisyenlerin avukatlardan, mühendislerin de avukatlardan işlerine karşı daha fazla ilgi ve hoşlanma duydukları görülmüştür.

Tablo 2. İlgi Duyma/Hoşlanma Boyutu Puanlarının Meslek Alanlarına Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

İlgi/Hoşlanma ortalama

	Sum of Squares	df	MeanSquare	F	Sig.
BetweenGroups	42,903	4	10,726	5,972	,000
WithinGroups	298,157	166	1,796		
Total	341,060	170			

“Değer/fayda” boyutunda akademisyen grubu ile avukat grubu arasında ($p<0.05$), mühendis grubu ile avukat grubu arasında ($p<0.05$) anlamlı fark elde edilmiştir $F(4, 166)=3,927$ (Tablo 4 ve Tablo 5). Akademisyen grubu avukatlara göre işlerini daha değerli ve faydalı bulmuş ayrıca mühendis grubu da avukatlara göre işlerini daha değerli ve faydalı olarak değerlendirmiştir.

Tablo 3. Değer/Fayda Boyutu Puanlarının Meslek Alanlarına Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Değer/Fayda ortalama

	Sum of Squares	df	MeanSquare	F	Sig.
BetweenGroups	27,751	4	6,938	3,927	,005
WithinGroups	293,269	166	1,767		
Total	321,020	170			

“Çaba/önem” boyutunda, akademisyen grubu ile işletmeci grubu arasında ($p<0.05$) ve işletmeci grubu ile mühendis grubu arasında ($p<0.05$) anlamlı fark elde edilmiştir $F(4, 166)=3,967$ (Tablo 6 ve Tablo 7). Akademisyen grubun işletmeci grubuna göre ve mühendis grubun da işletmeci gruba göre işlerinde daha çok çaba harcadıklarını düşünmeleri ve işlerini önemli buldukları görülmüştür.

Tablo 4. Çaba/Önem Boyutu Puanlarının Meslek Alanlarına Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Çaba/Önem ortalama

	Sum of Squares	df	MeanSquare	F	Sig.
BetweenGroups	18,571	4	4,643	3,967	,004
WithinGroups	194,255	166	1,170		
Total	212,825	170			

“Baskı/gerilim” boyutunda avukat grubu ile akademisyen grubu arasında ($p<0.05$) anlamlı fark görülmüştür $F(4, 166)=3,475$ (Tablo 8 ve Tablo 9). Avukat grubun akademisyen gruba göre işlerini daha baskılı/gergin algıladıkları belirlenmiştir. “Algılanan yeterlik”, “algılanan seçme” boyutu, “iş algısı” boyutları ele alındığında meslek grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 5. Baskı/Gerilim Boyutu Puanlarının Meslek Alanlarına Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Baskı/Gerilim ortalama

	Sum of Squares	df	MeanSquare	F	Sig.
BetweenGroups	17,087	4	4,272	3,475	,009
WithinGroups	204,071	166	1,229		
Total	221,158	170			

H2: Belirli meslek alanlarında çalışan kişilerin çalıştıkları meslek alanına göre çalışma değeri boyutları farklılaşmaktadır.

Araştırmadaki ikinci hipotez sınamak üzere, değer boyutlarının akademisyen, avukat, işletmeci, mimar ve mühendis meslek alanlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ile belirlenmeye çalışılmıştır. Değer boyutlarından; “dini görev yapmak” boyutunda avukat grubu akademisyen grubu arasında ($p<0.05$), işletmeci grubu ile akademisyen grubu arasında ($p<0.001$), avukat grubu ile mühendis grubu arasında ($p<0.05$), işletmeci grubu ile mühendis grubu arasında ($p<0.001$), işletmeci grupla mimar grup arasında ($p<0.05$) anlamlı fark elde edilmiştir $F(4, 166)=12,122$ (Tablo 10 ve Tablo 11). Elde edilen bu bulgular, avukat ve işletmeci grupların akademisyen gruba göre, ayrıca avukatların mühendislere göre, işletmeci grupların da mühendis ve mimar gruplara göre “dini görev yapmak” değerine daha fazla önem verdikleri doğrultusundadır.

Tablo 6. Dini Görev Yapmak Boyutu Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

b5

	Sum of Squares	df	MeanSquare	F	Sig.
BetweenGroups	117,247	4	29,312	12,122	,000
WithinGroups	401,385	166	2,418		
Total	518,632	170			

Değer boyutlarından; “sakınmak” boyutunda akademisyen grubu ile mühendis grubu arasında ($p<0.05$), avukat grubu ile mühendis grubu arasında ($p<0.05$) ve işletmeci grubu ile mühendis grubu arasında ($p<0.001$) anlamlı farklar elde edilmiştir $F(4, 166)=3,835$ (Tablo 12 ve Tablo 13). Akademisyen, avukat ve işletmeci grupların mühendis gruba göre “sakınmak” değerine daha fazla önem verdikleri görülmektedir.

Tablo 7. Sakınmak Boyutu Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

b6

	Sum of Squares	df	MeanSquare	F	Sig.
BetweenGroups	31,579	4	7,895	3,835	,005
WithinGroups	341,730	166	2,059		
Total	373,310	170			

“Hayatına anlam vermek” değeri ele alındığında, akademisyen grupla işletmeci grup arasında ($p<0.05$), akademisyen grubu ile mühendis grubu arasında ($p<0.001$) anlamlı farklar bulunmuştur $F(4, 166)=4,698$ (Tablo 14 ve Tablo 15). Akademisyen grubun işletmeci gruba göre ve yine akademisyen grubun mühendis gruba göre “hayatına anlam vermek” değerine daha fazla önem verdikleri belirlenmiştir.

Tablo 8. Hayatına Anlam Vermek Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

b10

	Sum of Squares	df	MeanSquare	F	Sig.
BetweenGroups	27,182	4	6,796	4,698	,001
WithinGroups	240,128	166	1,447		
Total	267,310	170			

“Düzenini kurmak” değeri bakımından akademisyen grubu ile işletmeci grubu arasında ($p<0.01$), mimar grubu ile işletmeci grubu arasında ($p<0.05$), mühendis grubu ile işletmeci grubu arasında ($p<0.01$) anlamlı fark elde edilmiştir $F(4,166)=4,962$ (Tablo 16 ve Tablo 17). İşletmecilerin akademisyenlere, mimar ve mühendislerle göre “düzenini kurmak” değerine daha fazla önem verdiği görülmektedir. Topluma katkıda bulunmak, statü kazanmak, geçimini temin etmek, bilgi edinmek ve kullanmak, kendini meşgul etmek, hayatına keyif katmak, sevdiği işi yapmak boyutları ele alındığında sözü edilen meslek grupları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 9. Düzenini Kurmak Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

b11

	Sum of Squares	df	MeanSquare	F	Sig.
BetweenGroups	37,152	4	9,288	4,962	,001
WithinGroups	310,754	166	1,872		
Total	347,906	170			

H3: Belirli meslek alanlarında çalışan kişilerin içsel güdülenme boyutları ile çalışma değeri boyutları arasında ilişki bulunmaktadır.

Araştırmadaki 3. hipotezi sınamak üzere, içsel güdülenme boyutları ile çalışma değerleri boyutları arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Testi sonuçları verilmiştir. Tablo 10 ve Tablo 11’de görüldüğü gibi, “ilgi duyma/hoşlanma” boyutu ile “düzenini kurmak” ($r=-,164$, $p<0.05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki ve “ilgi duyma/hoşlanma” boyutu ile “sevdiği işi yapmak” ($r=,178$, $p<0.05$) boyutu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki görülmüştür. İlgi duyma/hoşlanma boyutu ile diğer çalışma değeri boyutları arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir ($p>0.05$). Korelasyon anlamlılık düzeyleri $*0.05$ ve $*0.01$ ’dir.

Tablo 10. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların İlgi Duyuma/Hoşlanma Boyutu ile Düzenini Kurmak Boyutu Arasındaki İlişki

	İlgi/Hoşlanma (A1)	Düzenini Kurmak (b11)
PearsonCorrelation	1	-,164*
A1-b11 Sig. (2-tailed)		,032
N	171	171

Tablo 11. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların İlgi Duyma/Hoşlanma Boyutu ile Sevdiği İşi Yapmak Boyutu Arasındaki İlişki

		İlgi/Hoşlanma (A1)	Sevdiği İşi Yapmak (b12)
A1-b12	PearsonCorrelation	1	,178*
	Sig. (2-tailed)		,020
	N	171	171

Tablo 12 ve Tablo 13’te görüldüğü gibi, “algılanan yeterlik” boyutu ile “topluma katkıda bulunmak” ($r=,177$, $p<0.05$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki ve “algılanan yeterlik” ile “statü kazanmak” ($r=,208$, $p<0.05$) boyutu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki elde edilmiştir. “Algılanan yeterlik” boyutu ile diğer çalışma değeri boyutları arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir ($p>0.05$).

Tablo 12. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Algılanan Yeterlik Boyutu ile Topluma Katkıda Bulunmak Boyutu Arasındaki İlişki

		Algılanan Yeterlik (A2)	Topluma Katkıda Bulunmak (b1)
A2-b1	PearsonCorrelation	1	,177*
	Sig. (2-tailed)		,021
	N	171	171

Tablo 13. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Algılanan Yeterlik Boyutu ile Statü Kazanmak Boyutu Arasındaki İlişki

		Algılanan Yeterlik (A2)	Statü Kazanmak (b2)
A2-b2	PearsonCorrelation	1	,208**
	Sig. (2-tailed)		,006
	N	171	171

İçsel güdülenme boyutlarından “algılanan seçme” boyutu ile “dini görev yapmak” boyutu ($r=-.194$, $p<0.05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki, “algılanan seçme” boyutu ile “düzenini kurmak” boyutu ($r=-.182$, $p<0.05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki ve “algılanan seçme” boyutu ile “sevdiği işi yapmak” boyutu ($r=,234$, $p<0.01$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki görülmüştür. “Algılanan seçme” boyutu ile diğer çalışma değeri boyutları arasında anlamlı bir ilişki elde edilmemiştir ($p>0.05$) (Tablo 14, Tablo 15 ve Tablo 16).

Tablo 14. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Algılanan Seçme Boyutu ile Dini Görev Yapmak Boyutu Arasındaki İlişki

		Algılanan Seçme (A3)	Dini Görev Yapmak (b5)
A3-b5	PearsonCorrelation	1	-,194*
	Sig. (2-tailed)		,011
	N	171	171

Tablo 15. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Algılanan Seçme Boyutu ile Düzenini Kurmak Boyutu Arasındaki İlişki

		Algılanan Seçme (A3)	Düzenini Kurmak (b11)
A3-b11	PearsonCorrelation	1	-,182*
	Sig. (2-tailed)		,017
	N	171	171

Tablo 16. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Algılanan Seçme Boyutu ile Sevdiği İşi Yapmak Boyutu Arasındaki İlişki

		Algılanan Seçme (A3)	Sevdiği İşi Yapmak (b12)
A3-b12	PearsonCorrelation	1	,234**
	Sig. (2-tailed)		,002
	N	171	171

Tablo 17, Tablo 18 ve Tablo 19’da görüldüğü gibi içsel güdülenme boyutlarından “değer/fayda” boyutu ile “dini görev yapmak” çalışma değeri boyutu ($r=-,168$, $p<0.05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki, “değer/fayda” boyutu ile “kendini meşgul etmek” boyutu ($r=-,168$, $p<0.05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki, “değer/fayda” boyutu ile “sevdiği işi yapmak” boyutu ($r=,371$, $p<0.01$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki elde edilmiştir. “Değer/fayda” boyutu ile diğer çalışma değeri boyutları arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir ($p>0.05$).

Tablo 17. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Değer/Fayda Boyutu ile Dini Görev Yapmak Boyutu Arasındaki İlişki

		Değer/Fayda (A4)	Dini Görev Yapmak (b5)
A4-b5	PearsonCorrelation	1	-,168*
	Sig. (2-tailed)		,028
	N	171	171

Tablo 18. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Değer/Fayda Boyutu ile Kendini Meşgul Etmek Boyutu Arasındaki İlişki

		Değer/Fayda (A4)	Kendini Meşgul Etmek (b7)
A4-b7	PearsonCorrelation	1	-,168*
	Sig. (2-tailed)		,028
	N	171	171

Tablo 19. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Değer/Fayda Boyutu ile Sevdiği İşi Yapmak Boyutu Arasındaki İlişki

		Değer/Fayda (A4)	Sevdiği İşi Yapmak (b12)
A4-b12	PearsonCorrelation	1	,371**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	171	171

Tablo 20 ve Tablo 21’de görüldüğü gibi, “çaba/önem” içsel güdülenme boyutu ile “dini görev yapmak” çalışma değer boyutu ($r=-,217$, $p<0.01$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki, “çaba/önem” boyutu ile “sevdiği işi yapmak” boyutu ($r=.176$, $p<0.05$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki görülmüştür. “Çaba/önem” boyutu ile diğer çalışma değeri boyutları arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir ($p>0.05$).

Tablo 20. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Çaba/Önem Boyutu ile Dini Görev Yapmak Boyutu Arasındaki İlişki

		Çaba/Önem (A5)	Dini Görev Yapmak (b5)
A5-b5	PearsonCorrelation	1	-,217**
	Sig. (2-tailed)		,004
	N	171	171

Tablo 21. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Çaba/Önem Boyutu ile Sevdiği İş Yapmak Boyutu Arasındaki İlişki

	Çaba/Önem (A5)	Sevdiği İş Yapmak (b12)
PearsonCorrelation	1	,176*
A5-b12 Sig. (2-tailed)		,021
N	171	171

İşsel güdülenme boyutlarından “iş algısı” ile “topluma katkıda bulunmak” çalışma değeri boyutu ($r=.157$, $p<0.05$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki, “iş algısı” ile “sevdiği işi yapmak” boyutu ($r=.182$, $p<0.05$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki elde edilmiştir. “İş algısı” boyutu ile diğer çalışma değeri boyutları arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir ($p>0.05$) (Tablo 22 ve Tablo 23).

Tablo 22. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların İş Algısı Boyutu ile Topluma Katkıda Bulunmak Boyutu Arasındaki İlişki

	İş Algısı (A6)	Topluma Katkıda Bulunmak (b1)
PearsonCorrelation	1	,157*
A6-b1 Sig. (2-tailed)		,040
N	171	171

Tablo 23. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların İş Algısı Boyutu ile Sevdiği İş Yapmak Boyutu Arasındaki İlişki

	İş Algısı (A6)	Sevdiği İş Yapmak (b12)
PearsonCorrelation	1	,182*
A6-b12 Sig. (2-tailed)		,017
N	171	171

Tablo 24’te görüldüğü gibi, “baskı/gerilim” boyutu ile “sevdiği işi yapmak” boyutu ($r=-.239$, $p<0.01$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki görülmüştür. “Baskı/gerilim” boyutu ile diğer çalışma değeri boyutları arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir ($p>0.05$).

Tablo 24. Belirli Meslek Alanlarında Çalışanların Baskı/Gerilim Boyutu ile Sevdiği İşi Yapmak Boyutu Arasındaki İlişki

	Baskı/Gerilim (A7)	Sevdiği İşi Yapmak (b12)
PearsonCorrelation	1	-,239**
A7-b12		,002
N	171	171

Sonuç ve Öneriler

İçsel güdülenme ve çalışma değerleri iş yaşamında araştırılan değişkenlerdendir. Bu araştırmada, daha önce yapılan benzer çalışmalar ışığında, ancak içsel güdülenme ve çalışma değerlerinin ayrı ayrı incelendiği çalışmalardan farklı olarak her iki değişken ilişkilerini kapsayacak biçimde farklı meslek gruplarına göre çalışanların içsel güdülenme boyutları ve çalışma değeri boyutları incelenmiştir.

Araştırma sonucunda, akademisyen, avukat, işletmeci, mimar ve mühendis meslek alanlarına göre içsel güdülenme boyutları ve çalışma değeri boyutlarının bazılarının farklılaştığı görülmüştür. Sözü edilen 5 ayrı meslek alanına göre “ilgi duyma/hoşlanma”, “değer/fayda”, “çaba/önem” ve “baskı/gerginlik” içsel güdülenme boyutlarının farklılaştığı belirlenmiştir. Örneklem grubundaki akademisyenlerin avukatlardan, mühendislerin de avukatlardan işlerine karşı daha fazla ilgi ve hoşlanma duydukları görülmüştür. Akademisyen grubu avukat gruba göre işlerini daha değerli ve faydalı bulmuş ayrıca mühendis grubu da avukat gruba göre işlerini daha değerli ve faydalı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, akademisyen grubun işletmeci grubuna göre ve mühendis grubun da işletmeci gruba göre işlerinde daha çok çaba harcadıklarını düşündükleri ve önemli buldukları görülmüştür. Son olarak, avukatların akademisyenlere göre işlerini daha baskılı/gerilimli algıladıkları belirlenmiştir.

Akademisyen, avukat, işletmeci, mimar ve mühendis meslek alanlarına göre “dini görev yapmak”, “sakinmak”, “hayatına anlam vermek”, “düzenini kurmak” çalışma boyutlarının farklılaştığı görülmüştür. Sonuçlara göre; ilk olarak avukat ve işletmeci grupların akademisyen gruba göre, avukat grubun mühendis gruba göre, işletmeci grupların da mühendis ve mimar gruplara göre “dini görev yapmak” değerine daha fazla önem verdikleri doğrultusundadır. İkinci olarak; akademisyen, avukat ve işletmeci grupların mühendis gruba göre “sakinmak” değerine daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Üçüncü olarak; akademisyen grubun işletmeci gruba göre ve yine akademisyen grubun mühendis gruba göre “hayatına anlam vermek”

değerine daha fazla önem verdikleri belirlenmiştir. Dördüncü olarak da; işletmecilerin akademisyenlere, mimar ve mühendislere göre “düzenini kurmak” değerine daha fazla önem verdiği görülmektedir.

Bu araştırma sonucuna; iş yaşamında içsel güdülenmenin ve çalışma değerlerinin meslek alanlarına göre farklılaşması söz konusudur. Meslek gruplarını harekete geçiren içsel güdülenme özelliklerinin ve çalışma amaçlarının bilinmesi halinde performansın artırılması, iş tatmininin, kariyer hedeflerinin belirlenmesi vb. olumlu sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca meslek seçiminde de içsel güdülenme ve çalışma amaçlarının belirlenmesi, eğitimci ve psikologlarca bireylere uygun bir mesleğe yöneltme yapılmasına katkı sağlayabilir.

Ayrıca içsel güdülenme boyutları ile çalışma değeri boyutları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. “İlgi duyma/hoşlanma” boyutu ile “düzenini kurmak” ve “ilgi duyma/hoşlanma” boyutu ile “sevdiği işi yapmak” boyutları arasında anlamlı ilişki elde edilmiştir. “Algılanan yeterlik” boyutu ile “topluma katkıda bulunma” ve “algılanan yeterlik” ile “statü kazanma” arasında anlamlı ilişki görülmüştür. “Algılanan seçme” boyutu ile “dini görev yapmak” boyutu ile “algılanan seçme” boyutu ile “düzenini kurma” boyutu arasında, “algılanan seçme” boyutu ile “sevdiği işi yapmak” boyutu arasında anlamlı ilişki görülmüştür. “Değer/fayda” boyutu ile “dini görev yapmak” çalışma değeri boyutu arasında, “değer/fayda” boyutu ile “kendini meşgul etme” boyutu arasında, “değer/fayda” boyutu ile “sevdiği işi yapmak” boyutu arasında anlamlı ilişki elde edilmiştir. “Çaba/önem” boyutu ile “dini görev yapmak” çalışma değer boyutu arasında, “çaba/önem” boyutu ile “sevdiği işi yapmak” boyutu arasında anlamlı ilişki görülmüştür. “İş algısı” boyutu ile “topluma katkıda bulunmak” çalışma değeri boyutu arasında, “iş algısı” ile “sevdiği işi yapmak” boyutu arasında anlamlı ilişki elde edilmiştir. “Baskı/gerilim” boyutu ile “sevdiği işi yapmak” boyutu arasında anlamlı ilişki görülmüştür.

Bu çalışmada ele alınan içsel güdülenme boyutları ile çalışma amaçları arasındaki ilişkilerin sözü geçen boyutların farklı meslek gruplarıncı nasıl algılandığı üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Bu çalışmada elde edilen ilişkilerin yönü itibarıyla ara veya şartlı değişken olabilecek kalıp yargılar, beklentiler, alışkanlıklar gibi değişkenlerin araştırmalarda incelenmesi yararlı olabilir. Ayrıca farklı örneklem grupları üzerinden araştırmalar yapılması ile toplumun çeşitli kesimlerindeki içsel güdülenme ve çalışma değeri sonuçlarının karşılaştırılması literatüre katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Anderson, N. (1961). *Workandleisure*. London: Routledge & Kegan.

Borg, I. (1986). “A Cross-culturalreplication on Elizur’s Facets of Work Values”. *Multivariate Behaviour Research*, 21, 401-410.

Çalışkur, A. ve Demirhan, A. (2013). “İçsel Güdülenme Envanteri Dilsel Eşdeğerlik, Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ’nde (basıma kabul edilmiştir)*.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-determination in Human Behaviour*. New York: Plenum Press.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1991). “A Motivation Approach to Self”. R. A. Dienstbier (Eds.), *Perspectives on Motivation, Nebraska Symposium* Nebraska: University of Nebraska Press, 237-289.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2002). “An Overview of Self-determination Theory”. E. L. Deci ve R. M. Ryan (Eds.), *Handbook of Self-determination Research*, Rochester: University of Rochester Press, 3-33.

De Charms, R. (1968). *Personal Causation: The Internal Affective Determinants of Behaviour*. New York: Academic Press.

Dinger, M., Thatcher, J. B., Stepina, L. P. (2010). “A Study of Work-family Conflict Among IT Professionals: Job Characteristics, Individual Values, and Management Practices”. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 20(1), 91-121.

Donald, M. N. ve Havighurst, R. J. (1959). “The Meaning of Leisure”. *Social Forces*, 7, 355-360.

Elizur, D., Borg, I., Hunt, R. ve Beck, I. M. (1991). “The Structure of Work Values: A Cross-cultural Comparasion”. *Journal of Organizational Behaviour*, 12, 21-38.

Elizur, D. (1994). “Gender and Work Values: A Comparative Analysis”. *The Journal of Social Psychology*, 134(2), 201-212.

- Elizur, D. ve Sagie, A. (1999). "Facets of Personal Values: A Structural Analysis of Life and Work Values". *Applied Psychology: An International Review*, 48, 73-87.
- Feather, N. T. (1975). *Values in Education and Society*. New York: The Free Press.
- Firth, R. (1948). "Anthropological Background to Work". *Occupational Psychology*, 22, 94-102.
- Fisher, C. D. (1986). "Organizational Socialization: An Integrative Review". *Research in Personnel and Human Resources Management*, 4, 101-145.
- Fournet, G. P, Distefano, M. K., Pryer, M. W. (1966). "Job Satisfaction: Issues and Problems". *Personnel Psychology*, 19(2), 165-183.
- Franco, L. M., Bennett, S. ve Kanfer, R. (2002). "Health Sector Reform and Public Sector Health Sector Worker Motivation: A Conceptual Framework". *Social Science and Medicine*. 54, 1255-1266.
- Fryer, D. ve Payne, R. (1984). "Proactive Behaviour in Unemployment: Findings and Implications". *Leisure Studies*, 3(3), 273-295.
- Gayle, S. (1997). *Work Place Purpose and Meaning as Perceived by Information Technology Professionals: A Phenomenological Study*. Unpublished Doctoral Dissertation, George Town University, Washington D.C.
- Gerrig, R. J. ve Zimbardo, P. G. (2012). *Psikoloji ve Yaşam*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic.Ltd.Şti.
- Gruneberg, M. M. (1979). *Understanding of Job Satisfaction*. New York: Wiley.
- Hall, R. H. (1934). *Dimensions of Work*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Harlow, H. F, Harlow, M. K., Meyer, D. R. (1950). "Learning Motivated by a Manipulation Drive". *Journal of Experimental Psychology*, 40(2), 228-234.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's Consequences: International Differences in Work-related Values*. London: Sage Publications.

Hogan, R., ve Hogan, J. (2001). "Assessing Leadership: A View from the Darkside". *International Journal of Selection and Assesment*, 9, 40-51.

Hull, C. L. (1943). *Principles of Behaviour*. New York: Appleton Century Crofts.

http://psychology.wikia.com/wiki/Cluster_sampling, erişim tarihi: 26.07.2013.

Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton: Princeton University Press.

Kanfer, R. (1990). "Motivation Theory and Industrial and Organizational Psychology". M. D. Dunnette (Ed.). *Handbook of Industrial and Organizational Psychology* Palo Alto CA: Consulting Psychologists Press, 75-170.

Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Katz, R. ve Van Maanen, J. (1977). "The Loci of Work Satisfaction: Job, Interaction and Policy". *Human Relations*, 30, 469-486.

Mottaz, C. J. (1985). "The Relative Importance of Intrinsic and Extrinsic Rewards as Determinants of Work Satisfaction". *Thesociological Quarterly*, 26(3), 365-385.

Kuruüzüm, A., Irmak, S., İpekçi Çetin E. (2010). "İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Bilig*, 53, 183-198.

Maslow, A. H. (1970). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row.

McAuley, E., Duncan, T. ve Tammen, V. V. (1989). "Psychometric Properties of the Intrinsic Motivation Inventory in a Competetive Sport Setting". *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 60(1), 48-58.

McClelland, D. C. (1985). *Human Motivation*. Glenview IL: Scott Foresman and Company.

Miller, G.(1980). "The Interpretation of Non-occupational Work in Modern Society: A Preliminary Discussion of Typology". *Social Problems*, 27, 381-391.

Morse, N. C. ve Weiss, R. S. (1955). "The Function and Meaning of Work and the Job". *American Sociological Review*, 20, 191-198.

Murray, H. A. (1938). *Explorations in Personality*. New York: Oxford University Press.

Oishi, S., Schimmack, U., Diener, E. ve Suh, E. M. (1998). "The Measurement of Values and Individualism-Collectivism". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 1177-1189.

Ralston, D. A., Holt, D. H., Terpstra, R. H., Kai Cheng, Y. (1997). "The Impact of National Culture and Economic Ideology on Managerial Work Values: The Study of the United States, Russia, Japan and China". *Journal of International Business Studies*, 28(1), 177-207.

Roe, R. A. ve Ester, P. (1999). "Values and Work: Empirical Findings and Theoretical Perspective". *Applied Psychology*, 48(1), 1-21.

Rokeach, M. (1973). *Nature of Human Values*. New York: The Free Press.

Ros, M., Schwartz, S. H., Surkiss, S. (1999). "Basic Individual Values, Work Values and the Meaning of Work". *Applied Psychology: An International Review*, 48(1), 49-71.

Ryan, M. ve Deci, E. L. (2000). "Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions". *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67.

Schwartz, S. H. (1994). "Are There Universal Aspects in the Content and Structure of Values?" *Journal of Social Issues*, 50, 19-45.

Shepherdson, K. (1984). "The Meaning of Work and Employment: Psychological Research and Psychologists' Values". *Australian Psychologist*, 19, 311-320.

Skinner, B. F. (1953). *Science and Human Behaviour*. New York: Mcmillan.

Steers, R. M. ve Porter, L. W. (1975). *Motivation and Work Behaviour*. New York: McGraw Hill.

Super, D. E. (1962). "The Structure of the Work Values in Relation to Status, Achievement, Interest and Adjustment". *Journal of Applied Psychology*, 46, 231-239.

Super, D. E. (1973). *The Work Values Inventory*. Boston: Houghton-Mifflin.

Sverko, B. (1989). "Origin of Individual Differences in Importance Attached to Work: A Model and a Contribution to its Evaluation". *Journal of Vocational Behaviour*, 34, 28-39.

Tevrüz, S. (1989). "A Study on Construction of Work-component Preference Test". *Journal of Contemporary Management*, 2, 75-87.

Tevrüz, S. ve Turgut, T. (2004). "Çalışma Amaçlarının Tespiti ve Çalışma Amaçları Testinin Geliştirilmesi". *Öneri*, 6(22), 33-44.

Uçanok, B. (2008). *Çalışma Değerlerinin, Çalışmanın Merkeziliğinin ve Kişi-İş Uyumunun Örgüte Bağlılık Davranışına Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vallerand, R. B. ve D. R. Lalande (2011). "The MPIC Model: The Perspective of the Hierarchical Model of Intrinsic and Extrinsic Motivation". *Psychological Inquiry*, 22, 45-51.

Van Den Broeck A., Ruysseveldt J. V., Smulders, P., De Witte, H. (2011). "Does an Intrinsic Work Value Orientation Strengthen the Impact of Job Resources? A Perspective from the Job Demands–resources Model". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20(5), 581-609.

Vansteenkiste, M., Neyrinck, B., Niemiec, C. P., Soenens, B., De Witte, H., Van den Broeck, A. (2007). "On the Relations Among Work Value Orientations, Psychological Need Satisfaction and Job Outcomes: A Self-determination Theory Approach". *The British Psychological Society*, 80, 251-277.

Vinson, D. E., Scott, J. E. and Lamont, C. M. (1977). "The Role of Personal Values in Marketing and Consumer Behavior", *Journal of Marketing*, 44-50.

Wanous, J. P. (1992). *Organization Alentry: Recrument, Selection, Orientation and Socialization of Newcomers*. MA: Addison-Wesley.

White, R. W. (1959). "Motivation Reconsidered". *Psychological Review*, 66, 297-333.

Warr, P., Cook, J., Wall, T. (1979). "Scales for the Measurement of Some Work Attitudes and Aspects of Psychological Well-being". *Journal of Occupational Psychology*, 52, 129-148.

Warr, P. B. (1981). "Psychological Aspects of Employment and Unemployment". *Psychological Medicine*, 12, 7-11.

Weick, K.(1995). *Sense Making in Organizations*. London: Sage.

Weiss, R. S. ve Khan, R. L. (1960). "Definitions of Work and Occupations". *Social Problems*, 8, 142-151.

1960'LARDA SERMAYENİN YENİ DÜZEN ARAYIŞI: EKONOMİK VE SOSYAL ETÜDLER KONFERANS HEYETİ

Gökhan DEMİR*
Derya KÖMÜRCÜ**

ÖZET

1960'lar Türkiye'sinde yeni bir sermaye birikim stratejisi hayata geçirilirken ulusal burjuvazi içinde de bu sürece müdahale etme çabaları ortaya çıkmıştır. Özellikle ithal ikameci sanayi sektörlerini elinde bulunduran büyük holding sermayesi planlı kalkınma ve korumacılığa açıkça destek verirken, kurduğu çeşitli örgütler ve düşünce kuruluşlarıyla siyasal iktidarı ve karar alıcıları etkilemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Ekonomik ve Sosyal Etüdlere Konferans Heyeti, sermayenin yeni oluşan düzene müdahale etme çabasının bir ürünü olarak kurulmuştur. Konferans Heyeti aracılığıyla üretilen bilgi ve projeler; yerli burjuvazinin belirli bir kesiminin devlet-sermaye-emek arasındaki tarihsel uzlaşmaya dayalı ulusal kalkınmacı bir ittifaka olan desteğini de açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konferans Heyeti, Türkiye, İthal İkameci Sanayileşme, Kalkınmacılık, Sermaye, Düşünce Kuruluşu.

ABSTRACT

IN SEARCH OF A NEW ORDER: ECONOMIC AND SOCIAL STUDIES CONFERENCE BOARD

In the 1960s, national bourgeoisie have been an influential actor of the passage to a new capital accumulation regime. Big bourgeoisie that control the basic sectors of import substitution industries, have supported the idea of planned development and protectionism and tried to influence the political power and policy makers by establishing various institutions and think-tanks. In this context, the Economic and Social Studies Conference Board is an outcome of such attempts. Knowledge and projects provided by the Conference Board demonstrate the support that industrial capitalists have given to the alliance between the state, labour and capital.

Keywords: Conference Board, Turkey, Import Substitution Industrialization, Developmentalism, Capital, Think-tank.

* Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (gokhandemir11@gmail.com)

** Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (deryakomurcu@gmail.com)

Giriş

1960'lar Türkiye açısından yeni bir dönemi simgeler. Bu dönemde yeni bir sermaye birikim modeli hayata geçirilmiş, sanayi burjuvazisi oluşmaya başlamış ve devlet aktif bir rol üstlenerek planlı kalkınma ve ithal ikameci sanayileşme doğrultusunda iktisadi yaşamın temel parametrelerini yönlendirmiştir (Ercan ve Tuna, 2006).

27 Mayıs darbesi sonrasında şekillenen ve 1961 Anayasası'yla ana hatları çizilen bu yeni döneme yön verme mücadelesi içinde toplumun farklı kesimlerinden olduğu gibi sermaye içinden de çeşitli çabalar ortaya çıktı. Döneme damgasını vuran kalkınma ve planlamanın nasıl olması gerektiğine, devletin üstleneceği role, nasıl bir toplum yapısının ortaya çıkması gerektiğine dair sermaye de örgütlenerek sözünü söylemeye çalıştı. 1950'de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) kurulmasını (Tuna, 2009) 1994 yılında Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'na (TESEV) dönüşen Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin 1961'de kurulması izledi. Daha sonra İstanbul Ticaret Odası ve İstanbul Sanayi Odası'nın ortak girişimiyle 1965 yılında İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) kuruldu. İşadamları arasındaki bu örgütlenme faaliyetlerinin zirvesi ise 1971 yılında Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) kurulması oldu.

Ekonominin yeni bir sermaye birikim stratejisi doğrultusunda yeniden yapılandırıldığı 27 Mayıs darbesi sonrası dönemde sermaye de, söz konusu kurumlar aracılığıyla konferanslar düzenleyerek, toplantılar organize ederek, raporlar hazırlayarak, kamuoyuna ve hükümete öneriler sunarak ithal ikameci sanayileşmenin, planlı kalkınmanın veya sermaye birikim sürecinin 'sıhhatli' işlemesi için gereken bilgiyi "tedarik etmeye" çalıştı. Bu sermaye birikim sürecini yöneten Devlet Planlama Teşkilatı, Maliye Bakanlığı gibi devletin formal kurumsal birliği içinde yer alan birimlere ek olarak, sermaye örgütlenmeleri de politika yapımcılarla kurdukları yakın ilişkilerden ötürü ürettikleri bilgiyle sürece müdahil oldu. Sermaye birikim sürecinin yapısal dinamiklerinin değişmeye başladığı, bu sürecin yürütücü öznesi sınıfların yeniden pozisyon aldığı 1960'lı yıllarda toplumsal ilişkilere yön verme, toplumsal değişimin yönünü belirleme çabasıyla üretilen bilginin içeriği, ulusal kalkınma ve sanayileşmeyle özdeşleştirilen sermaye çıkarlarını meşru kılan bir dil aracılığıyla kuruldu (Tezcek ve Ercan, 2010: 109; Tezcek, 2009: 363-364; 2010: 131-132).

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, dönemin güçlü sermaye gruplarının kurulan Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin kuruluş süreci ve

hedeflerinin incelemesi, 1960’larda ortaya çıkan yeni birikim düzeni açısından sermayenin belirli bir fraksiyonunun devletten ne tür beklentiler içinde olduğunu ve zamanın ruhuna uygun şekilde nasıl bir Türkiye tasavvur ettiğini görmek açısından önemli görünmektedir. Konferans Heyeti, 1960’ların siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerinin şekillendirdiği bir stratejik bağlam içinde, karar alıcılar üzerinde doğrudan etkisi olan çalışmalar yaparak, bir düşünce kuruluşu olmanın ötesinde dönemin iktidar bloğu içindeki tartışmalarda etkin bir rol oynamıştır. Bu doğrultuda bu makalede öncelikle 1960’larda ortaya çıkan yeni düzenin yapısal bir analizi yapılacaktır; Konferans Heyeti’nin içinde ortaya çıktığı ve bir anlamda aktif müdahalede bulunarak şekillendirdiği stratejik bağlamın özellikleri ortaya konacaktır; daha sonra Konferans Heyeti’nin kuruluşu ve temel yaklaşımları, dönemin önde gelen işadamlarının yeni modele yaklaşımı üzerinden analiz edilecektir.

Demokrat Parti Döneminin Mirası

1960’lar boyunca “yeni Türkiye”ye yön veren temel unsurlardan biri ithal ikâmecî sanayileşme stratejisi ve ona bağlı olarak şekillenen üretim ilişkileri olmuştur. Bununla birlikte 27 Mayıs askeri darbesinin ardından oluşan rejimin, yeni bir sanayileşme stratejisine geçiş, sermaye birikimi ve bölüşüm ilişkilerinde radikal bir kopuşa denk düştüğünü söylemek mümkün değildir. Aksine 1960’larda yürürlüğe konan stratejinin nüveleri, kendisini liberal iktisat politikalarıyla tanımlayan Demokrat Parti (DP) iktidarının son döneminde dahi açıkça gözlemlenmektedir.

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte uluslararası konjonktüre paralel bir biçimde şekillenmeye başlayan liberalleşme süreci DP’nin iktidara gelmesiyle birlikte somut politikalara dönüşmüştür. Özellikle ilk DP hükümeti döneminde planlamadan ısrarla kaçınan, devlet yatırımları ve teşvikler yoluyla özel sermayeyi destekleyen, öncelikli olarak tarım sektörünün gelişmesini hedefleyen bir iktisat politikası benimsenmiştir. Bu politikaya göre devletin ekonomiyi kontrol eden etkinlikleri sınırlandırılması, özel teşebbüsün gelişmesi için destek sağlanması, yabancı sermaye girişi ve dış yardımları garanti altına alacak düzenlemeler yapılması hedeflenmektedir (Eroğul, 1990).

1950-1953 arası dönemdeki ekonomik gelişmeler DP stratejisini destekler doğrultuda gerçekleşti. DP’nin tarımsal gelişme ve çiftçiyi desteklemeye yönelik politikaları, Marshall yardımları, Kore Savaşı ve uygun iklim koşulları gibi olumlu etkileri olan unsurlar sayesinde ülke ekonomisine bir ivme kazandırdı. Bu dönemde ekonomi % 11-13 arasında değişen oranlarda büyüdü (Zürcher, 1993: 253; Ahmad,

1995: 165). Ancak bu noktada, söz konusu büyümede devletin hâlâ asli aktör olarak önemli bir pay sahibi olduğu görülmektedir. Çiftçilere ucuz kredi sağlanması ve tarım ürünlerinin fiyatlarının Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) aracılığıyla yapay bir biçimde yüksek tutulması yoluyla tarım sektörü ve ticaret burjuvazisine önemli boyutlarda bir gelir transferi gerçekleştiriliyordu. Bu dönemde –yabancı yatırımları kolaylaştırmak amacıyla çıkarılan kanuna rağmen– toplam yatırımlar içindeki devlet payı yüzde 40 ila 50 arasında değişiyordu. Bu yatırımların yöneldiği alanlar ise ağırlıklı olarak yol yapımı, inşaat sanayi ve tarım sanayi idi (Zürcher, 1993: 235).

Öte yandan tarımda makineleşmeyle birlikte köylü ve toprak sahipleri arasındaki üretim ilişkileri de değişmeye başladı. Sonuçta altyapı yatırımları sayesinde ulusal bir pazarın oluşması ve tarımdaki makineleşme, ticaret burjuvazisi ve piyasaya yönelik üretim yapan büyük toprak sahiplerini en avantajlı gruplar haline getirdi. Buna karşın özellikle 1950’lerin ikinci yarısından itibaren bozulan ekonomik dengelerin de etkisiyle sanayi burjuvazisinin DP’nin uyguladığı iktisat politikalarına yönelik hoşnutsuzluğu su yüzüne çıkmaya başladı.

1954’ten 27 Mayıs darbesine kadar uzanan dönemde DP hükümeti, liberal bir dış ticaret rejimi içinde dış dengelerin sağlanamayacağını kavramış, bu nedenle dış ticareti kontrol altına alacak politikaları yürürlüğe koymuştur. Fakat ticaret açıkları yine de ortadan kalkmamış, hatta müzminleşmiştir. Ayrıca bu dönemde, geniş kamu kesiminin destekleyici özelliği ön plana çıkarılmış ve özel sermaye birikimini destekleyecek biçimde işlemesi sağlanmıştır. Böylelikle kamu ile özel sektörün işlevsel bir bütünlük içinde eklemlendiği bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır (Boratav, 2000: 348-349).

Aynı dönem, ucuz tarım kredisi politikası, tarımsal ürünlere uygulanan dev teşvikler ve çiftçilerin fiilen vergiden muaf tutulmaları sayesinde zengin bir çiftçiler sınıfı yaratmış ve kırsal kesime dinamizm getirmiştir. Bu kırsal refah, tüketimi hızlandırmış ve ekonominin karşılayamayacağı bir talep patlamasını beraberinde getirmiştir. Gıda maddesi fiyatlarındaki ani artış ve bütün ekonomiyi sarsan bir enflasyon trendinin oluşması, neredeyse nüfusun bütün kesimlerini, ama özellikle memurları, subayları ve işçileri kapsayan sabit maaşlıları ve ücretlileri olumsuz bir biçimde etkilemiştir (Ahmad, 1995: 166).

Büyüme hızının düşmesi, artan enflasyon ve ithalatın devamını sağlayacak döviz ihtiyacının karşılanamaması DP hükümetinin 1954 yılından itibaren ekonomi alanında karşı karşıya kaldığı en büyük zorluklardı. Bu noktada DP’nin iç pazarı, özellikle kırsal kesimi avantajlı kılan popülist politikalara devam etmek ile dış

piyasalarla eklemenebilmek için daha fazla serbestleşme arasında bir seçim yapması gerekiyordu. Tüm zorluklarına rağmen DP hükümeti ekonominin daha da serbestleşmesine yönelik politikaları yürürlüğe koymaktan kaçındı. IMF gibi uluslararası finans kuruluşlarının, Türkiye'nin dünya kapitalist sistemine eklemene için zorunlu olduğuna inandıkları yüksek yapay fiyatlar ve destekleme alımları ile ithalat ve ihracata getirilen kısıtlamaların sona erdirilmesi ile devalüasyona gidilmesi gibi önerilerine direnen DP hükümeti daha korumacı ve kapalı bir ekonomi anlayışına yöneldi. Devalüasyondan ısrarla kaçınan, Milli Koruma Kanunu'yla fiyatları kontrol altında tutmaya çalışan hükümet, 1958 yılına gelindiğinde dış kredilere o kadar muhtaç hale gelmişti ki, sonunda IMF reçetesini uygulamayı kabul etti (Zürcher, 1993: 240; Boratav, 2000: 349). Ancak 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbenin ardından Türkiye siyasi alanda olduğu kadar ekonomik alanda da yeni bir düzene yöneldi.

Yeni Bir Modele Doğru

1960 askeri darbesini takip eden dönemdeki ekonomi politikalarını anlamak açısından anahtar sözcük planlama kavramıdır. 1950'lerin aksine 1960'lar ve 1970'ler planlama kavramının ön plana çıktığı, buna paralel olarak devletin bölüşüm ilişkileri üzerindeki rolünün daha da belirginleştiği bir dönemdir. 1963 yılından başlanarak yürürlüğe konan ve 1980 yılına dek Türkiye ekonomisine yön veren dört adet kalkınma planının en belirgin ortak özelliği sanayileşmeye öncelik vermeleridir. Bu planların temelini ise ithal ikâmecî sanayileşme stratejisi oluşturmaktadır (Milor, 1990).

Kepenek'e göre "sanayileşmeye öncelik verilmesi, ekonomik gelişmede sanayileşmenin diğer faaliyetlerden daha fazla önemsendiğini, sanayinin nitelik yönünden diğerlerinden farklı olduğunu ve gelişmenin ancak bu yoldan gerçekleştirilebileceğini temel alan anlayışın sonucudur" (1983: 1777-1778). Bu anlayış, aynı zamanda Batı demokrasilerinde görülen türden bir toplumsal yapının gelişimini de öngörür. Aynı öngörü, aşağıda ayrıntılı bir biçimde ele alınan ve Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti adı altında faaliyet yürüten bir grup önde gelen işadamları açısından da geçerlidir. Buna göre sanayileşmeye paralel olarak işçi sınıfı gelişecek, sistem bu sınıfın yeni siyasi ve toplumsal taleplerine yanıt vermek durumunda kalacaktır. Aksi takdirde çatışma kaçınılmaz olacaktır.

İthal ikameci sanayileşme, öncelikle dayanıklı ve dayanıksız tüketim mallarının yurt içinde yerli burjuvazi tarafından üretilmesine dayalı bir sanayileşme anlayışını temsil eder. Buna göre söz konusu malların üretiminde kullanılan

hammadde ve sermaye malları ithalat yoluyla ülkeye getirilmekte, bu da ciddi bir dışa bağımlılık ve döviz ihtiyacı yaratmaktadır. İç pazara yönelik üretim ve yabancı sanayilerden kaynaklanacak rekabeti önlemeye yönelik koruma tedbirleri, ihracatın gelişmesinin önündeki en önemli nedenler olarak belirirken, oldukça büyük bir döviz sıkıntısına da yol açmıştır. İç pazarda artan talebi karşılamak üzere sürekli artması gereken tüketim mallarının tam kapasiteyle üretilebilmesi için gerekli hammaddelerin ithal edilmesi, ithalat için de güçlü bir döviz rezervi gerekmektedir. Döviz sıkıntısı ortaya çıktığında, bunun doğrudan üretim ve istihdam üzerinde çok ciddi yansımaları olmaktadır (Boratav, 1984; Keyder, 1984; Savran, 2010).

Bu çerçevede devlet, hem KİT'ler aracılığıyla yerli sanayiye girdi üreten ara malları sağlayarak, hem de sınırlı miktardaki döviz krediler yoluyla belli sektörlerle tahsis ederek sermaye birikimi ve bölüşüm ilişkileri üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Miktar kısıtlamaları, gümrük ve benzeri vergiler, kotalar, yasaklar, içe dönük, korumacı bir dış ticaret politikasını ortaya koymaktadır. Mamul mal ithalatına yüksek gümrükler konurken, aynı malı üretmek için gerekli olan girdilerin daha düşük oranda vergilendirilmesi, iç pazara yönelik üretim yapan sanayiciyi avantajlı kılmakta ve korumayı artırmaktadır (Sönmez, 1992: 11). Bu dönemde devletin üstlendiği bu rolün, Konferans Heyeti'nin kurucusu Nejat Eczacıbaşı gibi sermayedarlar tarafından da savunulduğu görülmektedir (Eczacıbaşı, 1998).

İç pazarın genişlemesine, ülke içi üretim yapan sermayenin korunmasına dayalı bir büyüme stratejisi olan ithal ikameci sanayileşme, esas olarak Türkiye'ye özgü bir gelişme olmanın ötesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan kapitalist genişleme sürecinin bir sonucuydu. Kabaca 1945-1973 aralığı olarak kabul edilen bu döneme Eric Hobsbawm Altın Çağ adını verip Felaket Çağı ile Toprak Kayması Çağı arasına yerleştirmektedir. Bu dönemde gelişmiş kapitalist toplumsal formasyonlarda refah devleti, sosyal devlet uygulamaları geçerliyken, geç-kapitalistleşen toplumsal düzenlerde ise ithal ikameci sanayileşmeye dayalı kalkınmacı devlet uygulamaları görülmektedir (Hobsbawm, 1996).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Atlantik Fordizmi (ABD, Kanada, Kuzeybatı Avrupa, Avustralya ve Yeni Zelanda) ile bütünleşmiş olarak yükselen kapitalist ekonomilerde gelişen devlet biçimi olan Keynesyen ulusal refah devleti, dünya ekonomisi içinde belirli ekonomik ve politik bir mekânda sermaye birikiminin tarihsel olarak özgül evresine tekabül eden tarihsel olarak özgül bir politik rejimdir (Jessop, 2002: 2, 55-80; 2005: 304-310). Bu dönemde meydana gelen uluslararası sosyo-politik gelişmeleri müteakip ortaya çıkan ve 1970'lerin sonuna doğru dağılmaya başlayan siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik pratikler bütününe içeren

refah devleti, devlet, emek ve sermaye arasındaki uzlaşmaya dayanmaktadır (Özkazanç, 2007: 16, Esping-Andersen, 1990). Bu uzlaşma, sınıf çatışmasını sınırlama ve yatıştırmaya, emek ve sermaye arasındaki asimetrik iktidar ilişkisini dengelemeye ve böylece refah devleti öncesinin tahripkâr mücadele ve çelişkileri aşmaya çalışmanın bir ifadesidir. Başka bir deyişle bu model, savaş sonrası dönem boyunca toplumsal çelişkilerin siyasal bir çözümü olarak gündeme gelmiştir (Offe, 1981: 219).

Bu anlamda Türkiye’de 1960’larda hayata geçirilen model, merkez kapitalist ülkelerdeki genişleme süreciyle belirli bir eklemleme ve tamamlayıcılığa tekabül etmektedir. Bu modelde devlet aktif biçimde rol üstlenerek hayata geçirdiği yatırım ve teşvik programları aracılığıyla yerli sermayeyi korumakta ve geliştirmektedir. Yerli sermayeyi teşvik etmek, koruma politikalarından yararlanmasını sağlamak dünya kapitalizmiyle entegrasyonun önünde bir engel oluşturmamakta; bilakis bu işbölümü, dünya ekonomisi hiyerarşisiyle uyumlu bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu sermaye birikim modelinde iktidar, sosyo-politik olarak kamu bürokrasisi, sermaye, işçiler ve köylülük arasındaki dengeye dayalı ve popülist olarak tarif edilecek bir bölüşüm politikasını hayata geçirmiştir. Ülke içinde kalkınmacı ittifaklar aracılığıyla bir yandan toplumsal sınıflar arasında denge yaratılmış, diğer yandan ise, ücret gibi maddi tavizler ve sendikalaşma-sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla işçi sınıfının siyasal sistemle bütünleşmesine katkı sağlanmıştır (Gülalp, 1993: 36-37; 1983; Keyder, 1998: 316; Boratav, 2003: 125; 1983).

Keyder’e göre 1960’larda temel bölünme, “bir yanda şehirlerdeki ve köylerdeki küçük burjuvazi, küçük sermaye ve ticaret burjuvazisi ile öte yanda sanayi burjuvazisi arasında”dır. “... sanayi burjuvazisinin uluslararası bağlantılarıyla birlikte gelişmesi birikim sürecinin artık devlet tarafından düzenlenmesini gerek”irmektedir (1989: 118). Bu çerçevede şekillenen yeni birikim modelinin ayrıt edeci iki unsuru “kıt iktisadi kaynakların –özellikle döviz ve kredinin– politik mekanizmalarla tahsisi ve hem toplumsal yumuşama sağlamak hem de bir iç pazar yaratıp devam ettirmek amaçlarıyla gelirin yeniden bölüşüleceği vaadi”dir (Keyder, 1989: 121).

Bölüşüm ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, ithal ikâmecî sanayileşme stratejisi, egemen iktidar bloğunu oluşturan sanayi burjuvazisi, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin yanı sıra geniş halk kesimlerinin rızasını sağlayacak bir modeli de beraberinde getiriyordu. Bu model, geniş halk kesimlerinin kısa vadeli çıkarlarını, egemen bloğun uzun vadeli çıkarlarıyla çatışmadığı sürece gerçekleştirme potansiyeline sahipti. Her şeyden önce ithal ikâmesine dayalı, iç

pazar için tüketim malları üreten yerli bir sanayinin gelişme koşulu, geniş halk kesimlerinin bu ürünlere talebinin olması ve ortaya çıkan iç pazarın dinamizminin sürdürülebilmesiydi. Bu yüzden gerek işçi ve memur ücretleri, gerekse tarımdaki küçük üreticilerin gelirleri, sanayici için bir maliyet unsuru olmanın yanında talep unsuru olma özelliğini de taşıyordu (Sönmez, 1992: 16).

Siyasal ve Toplumsal Bağlam

Toplumsal boyutu itibariyle ithal ikâmecî sanayileşme stratejisini karakterize eden temel özelliklerden biri, gelirin yeniden bölüşümü vaadidir. Bu vaat, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1950'lerin sonunda şekillenmeye başlamış olan sosyal adaletçi söylemiyle örtüştüğü gibi, parti ideolojisinin halkçılık ve devletçilik ayaklarından kaynağını alan korporatist anlayışını da desteklemektedir (Parla ve Davison, 2004). Toplumsal sınıflar arasında çıkar çatışmaları göz ardı edilmekte, popülist politikaların da yardımıyla bir uzlaşma sağlanmakta ve bir bütün olarak ulusal kalkınma hedefi öne çıkarılmaktadır.

Yeniden bölüşüm vaadi CHP içerisinde 1960 öncesinde ortaya çıkmış olsa da, somut bir içerik kazanması için ihtiyaç duyduğu ideolojik ortam ve toplumsal taban 1960'larla birlikte oluşmuştur. Yeniden bölüşüm vaadinin ortaya çıkışı, tıkanan bir sermaye birikimi modeli karşısında egemen sınıfların yeni bir birikim modelinin bileşeni olmasının ötesinde bir temele sahiptir. Bu temel Türkiye'nin 1950'lerin sonu ve 1960'ların başında yaşadığı sosyo-ekonomik dönüşümle doğrudan ilişkilidir. Başka bir deyişle, ithal ikâmecî modelin bir bileşeni olarak gündeme gelen gelirin toplumun geniş kesimlerine transferi, yalnızca iç pazar yaratmanın gereği değil, aynı zamanda yeni toplumsal sınıf ve grupların yükselen taleplerinin bir ürünüdür.

1950'li yıllarla birlikte başlayan toplumsal dönüşüm, Türkiye'de siyasetin niteliğinin değişimini de beraberinde getirdi. Bu değişimin kökeninde, temelini göç olgusunun oluşturduğu ve sanayileşme ekseninde gelişen yepyeni bir süreçle birlikte yeni toplumsal sınıf ve grupların toplumsal ve siyasal aktörler olarak sahneye çıkması yatıyordu. Yeni toplumsal sınıf ve gruplar ve bunların taleplerini örgütlü bir biçimde dile getirmelerine olanak tanıyan hukuki çerçeve, 1960 öncesinde olmayan bir şeyi, ideolojik siyaseti gündeme getirdi.

Çok partili siyasal yaşamın ilk on beş yılı boyunca siyasal partiler kendilerini ideolojik bir temel üzerinden tanımlamaktan ısrarla kaçındılar. Karpas'ın (1996: 310-311) gözlemine göre;

“Türk siyasi partileri 1961’e kadar belli bir sosyal sınıfı temsil etmez, nazari olarak, bütün milleti temsil etmek hedefini güderlerdi. Bu sebeple, bir sınıf temeli üzerine kurulmuş olan küçük siyasi partileri hoşnutsuzlukla karşılarlar. Bundan dolayı Türkiye’deki bütün siyasi partiler, muhafazakâr, gelenekçi fikirleri temsil eden orta yolcu partilerdir. (...) Türkiye’de mevcut büyük siyasi partilerin programlarının hepsi, devletçilik bir yana bırakılırsa herhangi bir belli iktisadi ve sosyal teoriye dayanmazlardı. Parti programlarında bazen sosyal ve iktisadi meselelere yer verilse bile bu, iktisadi ve sosyal meseleler hakkında farklı bir görüşten çok, her çeşit insanı partiye çekmek için programın şeklen genişletilmesinden ibarettir”.

Buna karşın 27 Mayıs darbesini takip eden süreçte siyasal yapı yeniden şekillenirken, iktisadi ve toplumsal sorunlar siyasal söylemin önemli bir kısmını oluşturmaya başlamıştı. Bu durumda siyasal partiler de kendilerini ideolojik açıdan daha net bir biçimde ifade etme gereği duydular. 1961 Anayasası, Türkiye siyasetinde yeni meselelerin gündem oluşturmada önemli rol oynadı. Yeni anayasaya damgasını vuran kavram “sosyal devlet”ti. Ayrıca anayasaya temel hak ve özgürlükleri genişleten, güçlendiren, çoğulcu bir toplum yapısı öngören bir anlayış hâkimdi.

1961 Anayasası’nın 2. maddesi Türkiye Cumhuriyeti’ni insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlamaktadır (Armağan 2007: 366). Anayasa’nın temel ilkesi, “insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak”tır (Armağan 2007: 365). Yeni Anayasa, siyasal partilerin demokratik rejim açısından vazgeçilmez önemine yaptığı vurgunun (md. 56) yanı sıra düşünce, basın, toplanma, dernek ve sendika kurma özgürlüklerini geniş tutan yapısıyla özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi anlayışını ortaya koymuştur (Soysal ve Sağlam, 1983: 28-42).

Öte yandan 1961 Anayasası, ulusal kalkınmacı modelin toplumsal sınıflar arasındaki belirli düzeyde bir uzlaşmaya dayanan anlayışına paralel olarak sosyal politika alanında da cumhuriyet tarihinde daha önce görülmemiş açılımlar getirmiş, emekçileri önemli haklarla donatmış, dahası devleti belirli ödevleri yerine getirmekle yükümlü kılmıştır. Örneğin Anayasa’nın 40. maddesine göre “devlet, özel teşebbüslerin milli iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri” almakla yükümlüdür. Dahası,

“İktisadî ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık

haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir. İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, millî tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir” (Armağan, 2007: 380).

1961 Anayasası’nın öngördüğü sosyal devlet, ulusal kalkınmacılık ideolojisi ve ithal ikâmecî sanayileşme modeliyle tam uyum içindedir. Anayasa, devleti sadece gelirin adil bir biçimde yeniden paylaşılması ve böylelikle her bireye asgari bir yaşam düzeyi sunulmasını sağlamakla yükümlü kılmamakta, aynı zamanda bir bütün olarak ülkenin hızla kalkınması için gerekli önlemleri alma göreviyle donatmaktadır. Bu doğrultuda devlet, iktisadi ve sosyal yapıda temel değişiklikler yapmakla yükümlüdür (Soysal ve Sağlam, 1983: 35).

Doğaldır ki 1961 Anayasası’nın bu tür bir içeriğe sahip olmasında Anayasa hazırlayıcıların tercihlerinin yanında çeşitli yapısal unsurların da etkisi vardır. 1950’den itibaren tarımsal üretim ilişkilerinin değişmeye başlaması, tarımda makineleşme, inşa edilen yollarla birlikte kırsal alanla kentlerin birbirine bağlanması, son derece hızlı bir biçimde artan kırdan kente göç, yeni sanayilerin ortaya çıkması gibi faktörler 1960’lara girerken Türkiye’nin toplumsal yapısını da radikal bir dönüşüme uğratmıştır.

Keyder’e göre, İkinci Dünya Savaşı sırasında Müslüman burjuvazinin elinde oluşan birikim, 1950’lerle birlikte sadece ticaret değil, üretim alanında da kullanılmaya başlanmıştır (1998: 314). Ayrıca 1950’lerin başından itibaren gözlemlenmeye başlanan ve bu on yılın ortalarına doğru gittikçe hızlanan kentleşme ve gecekondulaşma olguları da kentsel ekonominin ve onunla birlikte sanayinin gelişiminde etkili olmuştur.

“Daha önceden, özellikle inşaat mevsiminde, kentlere belli oranda mevsimlik göç hep olurdu; tarımda makineleşmeyle birlikte göçmenler sadece hasat zamanı köylerine döner oldular ve bu da yarı-kalıcı bir kentleşme süreci yarattı. Gecekondu kent sanayine sadece ucuz ve büyüyen işgücü sağlamakla kalmadı, aynı zamanda talep kaynağı da ortaya çıkararak iç pazarın en kalitesiz tüketim maddeleri için bile gelişeceği konusunda güvence yarattı. Sert korumacı önlemler sayesinde Türk sanayii, sermaye gereksinimi ya da ürünlerin pazarda kabul görmesi açısından önemli sorunlarla karşılaşmaksızın pürüzsüz bir büyüme yoluna girdi” (Keyder, 1998: 315).

1950’den itibaren kentsel nüfusla kırsal nüfus arasındaki uçurum hızla kapanmaya başlamıştır. 1950 yılında kentlerde yalnızca 5 milyonun biraz üzerinde

bir nüfus yaşarken, 1965 yılında bu rakam ikiye katlanarak 10 milyonun üzerine çıkmıştır. Oransal olarak da 1950’de % 75 gibi ezici bir ağırlığa sahip olan kırsal kesim, 1965’te % 65’e gerilemiştir (Keyder 1998: 325). Aynı dönemde kentleşmeye paralel olarak işçi sayısında da belirgin bir artış gözlemlenmiştir. 1950’de 373.961 olan iş yasası kapsamındaki işçi sayısı, 1960’ta 824.881’e, 1965’te 1.082.507’e çıkmıştır. Bu işçilerin 360.285’i, yani % 33.3’ü sendikalıdır (Işıklı, 1998: 351).

1961 Anayasası’nın 46. maddesi çalışanlar ve işçilere izin almaksızın sendika kurma ve bunlara üye olma hakkı tanımakta, dahası işçi niteliği taşımayan kamu hizmetlilerinin bu alandaki haklarının kanunla düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Toplu sözleşme ve grev hakkını konu alan 47. madde ise “işçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir” denmektedir (Armağan, 2007: 381). Nitekim 24 Temmuz 1963’te CHP-YTP-CKMP koalisyonu tarafından çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’yla gerekli düzenlemeler yapılmış, çalışma yaşamı yeni sermaye birikim modelinin gereklerine uygun hale getirilmiştir.

İşçi sorunlarına ve sosyal adalet kavramına gösterilen bu ilginin temelinde genel bir kaygı yatmaktadır. 1960’lar hızlı kentleşme ve sanayileşmeye paralel olarak toplumsal bütün içindeki farklılaşmaları da beraberinde getirmişti. Dolayısıyla, bir anlamda, siyasal çatışma ve kitlesel sınıf mücadelesinin de ortaya çıkış koşulları olgunlaşmıştı. Gerek entelektüel düzeyde sosyalist fikirlerin kazandığı önem, gerekse Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi ilk defa belirli sınıflara karşı belirli sınıfların çıkarlarının savunuculuğunu yaparak özellikle gençler, aydınlar ve çalışanlar arasında destekçi bulan ve parlamentoya giren bir partinin varlığı, sosyal adalet meselesinin hükümetlerin gündemine gelmesinde etkili oldu.

Nitekim dönemin Çalışma Bakanı olarak Bülent Ecevit, Sendika ile Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanunlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne (TBMM) sunarken yaptığı konuşmada, Türkiye’nin toplumsal yapısında yaşanmakta olan dönüşümü nasıl algıladığını da ortaya koymaktadır:

“Batı demokrasilerinin hemen hepsinde, bu kanunla Türk işçisine tanımak üzere bulunduğumuz haklar ancak uzun ve kanlı mücadeleler sonunda elde edilmiştir... Şu birkaç gün içinde bu hakları, bu tür mücadelelere gerek kalmaksızın Türk işçisine tanımak suretiyle toplum ve tarihe büyük bir hizmette bulunmuş olacağınız şüphesizdir... Batı ülkelerinde, tatbikat önden, kanunlar arkadan gelmiştir... Bizde önce kanun gelecek, tatbikat arkadan gelecektir” (Işıklı, 1998: 336).

Ecevit'in yaklaşımına benzer bir yaklaşımın dönemin sanayi burjuvazisine de hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Devlet-sermaye-emek arasındaki uzlaşmaya dayalı ulusal kalkınmacı bir ittifakın oluşturulması düşüncesi, 1960'lerde sermayenin en azından belirli bir grubu tarafından açık bir biçimde benimsenmiş ve desteklenmiştir. Bu desteğin en belirgin şekilde gözlemlenebileceği iş dünyası faaliyetlerinin başında ise Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin çalışmaları gelmektedir.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin Kuruluşu

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ve 1961 Anayasası'nı izleyen dönem, sermaye için de yeni düzene uyum sağlama ve ona yön vermeye çalışma çabalarını içinde barındırır. Bu bağlamda 1961 yılında Nejat F. Eczacıbaşı öncülüğünde kurulan ve Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin çalışmalarının incelenmesi, sermayenin en azından belirli bir fraksiyonunun 1960 sonrası Türkiye'ye dair stratejisini gözlemlemek açısından önemlidir.

İş dünyasından, üniversitelerden ve farklı kesimlerden tanınmış isimler, Türkiye'nin Batı'yla bütünleşmesini hızlandırmak için Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti adı altında bir araya gelmiştir. Konferans Heyeti, çeşitli yerlerde toplantılar, konferanslar, seminerler düzenleyerek ve bunları kitaplaştırarak 1960'lar ve 1970'ler boyunca Türkiye'nin düşünce hayatında etkili olmaya çalışmıştır.

Konferans Heyeti, 50 kişilik bir Danışma Kurulu ve 15 kişilik bir Yönetim Kurulu'yla yönetilmekteydi. Araştırma, konferans-seminer etkinlikleri ve yayın işleri için uzmanlardan kurulu komiteler oluşturulmuştu. Eczacıbaşı kuruluşun hiçbir zümre, çıkar grubu, siyasal parti ya da ideolojinin yolunda ve izinde olmadığını ısrarla dile getirir. Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, amacını çeşitli konulardaki seminer ve yayınlarıyla, düşünce yaşamındaki bu boşlukları, engelleri, yetersizlikleri bir ölçüde olsun gidermek, dünya deneyimlerini ülke kamuoyunun önüne getirmek, demokratik düzenin ve yeni anayasanın öngördüğü sosyal devlet anlayışına uygunluk içinde toplum refahını gerçekleştirmenin yollarını aramak olarak tarif eder.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin kurucusu Nejat F. Eczacıbaşı (1913-1993), İzmir'de köklü bir aileden gelmektedir. Kimyager olan babasının bir eczanesi ve laboratuvarı bulunmaktaydı. Grubun kökeni, Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın İzmir'deki Şifa Eczanesi'ne dayanmaktadır. Aile çok zengin olmamakla beraber, Cumhuriyet'in kurucu kadrosundan kimselerle oldukça yakın

ilişkilere sahiptir; bunların başında da 1950 yılında, Cumhurbaşkanı olduktan sonra, İzmir'deki evlerinde Eczacıbaşıları ziyaret edecek denli yakın bir aile dostu olan Celal Bayar'ı saymak mümkündür.

Nejat Eczacıbaşı, çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim almıştır. İzmir Amerikan Koleji ve İstanbul'da Robert Koleji okullarında lise eğitimi alır. 1932-1934 yıllarında Heidelberg Üniversitesi'ne gidip kimya eğitimi alır, daha sonra Amerika'ya Chicago Üniversitesi'ne gider ve sonra tekrar Almanya'ya dönerek Berlin Üniversitesi'nde kimya doktorasını tamamlar. 1939 yılında Türkiye'ye dönen Nejat Eczacıbaşı, girişimcilik faaliyetlerine 1940'larda İstanbul'da başlar. İlk girişimi İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ithalatı durdurulan balık yağı ve bebek maması üretimi olmuştur. Bu dönemde balık yağı, bebek maması gibi savaş koşullarında ithali zorlaşan ürünleri küçük çapta üretir. Ayrıca ilkel yöntemlerle bazı ilaçlar üretmeye başlar. Eczacıbaşı'nın iş hayatındaki dönüm noktası 1950 yılında Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası'nın kurulmasının takip eden günlere rastlamaktadır. Banka'dan aldığı krediyle Levent'te Türkiye'nin ilk ilaç fabrikasını 23 Kasım 1952'de kurar. (Buğra, 2005: 128-131; Başar, 1964: 591; Eczacıbaşı, 1994; Ertuğ, 1998). TÜSİAD fikrinin doğduğu ilk günden başlayarak kuruluş çalışmalarının içinde bulunan ve bu çalışmalarda öncü rolü oynayan Eczacıbaşı, TÜSİAD'ın kurucularından ve çeşitli dönem yöneticilerindendir. 1971-1975, 1976-1977, 1978-1979 dönemlerinde TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanlık Divanı üyeliği, 1980-1981, 1982-1984, 1985 ve 1986 dönemlerinde ise TÜSİAD Başkanlığı yapmıştır.

Konferans Heyeti, Eczacıbaşı'nın önderliğinde 1966 yılından itibaren dernek olarak örgütlenmiştir (Resmi Gazete – 22.6.1966/12329). “Kamu yararına hizmet” etme iddiasındaki bu derneğin kurucu üyeleri: Nejat Eczacıbaşı (Fabrikatör), Behçet Osmanağaoğlu (Tüccar), Şeci Edin (İşletme Mühendisi), Vakur Versan (Profesör), Nuri Eren (Öğretmen), Robert W. Kerwin (İktisadi ve Kültürel Münasebetler Müdürü), Nezih Neyzi'dir (Öğretim Üyesi) (Tüzük, 1975: 14-15).

Din ve siyasetle uğraşmadığını tüzüğünde belirten Dernek amacını, “ekonomik ve sosyal alanlarda bilimsel araştırmalar yapmak, konferanslar ve seminerler düzenlemek, bu konularla ilgili yayınlar yaparak ekonomik ve sosyal sorunların açıkça ve serbest olarak tartışılabilceği bir forum yaratmak” olarak tanımlar (Tüzük, 1975: 5). Bu amacını gerçekleştirmek için yürüttüğü faaliyetleri ise şöyle tarif eder:

“Teorik ve pratik nitelikte çalışmalar yapmak, bilim adamlarından ve uzmanlardan oluşan komisyonlar kurmak, mesleki toplantılar, seminerler, tartışmalı konferanslar ve kongreler düzenlemek ve bu nitelikteki çalışmalara katılmak, amaçlarını gerçekleştirmek üzere yerli ve yabancı benzer kuruluşlarla işbirliği yapmak, olayların yurdun ekonomik ve sosyal hayatındaki etki ve sonuçları üzerinde incelemelerde bulunmak, anket ve sondajlar yapmak ve etüdler hazırlamak, çalışmaların sonuçlarını ülkeye ve bilime yararlı hale getirmek üzere uygun araçlarla yaymak, bilimsel araştırmaları teşvik için kurumlara ve kişilere yardımlarda bulunmak” (Tüzük, 1975: 5-6).

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 27 Mayıs darbesini ve 1961 Anayasası’nı izleyen dönemde sermayenin de yeni oluşan düzene müdahale etme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Değişen düzeni çok iyi değerlendirmek, dünyanın geçirdiği benzer deneyimlerden yararlanmak gerektiğini dile getiren Eczacıbaşı, özel girişimin bu yeni ortamda ciddi, akılcı bir tutum takınarak kendini topluma olumlu biçimde kabul ettirebileceği çabasıyla hareket ettiğini ifade eder. Yeni koşullar altında iki büyük parti (Adalet Partisi ve CHP) karşısında özel girişimin bir kutuplaşma aracı sayılmamasını, özel girişimin demokrasinin doğal bir kurumu olduğunun kabul edilmesi beklentisini açıkça dile getirir (Eczacıbaşı, 1994: 1998).

Eczacıbaşı, darbe sonrası oluşan anayasa metni etrafında sermaye gruplarının esasen iki kampa ayrıldığını, bir grubun telaşlı, diğer grubunu ise kuşkulu olduğunu vurgular. Sermayenin bu iki grubunun ortaklaştığı nokta ise, özel kesimin ivedilikle örgütlenmesi zorunluluğuna inanmalarıdır. Savunulan bir eğilim, paranın kudretine, her şeyi çözeceğine güvenmekti, bu eğilimi savunanlar büyük paralarla mücadeleye girmeyi telkin ediyorlardı. Eczacıbaşı’nın kendisini dahil ettiği diğer eğilim ise ılımlı ve tarafsız kalmayı daha sağlıklı görmektiydi. Eczacıbaşı, sermaye çevreleri arasında yapılan toplantılarda görüş ayrılıkları sonucunda iki grubun ortaya çıktığını ve ılımlı yaklaşımı öngören kişilerle Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti’ni kurduklarını söyler (Eczacıbaşı, 1998: 236; 1999: 160).

Ülke için özlenen hedeflere hangi yöntemlerle ve nasıl ulaşılabileceği konusunda net bir yol ve stratejinin söz konusu olmadığını ifade eden Eczacıbaşı, aynı zamanda ülkenin yeni sosyal güçleri, siyasal iktidarı, üniversitesi, basını ve kamu kurumları arasında, çözüm yollarını elbirliğiyle tartışmak için hemen hiçbir ortak platform olmadığını da dile getirir. Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, işte, o ortamda bir ‘özgür tartışma forumu oluşturmak’ için kurulmuştur (Eczacıbaşı, 1998: 170-171).

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, problemlerin ‘en sağlıklı çözüm’ yollarını açık bir forum tartışmasında aramaktadır. Kurum, tümüyle ‘tarafsız’ olma iddiasındadır; belirli düşüncelerin yayılması amacıyla çalışmadığını vurgular. Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti’nin tartışma platformu, Türkiye’nin ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm yolları araştırmak, sorunlarının bilimsel düzeyde tartışılmasını sağlamak için kurulmuş ve ‘tarafsız’ olmayı bir ana ilke olarak benimsemiştir. İlk seminer, 1962 yılında Sanayide Yatırım ve Sermaye Birikimi konusunda düzenlenmiştir (Eczacıbaşı, 1998: 106, 181).

Konferans Heyeti’nin Yeni Türkiye’si

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, yeni bir sermaye birikim stratejisinin tedricen hayata geçtiği 1961 sonrası dönemde doğmuştur. Demokrasi ve kalkınmanın birbirleriyle çelişen kavramlar olmadığı fikrinden hareket eden Eczacıbaşı’na göre, 1961 Anayasası’yla başlayan dönemde ortak özlem demokratik, planlı kalkınma yoluyla ileri bir sanayileşme düzeyine erişmektir. Amaç, yaratılan değeri daha adil bir biçimde bölüşmektir (Eczacıbaşı, 1998: 121, 170). Bu motivasyonlarla hareket eden Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti’nin ‘özlenen’ düzene (devlet-sermaye-emek arasındaki tarihsel uzlaşmaya dayalı ulusal kalkınmacı ittifak) erişmenin önündeki iktisadi ve toplumsal meseleleri incelemek, iktidara politika önerilerinde bulunmak kaygısıyla kurulan bir sermaye girişimi olduğu ifade edilebilir.

Eczacıbaşı, Konferans Heyeti’nin kurucularının, demokratik bir düzen için gerekli olan ortamın kurulması esnasında karşılaşılabilecek güçlüklerden ve ‘demokrasinin özgürlük havası’ndan yararlanarak ‘aşırı ideolojiler’ini topluma zorlamak isteyecek kimselerin ortaya çıkabileceğinden duydukları endişeyi açıkça dile getirmektedir. Dönemin en önemli siyasal figürlerinden Bülent Ecevit de *Ortanın Solu* adlı kitabında CHP’nin “ortanın solu” anlayışı sayesinde Türkiye’nin, Batı toplumlarında görülen sınıf çatışmaları ve siyasal gerginliklerden korunabileceğini öne sürerken Eczacıbaşı’na benzer bir analiz yapmaktadır: “... sanayileşmeye başlayan bir toplumda, işler olurlarsa, özel sermaye birikimi öylesine tekelsizliğe yönelir, belirli ellerde toplanan servet öylesine büyüür ki, sosyal adalet de, demokrasi de imkansızlaşır” (Ecevit, 1968: 17).

Ecevit, yükselen sol akımları Türkiye için bir tehlike olarak algılamaktadır. Kitabının ikinci bölümünü “Sol Basınçlar Altında Türkiye” olarak adlandıran Ecevit’e göre aşırı sol akımlar karşısında tek alternatif Türkiye’ye özgü bir sosyal demokrasidir (1968: 27). Ecevit’e göre 1960’lar Türkiye’si, hızlı sanayileşme ve

kentleşmeye bağlı olarak çok yoğun bir sosyo-ekonomik dönüşümden geçmektedir. Böyle bir ortamda sosyalist fikirler yayılmakta, yeni ortaya çıkan toplumsal gruplar ‘yabancı ideolojilerin etkisi’ altında kalmaktadır:

“Halkı adaletsizlikten, yoksulluktan, baskıdan kurtarıcı ve toplumu sosyal adalet içinde kalkındırıcı tedbirler alınmazsa, ezilen, yoksulluk çeken insanlarda birikecek isyan duyguları, kabarıp taşma noktasına varabilir. Sınailleşmeye başlamış toplumlarda bu tehlike daha da büyüktür. İşte o zaman, aşırı sol akımlar, bu isyan duygusunu, yıkıcı ve yaygın bir sel haline getirebilir. Ortanın solu, bu sele karşı en sağlam duvar, en etkili settir” (Ecevit, 1968: 21).

Eczacıbaşı da, Konferans Heyeti’ni oluşturmadaki temel motivasyonlarını, ‘özel çıkar kaygılarından uzak’, ‘köhnemiş görüşler’in etkisi altında bulunmayan ‘bağımsız düşünceli’ kimselerin bir araya gelmesi isteği olarak formüle eder. Etkisi altında kaldıklarını söylediği duyguyu, özgürlükleri ve toplum refahını gerçekleştirme heyecanı olarak tanımlar. Eczacıbaşı, hem çıkar zümrelerinin statükoculuğuna hem de denenmiş acı sonuç üretmekten başka bir sonuç vermeyen ‘özgürlüksüzlük’ sistemine karşı olduğunu ifade eder (Eczacıbaşı, 1998: 40).

Kuruluşun yönetim kadrosunun kompozisyonuna bakıldığında devlet, sermaye ve emek arasındaki dengeye dayanan ulusal kalkınmacı birikim stratejisinin gereği dönemin egemen sınıfının arzuladığı bir ittifakı yansıttığı rahatlıkla görülmektedir. Yönetim kadrosu, beşi devlet kurumları temsilcileri, beşi üniversite öğretim üyeleri, beşi de sermaye gruplarından seçilmekteydi. Üyelerin ‘nesnel’, kamusal bilinirliği olan figürler arasından kimseler olmasına özen gösterildi. Konferans Heyeti’nin kapsayıcı olduğu şu şekilde dile getirilmektedir: “Toplum yararını önde tutmayı bilen ve çalışmak isteyen her aydın Türk’e kapılar açıktır.” Konferans Heyeti açıktan dışarıda bıraktığı kesimi, özgürlük ve demokrasi içinde yaşama ve gelişme düzenini, yaklaşım ya da ideolojilerine uygun bulmayanlar olarak tanımlar. Araştırma ve çalışmalarda hiçbir zaman önyargılarla hareket etmemek, temel ilkelerden biridir. Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti’nin bir tek önyargısının toplumların özgürlüklerinden vazgeçerek mutluluğa erişemeyecekleri düşüncesi, demokratik düzen içinde kalkınma inancıdır (Eczacıbaşı, 1998: 41-42, 107, 113).

Demokratik düzen içinde planlı kalkınma stratejisini hayata geçiren 1960’lar Türkiye’sinde her sektörü temsil eden ‘tarafsız’ bir kuruluşa gereksinim olduğu fikrinden hareket ettiklerini ifade eden Eczacıbaşı, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti’nin çeşitli seminerler, açık oturumlar, konferanslar, araştırmalar ve yayınlar yoluyla toplumun ekonomik ve sosyal sorunlarına bir açık forum ortamı

sunmak amacıyla kurulduğunu söylemektedir. Konferans Heyeti, ona göre, ülke sorunlarını taraf tutan bir anlayışın sınırlı açısından görmek düşüncesine itibar etmemektedir (Eczacıbaşı, 1998: 125). Düzenlenecek seminerler, konferanslar, sempozyumlar ve yaptırılacak bilimsel araştırmalar yoluyla, yurt içinde ve yurtdışında her alanın en yetkili isimlerinin katkıları sağlanacaktı. Böylece, görüşler ortaya konacak, çözümler için çeşitli alternatif yollar tartışılacak; başta devlet ve siyasal iktidar olmak üzere, bilim, ekonomi ve tüm kamuoyu kesimleri arasında sağlıklı bir diyalog oluşturulacaktı (Eczacıbaşı, 1998: 171).

Hiçbir görüşü temsil etmeme, sorunlara bilimsel, tarafsız, nesnel yaklaşımların rehberliğinde ülkenin sosyal ve ekonomik sorunları üstüne düzenlenen toplantılar aracılığıyla çözüm üretmek, tartışma, karar alıcılara yönelik somut siyasa önerilerini aktarmak Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin fiili hedefiydi. Düzenledikleri yıllık konferanslara hükümet ve devlet aygıtından başbakan, bakan düzeyinden katılımlar söz konusudur. Seçilen tartışma konularına bakıldığında 1960'lı ve 1970'li yıllarda toplumsal-siyasal düzenin kendisini yeniden üretmesine, sermaye birikiminin, devletin ihtiyaçlarına dönük cevap üretme, söz söyleme kaygısı kendini göstermektedir.

Yapılan toplantılar şu temaları içermektedir: Dış ticaret, vergi, kamu maliyesi, iktisadi gelişme ve iktisadi gelişmenin sosyal boyutları, çalışma hayatı ve işçi-işveren ilişkileri, turizmin teşvik edilmesi, döviz sorunu, para politikası, inşaat sektörü, enerji (petrol) sorunu, nüfus meselesi, sanayileşme, Avrupa Topluluğu ile ilişkiler, ihracatı teşvik, tasarruf ve dış yardım, enflasyonla mücadele, istihdam ve işsizlik meselesi, bölgesel dengesizlikler, toprak reformu ve tarım sorunu, Ortadoğu ülkeleriyle iktisadi işbirliği, ülkenin iktisadi durumu üzerine analizler ve çözüm önerileri. Daha çeperde kalmakla beraber eğitim, 'Güneydoğu' sorunu, basın ve gazetecilik, insan hakları gibi konular üzerine de eğilmişlerdir.

1961 Anayasası ile yeni düzen oluşurken Eczacıbaşı'na göre toplumun üç önemli kesimi birbirinden tümüyle kopuktu: Devlet, özel girişime güvenmiyor, özel kesim de devlet otoritesinden korkuyor, üniversitelerdeki bilim insanları ise toplumdan ayrı yaşıyorlardı. Eczacıbaşı, ülkenin 'sağlıklı' gelişmesi için, toplumun tüm kurumlarının katıldığı açık bir forumun yaratılması gerektiği fikrinden hareket ederek sorunları uzlaşma içinde çözen bir diyalog ortamının yaratılması için üniversite, bürokrasi ve özel sektörün bir platform etrafında buluşması gereğine inandıklarını dile getirmektedir. Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti bu düşüncelerle doğdu. Konferans Heyeti, toplumun bu önemli üç kesimini bir araya getirme hedefiyle faaliyete geçmişti (Göğüş, 1999: 232; Eczacıbaşı, 1998: 236, 263; 1999: 161).

Uzun yıllar boyu Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin yönetim kurulu üyeliği yapmış olan Nezih H. Neyzi'nin aktardığına göre, seminerlere kaynak sağlayabilmek amacıyla özel kesimden 1960'larda yılda 400.000 TL toplamak gerekiyordu. Nejat Eczacıbaşı'nın yardımlarıyla o kaynak toplanır ve kamu ve özel kesimden üst düzey yöneticilerle bilim adamlarının katıldığı üç hafta süren seminerler düzenlenir (Neyzi, 1999: 298).

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, aslında ülkenin demokrasi ve karma ekonomi düzeni içinde kalkınmasında ortaya çıkan ve çıkacak kısa ve uzun süreli ekonomik ve sosyal sorunları incelemeye, araştırmaya yönelik faaliyetlerde bulunuyordu. Eczacıbaşı'na göre Konferans Heyeti, Türk ve yabancı bilim adamları arasında işbirliği sağlamaya, farklı ülkelerin deneyimlerini gözden geçirecek, teori ile uygulama arasında bir köprü kurmaya çalışacaktı (1999: 161).

Eczacıbaşı, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin tümüyle bağımsız olacağını, anayasa ilkeleri dışında hiçbir siyasal ve ekonomik görüşün, baskı grubunun, doktrin ve ideolojinin savunucusu-sözcüsü olmayacağını, her kesimden, eğilimden bilim ve düşünce insanlarının ve karar alıcıların işbirliğini sağlamaya özen göstereceğini dile getirir. Böylece Konferans Heyeti, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gerçeğini bulma ve onu geliştirme çabasının peşinden gidecektir (Eczacıbaşı, 1999: 160-163).

Konferans Heyeti, devlet-sermaye-emek arasında tarihsel bir uzlaşma çabası olarak tercüme edilebilecek bu çabalarıyla, Türkiye'de ilk kez sermaye, devlet, üniversite ve sendika yöneticilerini bir araya getiren bir kuruluştur. Konferans Heyeti'nin kuruluşunda darbe sonrası dönemde sermayeye siyasal iktidar ve geniş kamuoyu nezdinde itibar kazandırmak ve devlet-sermaye-aydınlar arasındaki karşılıklı güvensizliği ortadan kaldırmak ve bu üçlü arasında yeni bir ilişki tesis etmek çabaları belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Konferans Heyeti'nin kuruluşu, aynı zamanda Türkiye'de toplumda giderek bir karşılık bulmaya başlayan sosyalist fikirlere karşı geliştirilmiş bir tepkiydi. Konferans Heyeti projesiyle anti-komünizm stratejisiyle, özel girişimcilik felsefesinin gelişmesine katkıda bulunacak entelektüel bir ortamın hazırlanabilmesi için, işadamlarını, akademisyenleri ve hükümet yetkililerini bir araya getirmeyi hedeflemekteydi. Konferans Heyeti'nin kuruluşu, burjuvazinin bir sınıf olarak toplumsal konumunu sağlamlaştırmak amacıyla sonraları daha yoğun bir biçimde sürdürülecek olan çabaların öncülüğünü yapmıştır (Buğra, 2005: 131).

Eczacıbaşı, karma ekonomi, planlı kalkınma savunusu etrafında devlet-sermaye-aydınlar arasında tesis edilmesi arzulanan uyuma demokrasi adını vermekte, her bir birime bir takım görevler ve işlevler atfetmektedir. Buna göre, devlet otoritesi iktisadi yaşamı planlayan ve düzenleyen kurallar koyar, yatırımı teşvik eden ortamı hazırlar, adil bir vergi sistemi kurar ve bunların uygulanması için denetleme görevini yerine getirir. Özel sektöre düşen ise devletin hazırladığı altyapı içinde verimli biçimde çalışmaktır. Eczacıbaşı'nın 'özgür girişimin liderleri' dediği büyük sermaye temsilcilerine biçtiği görev, demokrasilerin özgür girişimden ayrı düşünülemeyeceğini topluma ve karar alıcılara anlatmaktır. Devlet otoritesinin ekonomik yaşamı düzenleyici görevini görmezden gelmek, gerçekleri tanımamak anlamına gelir. Özel kesimi istememek ise, bir güçler dengesi olan demokrasiyi istememektir. Çünkü ekonomik potansiyelin özel girişimin elinde bulunması, güçler dengesini sağlar. Aydınlarla düşen görev, insan yeteneklerine önem veren ve kişinin onuruna saygı gösteren çağdaş anlayışlara uygun özel girişimi ülkeye yerleştirmektir (Eczacıbaşı, 1998: 24-37, 56; 1964: 396). Eczacıbaşı'nın demokrasi formülü şöyledir: Devlet sağlıklı işleyen piyasanın kurallarını koyar ve onu denetler, özel girişim ise bu kurallara uyarak verimli biçimde faaliyet göstererek ve demokrasiyi ve demokratik düzeni korur.

Konferans Heyeti ve Eczacıbaşı'nın üzerine eğildiği dikkat çekici konulardan biri de ekonomik ve sosyal kalkınma veya iktisadi gelişme ve toplumsal düzen arasında ideal bir dengenin tutturulmasıdır. Eczacıbaşı, temel amaçlarını, demokrasi içinde sosyal adalete uygun, dengeli ve hızlı bir kalkınma olara formüle eder. Karma ekonomi düzeni içinde kalkınmanın iktisadi yönünü ekonominin hızını ve ritmini bozmadan toplumsal gerçekliğe uyumlu hale getirmek, bu iki birim arasındaki mesafenin açılmasının önüne geçmek görevi temelde aydınlarla havale edilir. Diğer bir deyişle, aydınlarla attettiği görev ideal bir denge içinde toplumun kalkınmasını sağlamaktır (Eczacıbaşı, 1998: 34, 38-39, 109, 139; 1999: 164).

Eczacıbaşı, sosyalizmin bir yaşam tarzı olduğu iddiasını mütemadiyen dile getirir. Ona göre, samimi özel girişimciler ya da sosyalistler içinde yaşadıkları toplumun varoluşu bakımından hedeflerinde fark yoktur. Gerçek özel girişimciler, egoist ve sömürücü on dokuzuncu yüzyıl kapitalizmine sosyalistler kadar karşı olmuşlar; Batı demokrasisini özleyen sosyalistler de gerçek özel girişimciler kadar aşırı solcularla mücadele etmişlerdir. Demokratik sisteme inanan her ülkede, özel sektöre saygı gösterilmiştir. Sosyal adalet konusundaki hedef birliği, iki düşüncüyü tedricen birbirine yakınlaştırmış; ortaya bugün pek 'muteber' olan bir 'karma ekonomi' düzeni çıkmıştır. Eczacıbaşı, bir adım daha ileri giderek, sosyal adaletin de iktisadi-toplumsal sistemle ilgili olmayan bir yaşam tarzı olduğunu ve buna ancak

verimli çalışmayla erişilebileceğini öne sürer (1998: 25-31; 1964: 394). Sosyalizmin toplum tasarımı pür ahlaki seçime indirgeyen, sosyal adaleti pratik politikayla, bölüşüm ilişkileriyle rabitası olmayan bir yaşam tarzı olarak tarif eden bu yaklaşım inceltilmiş bir anti-komünizmdir.

Savaş sonrası tesis edilen uluslararası düzende kapitalist birikimin altın yıllarının yaşandığı dönemde, sermayedarın özgürlük içinde ve demokratik düzenle kalkınmanın yolunun karma ekonomi olduğunu kabul etmesi gerektiğini dile getiren Eczacıbaşı özel girişimin ‘özlediği’ demokrat Türkiye’de kalkınmanın, devlet ile özel girişimin karşılıklı anlayış içerisinde yapacakları işbirliği ve iş bölümünden doğmasını beklemektedir (1998: 31; 1964: 396).

1960’lı yıllarda Konferans Heyeti, devletçilik, özel girişim, karma ekonomi konularında yürütülen tartışmalara da faaliyetleri çerçevesinde dahil olmuştur. Çağın gereği, çağdaş dünya retoriğiyle aslında savunulan refah devleti kapitalizmdir. Kalkınmanın iktisadi ve sosyal yönünü birleştirdiği öne sürülen karma ekonomi sisteminin yeni düzen olduğu dile getirilmektedir. Bu yeni düzenden özgürlükle devletin müdahalesini, planla girişim serbestliğini birleştirmesi beklenmektedir. Fakat bu birleştirme, devletçilik ve liberalizm arasında tesis edilen geçici bir koalisyon olarak anlaşılmaz. Karma ekonomiye dayanan yaklaşım, siyasal bir düzen, refah ve sosyal adalet ilkelerinin demokratik düzen içinde gerçekleşmesini isteyen bir yaşama biçimidir (Eczacıbaşı, 1998: 116). Sermayeye (özel teşebbüse) demokratik düzenin ayakta kalabilmesi için siyasal iktidara karşı iktisadi güçler dengesini sağlamak rolü biçilir (Eczacıbaşı, 1964: 396) ve ‘demokrasiyi benimseyen toplumumuzda’ ‘özel girişim’ de bu düzenin doğal ekonomik kolu olarak ele alınır (Eczacıbaşı, 1999: 262).

1967 yılında ülkenin ekonomik kalkınması ve karma ekonomi sisteminin sağlıklı bir yönde işleminde, İktisadi Devlet Kuruluşları’nın çok önemli bir yeri olduğuna inandığını dile getiren Eczacıbaşı (1998: 127), 1978 ve 1979 yıllarında bu kuruluşların siyasetçilerin elinden kurtarılması zorunluluğundan, sermaye piyasasına girmeleri ve halka açılmaları gereğinden söz ederek onları Türkiye’de ekonominin en büyük sorunu, maliyenin sırtındaki bir kambur olarak niteler (Eczacıbaşı, 1998: 66, 204). Bu dönüşüm ithal ikameci sermaye birikiminin yaşadığı krizle yakından ilgilidir.

Demokrasiden anlaşılan Keynesyen uzlaş, Ahmet Hamdi Başar’ın ifadesiyle sosyal kapitalizmdir (Başar, 1964). Türkiye’deki özellikle 1980’li yıllardan günümüze gelen akademik yazında ülkenin sorunlarını teşhis ve analiz ederken

başvurulan yaygın bir açıklama tarzı olan sistemik, yapısal sorunları siyasal partilere, beceriksiz, oy peşinde koşan politikacılara havale eden dil Eczacıbaşı'nda da görülmektedir. Özellikle 1960'lı yıllarda sermaye, kapitalist, kapitalizm sözcüklerini negatif, pejoratif çağrışımlarından arındırmak amacıyla özel girişim-teşebbüs, özel girişimci tamlamalarını kullanan Eczacıbaşı'na göre "Türkiye'nin bunalımını, sadece emperyalizm, kompradorluk, sömürü düzeni gibi sözlerle açıklamak olanaksızdır; Türkiye'nin hastalığı, bir tek sözle anlatılmak gerekirse, politikadır" (Eczacıbaşı, 1998: 201).

Sonuç

27 Mayıs 1960 askeri darbesini takip eden süreçte ortaya çıkan yeni düzen siyasal düzlemde bireysel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, anayasal devlet ve siyasal çoğulculuk üzerine kurulu bir liberal demokrasiye denk düşerken, ekonomik ve sosyal boyutu açısından planlamaya dayalı ulusal kalkınmacı bir bakış açısıyla kurgulanan bir sosyal devlete işaret ediyordu. Sosyal adalet ve sosyal güvenliğin tesis edilmesini öngören bu model, devlet, sermaye ve emek arasındaki uzlaşmayı esas alıyordu. İthal ikamesine dayanan sanayileşme sonucunda gerçekleşecek kalkınmanın sosyal adalet ilkesini de kapsaması ve böylelikle toplumsal barışa sağlaması bekleniyordu.

Bu çerçevede yeni bir sermaye birikim stratejisi hayata geçirilirken sermaye içinde de bu sürece müdahale etme çabaları ortaya çıktı. Özellikle büyük şehirlerde konuşlanan ve ithal ikameci sanayi sektörlerini elinde bulunduran büyük holding sermayesi planlı kalkınma ve korumacılığa açıkça destek verirken, kurduğu çeşitli örgütler ve düşünce kuruluşlarıyla siyasal iktidarı ve karar alıcıları etkilemeye çalıştı. Dolayısıyla Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin, bu dönemde sermayenin yeni oluşan düzene müdahale etme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

İş dünyası içinde özel kesimin süratle örgütlenmesi gerektiği inancının bir sonucu olarak kurulan Konferans Heyeti, demokrasi ve kalkınmanın birbirleriyle çelişen kavramlar olmadığı fikrinden hareket eden işadamları, bürokratlar ve aydınları bir araya getirerek ülkenin geleceğine yön verecek fikirlerin üretilmesini sağlamaya çalışmıştır. Demokratik bir düzen ve planlı kalkınma yoluyla ulaşılabilecek ileri bir sanayileşme düzeyinin ortak hedef olarak benimsendiği kuruluş, yaratılan değerın sosyal adalet ilkesi esas alınarak bölüşülmesini de toplumsal barışın sağlanmasının önemli bir koşulu olarak görmüştür. Böylelikle devlet-sermaye-emek arasındaki tarihsel uzlaşmaya dayalı ulusal kalkınmacı bir ittifak oluşmuş olacak,

çatışmanın yerini yerli burjuvazi ile çalışan toplum kesimlerinin birlikte fayda sağladığı bir düzen ortaya çıkacaktır.

Nitekim her sektörü temsil eden ‘tarafsız’ bir kuruluş olma iddiasını ısrarla vurgulayan Konferans Heyeti’nin devlet kurumlarının temsilcileri, üniversite öğretim üyeleri ve sermaye gruplarından seçilen yönetim kadrosu, devlet, sermaye ve emek arasındaki dengeye dayanan bir ittifakı yansıtmaktadır. Bir yandan devlet ile özel sektör arasındaki güvensizliği ortadan kaldırmayı, diğer yandan aydınların toplumun gerçekliğinden kopukluğunu gidermeyi amaçlayan kuruluş, karar alıcılara yönelik somut politika önerileriyle de 1960’lar Türkiye’sine yön verenler üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Bu düzende devlet otoritesi iktisadi yaşamı planlayan ve düzenleyen kurallar koymakla, yatırımı teşvik eden ortamı hazırlayıp, adil bir vergi sistemi kurmak ve bunların uygulanması için denetleme görevini yerine getirmekle yükümlü iken; özel sektöre düşen, devletin hazırladığı altyapı içinde verimli biçimde çalışmaktır. Özgürlükle devletin müdahalesinin, planla girişim serbestliğinin bir arada var olması hedeflenmektedir.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti’ni incelenen dönem açısından önemli kılan bir diğer nokta ise, ülkenin karma ekonomi düzeni içinde kalkınması esnasında ortaya çıkmakta ve çıkacak olan ekonomik ve sosyal sorunlara özel olarak eğilmesidir. Dönemin yükselen siyasal figürü Bülent Ecevit’in de daha sonraları farklı biçimlerde formüle ettiği gibi Konferans Heyeti üzerinden görüşlerini şekillendiren büyük holding sermayesi de, sosyal adalet ilkesinin, siyasal aktörler olarak sahneye çıkan yeni toplumsal sınıf ve grupların düzen içinde tutulabilmesinin birincil koşulu olduğuna ikna olmuştur. Bu anlamda Konferans Heyeti’nin kuruluşu, aynı zamanda toplumda giderek karşılık bulmaya başlayan sosyalist fikirlere bir yanıt verme çabası olarak da değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte, 1960’ların sonunda tarım sektörü ve ticaret burjuvazisinin ihracata dayanan kesimi, bürokrasi içinden bir grubun da desteğini alarak ulusal kalkınmacı korumacılığa karşı çıkmaya başlamıştır. Aynı süreçte küçük ve orta boy işletmeler olarak faaliyet yürüten Anadolu sermayesi de Necmettin Erbakan liderliğinde örgütlenerek Milli Nizam Partisi’ne (MNP) yönelmiştir. Dolayısıyla 1970’lerin başı, büyük sanayi burjuvazisinin ithal ikameci sanayileşmeyi savunduğu, büyük toprak sahiplerinin, ticaret burjuvazisinin, küçük ve orta boy sermayedarların ihracata yönelik sanayileşmeden yana tavır koyduğu ve iktidar bloğunda belirgin bir krize işaret eden bir dönem olmuştur. Kuşkusuz bu kriz, devlet-sermaye-emek üçlüsü arasında kurulması öngörülen tarihsel uzlaşmanın da sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

Özellikle 1970’lerin ikinci yarısında sermayenin kâr oranlarındaki düşüşle birlikte, bir yandan sermaye içi çelişkilerin keskinleşmesi, diğer yandan ithal ikâmeciliğe dayanan hegemonik projenin, sermayenin esas çıkarlarına zarar vermeksizin tâbi sınıfların rızasını kazanmak için verilen ödül ve ödünlerin artık devam ettirilememesine bağlı olarak Türkiye, ekonomik ve siyasal bir krizle karşı karşıya kalmıştır. 1977-1979 ekonomik krizinin derinleşmesi, enflasyonun artması, çalışanların reel ücretlerindeki gerileme ve Türkiye burjuvazisinin krizden çıkış için ithal ikâmeciliğin terk edilerek ‘ihracata yönelik bir ekonomi politikası’ geliştirilmesi doğrultusundaki fikri benimsemesini ve “24 Ocak Kararları”nı beraberinde getirmiştir (Sönmez, 1985: 47-53).

Sonuç olarak Konferans Heyeti’nin kuruluşu, burjuvazinin bir sınıf olarak toplumsal konumunu sağlamlaştırmak amacıyla sonraki yıllarda daha yoğun bir biçimde sürdürülecek olan çabaların öncülüğünü yapmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye’de günümüze kadar uzanan sivil toplum ve demokrasi tartışmalarına egemen olan yaklaşımın temel argümanlarının süreç içinde Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti bünyesinde formüle edildiği ve 1990’ların ikinci yarısından itibaren TESEV çatısı altında önemli bir gündem maddesine dönüştüğü görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Y. Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Armağan, S. (2007), *En Son Değişiklikleriyle 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve 1876, 1921, 1924, 1961 Anayasalarımızın Doğru ve Eksiksiz Metinleri* (2. baskı), İstanbul: Çağrı Yayınları.

Başar, A. H. (1964), “Sosyal Kapitalizmin Öncülerini Tanıyalım: Nejat Eczacıbaşı”, *Barış Dünyası*, 3(30), s. 590-592.

Boratav, K. (1983), “Türkiye’de Popülizm: 1962-76 Dönemi Üzerine Notlar”, *Yapıt*, No. 1, s. 7-18.

Boratav, K. (1984), “Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları”, İ. Tekeli (der.), *Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Ankara: Yurt Yayınları, s. 257-275.

Boratav, K. (2000), “İktisat Tarihi; 1908-1980”, S. Akşin (der.), *Türkiye Tarihi 4: Bugünkü Türkiye 1908-1980* (6. baskı), İstanbul: Cem Yayınları, s. 297-380.

Boratav, K. (2003), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, (7. baskı), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Buğra, A. (2005), *Devlet ve İşadamları*, (çev. F. Adaman), İstanbul: İletişim Yayınları.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, Cilt 3 (3. baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Ecevit, B. (1968), *Ortanın Solu* (4. baskı), İstanbul: Tekin Yayınevi.

Eczacıbaşı, N. (1964), “Liberalizm-Sosyalizm Tartışmaları Neden Beyhudedir?”, *Barış Dünyası*, 3(27), s. 392-396.

Eczacıbaşı, N. (1994), *İzlenimler, Umutlar*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.

Eczacıbaşı, N. (1998), *Yeni Bir Türkiye, Yazı, Konuşma ve Söyleşilerinden Seçmeler*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.

Eczacıbaşı, N. (1999), *Kuşaktan Kuşağa*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Tüzüğü, 1975.

Ercan, F. ve Ş. G. Tuna. (2006), “İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960’lardan Günümüze Bakış”, İ. Akça, B. Ülman (der.), *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar, Prof. Dr. Kemali Saybaşı’ya Armağan*, İstanbul: Bağlam Yayınevi, s. 141-172.

Eroğul, C. (1990), *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Ertuğ, C. (1998), *Sivil Toplum Lideri Dr. Nejat Eczacıbaşı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Esping-Andersen, G. (1990) *The Three World of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

Göğüş, Z. (1999), “Bir ‘Aydın’ Olarak Dr. Nejat F. Eczacıbaşı ve Demokrasi”, *Dr. Nejat F. Eczacıbaşı için Yazılanlar*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, s. 231-232.

Gülalp, H. (1983), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Ankara: Yurt Yayınları.

Gülalp, H. (1993), *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, İstanbul: Belge Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (1996), *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırıliklar Çağı* (çev. Y. Alagon), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Işıklı, A. (1998), “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, I. C. Schick, E. A. Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye* (3. baskı), İstanbul: Belge Yayınları, s. 326-353.

Jessop, B. (2002), *The Future of the Capitalist State*, Londra: Polity Press.

Jessop, B. (2005), “Ulusal Ekonomi ve Ulusal Devletin Geleceğini Anlatılamak? Düzenlemenin Yeniden Haritalandırılması ve Yönetişimin Yeniden İcadı Üzerine Düşünceler”, çev. A. M. Aytaç, *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Eksekinde Kapitalist Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 301-342.

Karpat, K. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayınları.

Kepenek, Y. (1983), “Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 7*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1760-1796.

Keyder, Ç. (1984), “Kriz Üzerine Notlar”, İ. Tekeli (der.), *Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Ankara: Yurt Yayınları, s. 29-57.

Keyder, Ç. (1989), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (çev. S. Tekay), İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyder, Ç. (1998), “İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980”, I. C. Schick, E. A. Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye* (3. baskı), İstanbul: Belge Yayınları, s. 310-325.

Milor, V. (1990), “The Genesis of Planning in Turkey”, *New Perspectives on Turkey* No. 4, s. 1-30.

Neyzi, N. H. (1999), “İşyönetimi ve Sosyal Sorumluluk Açısında Dr. Nejat F. Eczacıbaşı”, *Dr. Nejat F. Eczacıbaşı için Yazılanlar*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, s. 296-300.

Offe, C. (1981), “Some Contradiction of the Modern Welfare State”, *Praxis International* 1(3), s. 219-229.

Özkazanç, A. (2007), “Refah Devletinden Yeni Sağa: Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler”, *Siyaset Sosyolojisi Yazıları*, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 15-56.

Parla, T. ve Davison, A. (2004), *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey: Progress or Order?* Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press.

Savran, S. (2010), *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri, Cilt I: 1908-1980*, İstanbul: Yordam Kitap.

Soysal, M. ve F. Sağlam. (1983), “Türkiye’de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 28-42.

Sönmez, M. (1985), *Türkiye Ekonomisinde Bunalım; 24 Ocak Kararları ve Sonrası*, 3. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları.

Sönmez, M. (1992), *1980’lerden 1990’lara ‘Dışa Açılan’ Türkiye Kapitalizmi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Tezcek, Ö. (2009), “1980 Sonrasında Türkiye’de Düşünce Fabrikalarının Yapısal Değişimi: TEPAV Örneği”, *Praksis* No. 19, s. 363-384.

Tezcek, Ö. (2011), *Düşünce Fabrikaları: Sermayenin Harici Belleği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Tezcek, Ö. ve F. Ercan. (2010), “Türkiye’de Kapitalizmin Güncel Analizine Yönelik Bir Deneme: Sınıf ve Elit Teorilerine Bütünsel Bakış”, A. R. Güngen, F. Ercan, Ö. Tezcek, Ö. Biçeri, Y. Özgün (der.), *Emek ve Siyaset*, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 81-114.

Tuna, Ş. G. (2009), “Birikim Sürecinde TOBB’un Tarihsel Gelişim Uğrakları”, *Praksis* No. 19, s. 303-336.

Zürcher, E. J. (1993), *Turkey: A Modern History*, Londra: I.B. Tauris.

THE THEME OF CHANGE IN THE CONSERVATIVE IDEOLOGY¹

Doğancan ÖZSEL*

ABSTRACT

This paper aims to clarify the role of change in the conservative thought and offer a framework for analyzing conservatism through this concept. Although some thinkers perceive conservatism and change as mutually exclusive concepts, the theme of change always appears in both conservative politics and the conservative political thought. Changes proposed by the conservatives are justified through the 'natural-artificial' dichotomy. Nevertheless, since the application of this dichotomy to the social norms is necessarily a theoretical move, there is a dilemma for the conservative mind which despises the theoretical thinking for the sake of the practical wisdom. This dilemma is unavoidable because like any other ideology, conservatism has a vision of ideal society, and ideologies are by their nature transformative, in other words, they are 'anti-conservative', in the narrow sense of the term.

Keywords: Ideology, Conservatism, Change, Burke, Oakeshott, Huntington.

ÖZET

MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİDE DEĞİŞİM TEMASI

Bu makale, muhafazakâr düşüncede değişim kavramının yerini açıklığa kavuşturmayı ve değişim kavramı üzerinden muhafazakâr siyasetin okunmasını sağlayacak bir çerçeve önermeyi amaçlar. Muhafazakârlık ve değişim kavramlarının birbirlerini dışladığını ileri süren düşünürler olsa da, gerek muhafazakâr siyasette gerekse bu siyasetin düşünsel altyapısını oluşturan düşünürlerin eserlerinde bir değişim temasına her zaman rastlanır. Muhafazakârlık önerdiği toplumsal ve siyasal değişimleri 'doğal-yapay' kavram çifti üzerinden meşrulaştırır. Ancak bu ayrımın toplumsal formlara uygulanması zorunlu olarak kuramsal bir manevra olduğu için, gündelik yaşamın bilgeliğini kuramsal akla üstün tutan muhafazakâr akıl bu noktada bir çıkmaza düşmektedir. Bunun nedeni, her ideolojide olduğu gibi muhafazakârlıkta da bir ideal toplum kurgusunun olması, ideolojilerin doğaları gereği dönüştürücü olmaları, bir diğer ifadeyle kavramın dar anlamıyla anti-muhafazakâr olmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Muhafazakârlık, Değişim, Burke, Oakeshott, Huntington.

¹ This article presents some elaborated arguments which were initially developed in my PhD thesis.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü (dogancan_ozsel@yahoo.com)

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VII, No. 2, (Ekim 2014)

Introduction

At first sight, the relation between conservatism² and change is quite clear. Conservative thought, as its label hints, argues for preservation of existing socio-political, cultural, economic and normative forms. While rival schools of political thought suggest the transformation of the status quo in different directions, conservatism aims to preserve it. Michael Oakeshott (1991a: 408) argues conservatives to have “a propensity to use and to enjoy what is available rather than to wish for or to look for something else; to delight in what is present rather than what was or what may be”. Hence, social change seems quite the opposite of what conservative politics seeks. A conservative should be the “protector” of the establishment, not the “innovator” of a new socio-political order (Johnson, 1980: 129).

Relying upon these conceptions, in *Conservatism as an Ideology*, Samuel Huntington (1957) suggests a fundamental difference between conservatism and other ideologies. Depending on the suggestion that conservatives argue for preservation of the existing social forms, Huntington argues conservatism to lack the conception of an ideal socio-political formation. For Huntington, this lack creates a fundamental distinction between all other ideologies and the conservative thought. One may discern the presence of an ideal socio-political formation in all other ideologies, and each of these ideologies strives to realize its ideal. But conservatism is non-ideational. It does not seek to transform society in order to realize a specific ideal formation (Huntington, 1957: 458-60). Many pro-conservative scholars share this general position and think conservatism as an anti-radical thinking to which the idea of socio-political transformation is truly alien (see O’Sullivan, 1976: 11-2; Freeman, 1980: 3; Kirk, 1987: 10; Huntington, 1957: 458-60).

Nevertheless I suspect the relation between conservative thought and the concept of change to be not that much exclusionary, and far more complex than it is generally acknowledged. Appreciating this complexity, as I explain in the last chapter of the article, may provide a further insight into the nature of the conservative thought. But before going that far, I make the case on the complexity of the relation between conservatism and change in the next chapter. Then, in the following two chapters I focus on the conservative distinction between acceptable

² In this essay, the term ‘conservatism’ is not used in a limited sense to name some particular attitudes like risk aversion, but to denote a specific tradition of modern political thought which may also promote such attitudes in politics.

and non-acceptable changes and will underline the theme of naturalness upon which that distinction relies. In the fourth chapter I argue that the utilization of this theme is undesirable as it creates a set of further problems for conservatism. And finally, in the conclusion chapter, departing from the complex and problematic relation between conservatism and theme of change, I reflect on the features of conservatism as an ideology.

Conservatism and Social Change: Attraction of the Opposite Poles

The views on conservatism which are presented in the introduction part imply that conservatism is not that much about change. It is thought to be mainly, if not purely, about conservation of the establishment. But in contrast with such conceptions, once can notice a promise for change in the discourse of many conservative parties and leaders. For instance, in the leadership of George W. Bush, republicans in USA have promoted the ‘compassionate conservatism’ with a quite ambitious agenda of political and social transformations. These transformations ranged from a welfare reform to promote individual responsibility, to the active promotion of traditional families and to an extensive reform program for state schools. All these transformations necessitated the federal government to be, in Bush’s words, “strong and active” (quoted by Crane, 2001: 2). The neoconservatives who supported W. Bush administration also advised to re-empower the intermediary institutions against the prominence of liberalism (Halper & Clarke, 2004: 55). Nicolas Sarkozy’s somewhat eclectic form of conservatism had a promise for change as well. Especially when he was first elected, Sarkozy was determined to implement a neoliberal agenda in order to significantly change the socio-economic and political formation of the French society and to “roll back the frontiers of the state” (Alexandre-Collier, 2011: 182). It is not different in the non-Western forms of conservatism. What Muslim Brotherhood in Egypt or Erdoğan’s so-called conservative democrats’ in Turkey promises is nothing short of an extensive socio-political transformation programme. As is noted in the 2023 Political Vision document of Erdoğan’s Justice and Development Party (JDP), “[the party] has initiated the most comprehensive change and transformation campaign in Republican history and embarked on reform that has crowned our Republic as an advanced democracy” (Justice and Development Party, 2012). David Cameron provides further evidence on the presence of a theme of change in the agenda of most conservative political parties. In the 2010 annual conference of the British conservative party, Cameron proudly defined the conservatives as radicals:

We are the radicals now, breaking apart the old system with a massive transfer of power from the state to citizens, politicians to people, government to society... [Gone will be the] the old ways of doing things: the high-spending, all-controlling, heavy-handed state... In its place will come a total transformation from unchecked individualism to national unity and purpose, from big government to the big society (quoted by Lyall, 2010).

Very recently, a similar propensity for radical change is detected by Žižek in the discourses of the Romney camp in their campaign for the presidency of the USA as well. Žižek (2012) writes that, Obama was re-elected because “[t]he majority who voted for him were put off by the radical changes advocated by the Republican market and religious fundamentalists”.

It would be a mistake to think that the theme of change exists only in the discourse of modern conservative parties and leaders. Throughout the last two centuries, numerous conservatives argued for drastic social changed and implemented many socio-political and economic transformations. To take the most obvious example, Burke’s *Reflections* suggests the French to abolish Jacobean rule and implement a different constitution (Stanlis, 1986: 101-2). Another British conservative, the 19th century Prime Minister Robert Peel not only repealed the Corn Laws but described this as “the most conservative act of his life” (quoted by Gash, 1977: 98). After nearly a century from the time of Peel, German conservatives in the Weimar were arguing to restore the virtues of the past (Muller, 1987: 19), and were feeling themselves as “too conservative to not to be radical” (Hermann, 1971: 241). In recent past, as the conservative prime minister of the post-Soviet Hungary, József Antall regarded the end of the Soviet regime as an “opportunity to restore the artificially broken continuity of national history,” and “tr[ied] to implement the necessary and painful changes” (Egedy, 2011: 257).

These examples clearly depict that theme of change is, and has always been, an important element of the agenda of conservative parties and leaders. Can we see this presence as an anomaly? Can we say that these pro-change arguments do not really have a place in the conservative thought but are put forward by the politicians for pragmatic reasons? Is it because these politicians are not conservative enough? That is hardly so, because the theme of change also appears in the writings of conservative thinkers often as an approved, if not desired, phenomena.

We know that immediately after the French Revolution, the two founding fathers of conservatism hesitated before denouncing and despising the revolutionaries. Both Burke and De Maistre considered the possibility of this drastic

change to be the part of a more transcendent plan, or of a higher order (Femia, 2001: 30). De Maistre explains the revolution “as both God’s justified punishment of the nation for its sins and the mysterious divine tool for the resurrection of a more profound theocratic monarchy” (quoted by Steger, 2008: 62). In his letter to Sir Hercules Langrishe, Burke (1990: 136) writes that one may even think of change as the means of the conservation of the nature: “We must all obey the great law of change, it is the most powerful law of nature, and the means perhaps of its conservation”. As a modern day conservative thinker, Roger Scruton (2001: 11) writes that conservatives may adopt the way of revolution in times of extremity, and names Franco and Pinochet as examples of such conservatives. Russell Kirk (1987: 472) tells us that Scruton is not an exception in twentieth century conservatives, and conservatism has always been about creating a change in society through regeneration and restoration. In a similar manner, Fung names two prominent Chinese conservative thinkers, Lianf Shuming and Zhang Junmai, and notes the presence of the theme of desirable change in their thinking. As Fung (2009: 789) puts it, “[b]oth men were ‘moral innovators’ spreading a message of national rebirth and renewal as a way of saving the nation and achieving modernity”.

Indeed, no matter how hard some conservative thinkers try, theme of approvable and desirable change haunts back into their texts. For instance, in the first glance Oakeshottian conservatism has no place for extensive social transformations. In the opening lines of *On Being Conservative*, Oakeshott (1991a: 408) clearly puts his preference to regard conservatism not an elaborate theory but an easily discernible, pro-establishment disposition. In Oakeshott's depiction, the conservative disposition does not need an elaborate theory on the desirability of certain –ideal– social forms. It is simply being in favor of conservation of the establishment and being against its alteration. Conservative disposition flourishes out of the feeling of being attached to the establishment for its actuality rather than its favorable features:

What is esteemed is the present; and it is esteemed not on account of its connections with a remote antiquity, nor because it is recognized to be more admirable than any possible alternative, but on account of its familiarity: not, *Verweiledoch, du bist so schön*, but, *Stay with me because I am attached to you* (1991a: 408).

Despite this general approach of the article, it is still possible to witness the presence of the theme of ‘approved change’ in the article, just a few paragraphs after the words quoted above. There, Oakeshott begins by referring conservatism as an inclination toward the familiar and stable: “To be conservative,” says Oakeshott

(1991a: 408),

is to prefer the familiar to the unknown, to prefer the tried to the untried, fact to mystery, the actual to the possible, the limited to the unbounded, the near to the distant, the sufficient to the superabundant, the convenient to the perfect, present laughter to the utopian bliss.

Then he notes that “if the present is arid, offering little or nothing to be used or enjoyed, then this inclination will be weak or absent” (1991a: 408). And in the next sentence he raises this assertion into a new level. Here we witness the presence of the theme even in the writings of Oakeshott: “If the present is remarkably unsettled, [the conservative inclination] will display itself in a search for a firmer foothold” (1991a: 408).

As is seen, the conservatives propose or impose socio-political changes not because of their lack of conservative sensibilities. Conservative thoughts and politics always have some sort of change in its agenda. In Jan-Werner Müller’s (2006: 361) words, “conservatives always arrive too late actually to conserve”. But this presence of the theme of change should not lead to a quick conclusion that conservatism, which is supposedly about an attachment to the present, is an incoherent form of political thinking and is intellectually deficient. Even if conservatives nearly always have some sort of transformation in their agenda and the notion of approved change in their thinking, they justify this by proposing a distinction between acceptable and change, and degenerative or radical change. Hence, even if conservatives implement quite ambitious reforms from time to time, these reforms are argued to be fundamentally different from the changes proposed by the non-conservatives.

Acceptable and Non-Acceptable Changes

Contrary to those limiting the scope of conservative politics with a pro-establishment stance, modern conservatism welcomes a distinction between acceptable – and desirable – change, and non-acceptable change. In another part of the previously quoted document, JDP states that it “does not view conservatism as being opposed to change. Rather, it defines conservatism as being opposed to authoritarian and radical change” (Justice and Development Party, 2012). Burke (1803: 59) also writes that “state without means of change is without means of its conservation.” That is why conservatives agree on the necessity of reforms from time to time, but these reforms also “ought to work with (and carefully save or even

cautiously improve) what is already there. It is about a carefully managed process of change, or, put differently, of rendering safe the change that is desirable (and, in many cases, simply inevitable)” (Müller, 2006: 362). Then, conservatives are not dogmatic enemies of change. What they cannot tolerate is only the change which alters the so-called substance of the social forms (Burke 1970b: 50), such as the reforms introduced by feminists and social reformers and supposedly “encourage chaos with their ‘unnatural’ reordering of roles” (Hardisty, 2001: 120). Furthermore, for conservatives, acceptable change is generally the gradual change which can be perceived within a continuum of historical development of society, while non-acceptable change is seen as a rupture in this continuum (see de Bruyn, 1996: 232-3). “The desire to conserve,” says Scruton (2001: 11), “is compatible with all manner of change, provided only that change is also continuity.”

But why do conservatives think the change that preserves the ‘substance’ or has an element of continuity to be superior to change that is perceived as a rupture in history? That is because they regard the former as natural and despise the latter as arbitrary. To put the same point in a different way, most conservative writers assume acceptable and conservative change as either the natural change, or the change which promotes the natural way of things. Indeed, following nature in social and political matters is one of the main suggestions of conservative thinkers (Wilkins, 1967: 138-9). Huntington (1957: 462) writes that when conservatives argue for aristocracy, this “does not mean the promotion of aristocracy in all times and places, but only the promotion of natural aristocracy”.

While conservatives praise their own transformative schemes for being natural, they vilify non-conservative transformations for their non-naturalness and ‘monstrosity’. Arguing against the abolishment of slavery, John Taylor writes that such policies would “create a body politic, as monstrous and unnatural as a mongrel half white man and half negro” (quoted by Tate, 2005: 113). And in *Speech on the Petition of the Unitarians* which was delivered in the House of Commons in May of 1792 to criticize Protestant dissenters, Burke “condemn[s] the dissenters for their failure to keep to their natural place. They transcend their God-given size, their place in His creation. Their monstrosity was the defilement of nature. It was the ambition of the bourgeois radicals that he indicted” (Kramnick, 1977: 36).

These insect reptiles, whilst they go on only caballing and toasting, only fill us with disgust; if they go above their natural size, and increase the quantity, whilst they keep the quality, of their venom, they become objects of the greatest terror. A spider in his natural size is only a spider, ugly and loathsome; and his flimsy net is only fit for catching flies. But, good God! Suppose a spider as large as an ox, and that he

spread cables about us; all the wilds of Africa would not produce anything so dreadful.(quoted by Kramnick, 1977: 36).

Therefore, it is plausible to say that conservatives are not against socio-political change categorically. Instead, conservative thought implies a distinction between acceptable and non-acceptable changes and this distinction refers to a more subtle distinction between natural and arbitrary change (Freedman, 1996: 344).³ Thus, conservatives are only against the socio-political, cultural and normative transformations which are supposedly arbitrary and “result from humans competing with nature” (de Bruyn, 1996: 232-3).

Change as Promoting the Natural

In this sense, conservative transformations are thought to be categorically different from the non-conservative ones. The former preserve and promote the nature of society while the latter hurt and destroy it. It is not hard to notice conservatism’s organismic conception of society here. Society is perceived not as an artefact but a natural entity with an authentic nature and natural inclinations. As Ted V. McAllister states, “conservatives consider it a gross distortion of the nature of things to think of social and political institutions as being created by individuals” (McAllister, 1996: 266-7). Rather than “a mechanical aggregate,” they “regard society as ‘a unitary, natural growth, an organised living’” (Green, 2002: 281). This natural entity is thought to be subject to certain natural laws and possess some inherent inclinations, such as one toward harmony, stability and better social control. Nature is the “substratum of history,” (Chapman, 1967: 124) and social forms are thought to emerge and transform in due course of history in accordance to these laws of nature (Schuettinger, 1970: 51).

When conservative thinkers or politicians pursue for social change, they establish a positive relation between their suggestions and the supposed nature of society through a number of possible ways. First, as in Burke’s depiction of reforms, conservative transformation schemes may be argued to not to change the so-called substance of social forms while improving their peripheral features (see Burke, 1970b: 50; Tate, 2005: 239). In others, conservatives may propose extensive socio-political and legal changes only to prevent more radical changes that may possibly

³ The natural-arbitrary dichotomy may appear in some other aspects of the conservative thought as well. For instance, John Taylor of Caroline uses it defends the interests of agriculture as the chief natural interests, and despises that of public officers’ and banks’ as arbitrary ones. See Tate, 2005: 40-41.

destroy the natural substance of society. Edwardian conservatives used this argument and argued “to introduce a strongly progressive fiscal structure, and redistribute wealth to the poor in the form of social reforms [as] the best way to alleviate poverty and social distress” (Green, 2002: 15). Likewise, in UK in the later part of 1970s, while pro-reform conservative constitutional theorists were proposing amendments, “what they seek in the first place [was] protection against radical social change facilitated by political practices and constitutional conventions which no longer impose much restraint on governments” (Johnson, 1980: 129). Also conservatives may defend extensive transformations in order to fix a supposedly arbitrary break caused in the past by non-conservative policies. Here, the aim of conservative change is to re-establish the natural social forms and inclinations through political means, or to recreate the status quo ante. As Blakemore (1988: 7) writes, the constitution Burke wished to substitute with the Jacobean rule was the constitution that should be in effect had the French revolutionaries not abolished it. And Cameron used the same strategy to defend his socio-cultural vision. There, while presenting “Big Society” scheme as a plausible alternative to the so-called “Big State” of the labour party, he points at the derivative effects of the latter to the natural social bonds and suggests a remake. In a speech he delivered in 2009, Cameron (2009) argues that;

The paradox at the heart of big government is that by taking power and responsibility away from the individual, it has only served to individuate them. (...) The once natural bonds that existed between people - of duty and responsibility - have been replaced with the synthetic bonds of the state - regulation and bureaucracy.

(...)

Our alternative to big government is the big society. But we understand that the big society is not just going to spring to life on its own: we need strong and concerted government action to make it happen. We need to use the state to remake society.

Lastly, conservatives may argue to implement extensive socio-political, cultural and normative changes in order to substitute the process of natural social change that has never been actualized in the past for some reason. Here, what is established through conservative transformation policies is not a previously existing status quo but a new state-of-things that is regarded as the ‘would-be status quo’ provided that the society had been allowed to experience its natural existence and change. That was precisely the aim of the conservative governments of the old Eastern Bloc countries in the post-Soviet era. They did not simply sought to restore

the social forms of the pre-Soviet times, but tried to reshape their society in line with an imagined evolutionary path. For instance, for József Antall who was the conservative leader of post-Soviet Hungary, getting rid of communism meant not to duplicate the socio-political forms of the pre-Soviet era but the opportunity to restore the arbitrarily broken continuity of national history (Egedy, 2011: 257). In a speech in April 1992, Antall put this vision for the conservative transformation of the Hungarian society:

Whoever says that this government or political coalition seeks to conserve or restore the past is not speaking the truth. But it is a fact, one we have never denied, that we are in favor of continuity, the continuity of values. We also contend that whatever was done violently, contrary to continuity and was forcibly torn out or blocked must be restored (quoted by Egedy, 2011: 257).

Erdoğan's conservative democrats' neo-Ottomanism, proposed as a reaction against the secular Kemalist establishment in Turkey can be seen in this light as well. These neo-Ottomanist policies create "a normative shift in defining Turkey's history, culture and identity which have been dominated by Atatürk's Kemalist legacy" (Şahin, 2011). As Mustafa Şahin (2011) puts it, "this transformation represents a 'return of the repressed.'" But in this case, the so-called Ottoman values are surely not returning as what they had been in a century before. Rather, they are 'regenerated' in the shape they would supposedly be, provided that the country has not experienced a Kemalist and authoritarian secularization and reformation phase for decades.

To sum up the point, it can be stated that theme of change is ever present in the conservative discourse and this presence is justified through the naturalness of the proposed changes. What renders these changes natural is their assumed compliance with the nature and natural inclinations of the society. As is explained in this chapter, there are four possible strategies through which the conservative case of compliance can be defended. Conservative changes may improve, preserve, establish or re-establish natural socio-political, cultural, economic and normative forms. This positive relation between conservative transformation schemes and the natural social forms differentiate the former from the non-conservative ambitions for social change.

Conservative Change: Towards the Conservative Ideal

The distinction between natural and arbitrary changes begs for a clarification. For instance, what it is that renders a change natural and another

unnatural? Can spontaneity be the answer? If so-called natural social change is distinguished from its arbitrary counterpart with the presence of an external imposer in the latter, conservative arguments for transformation becomes incomprehensible. Then, transformation projects proposed and implied by conservative politicians and justified by conservative writers would appear to be arbitrary and un-conservative. That is because any socio-political transformation *project*, either conservative or not, has an imposer by definition. Transformative policies exemplified in the second part of the article are all to be imposed by conservative political actors. If conservatives do promote natural change and if they do formulate conservative reformation projects, they must find the fundamental difference between natural and arbitrary changes in elsewhere.

Using Aristotle's typology of causes, I suggest that instead of the efficient causes, conservatives find this fundamental difference in the final cause, or telos of the two subsequent types of changes. In other words, conservatives focus on the actual content of the change instead of the spontaneity or deliberateness of its imposition. If the new status quo to be formed through the transformation scheme complies with the supposed nature or natural inclinations of the society, then it is regarded to be a natural and approved change. Such transformations, and only these, are to be imposed on societies. On the other hand, non-conservative transformation proposals are stigmatized as arbitrary since their telos contradicts the supposed nature or natural inclinations of society. Through this distinction between natural conservative changes and arbitrary non-conservative ones, conservatives see themselves as "preserv[ing] the method of nature [and] discover[ing] the order inherent in things rather than to impose an order upon them" (White, 1950: 3). But, given the conservative aversion to theoretical thinking, how can they find out the natural inclinations in a society or differentiate the natural forms from the unnatural ones? In his anthology on the conservative tradition in the European thought, Robert L. Schuettinger (1970: 26-7) provides an insight that might be valuable for us:

It is all but meaningless to say that a conservative is someone who believes in the status quo or who favors gradual change. If this were so, doctrinaire Marxist-Leninist in some countries would be "conservatives," as would democratic socialists in Sweden as well as supporters of the free enterprise system in the United States. Obviously, such widely divergent political factions cannot be said to share a common philosophy of government, no matter how broadly defined. The term "conservative," if it is to be of any use at all, must mean someone who wishes to conserve *certain selected principles* from a particular tradition... [Emphasis added]

Here Schuettinger not only rejects the perspective that grasps conservatism as simply a defense of the status quo, but he suggests that each conservation attempt needs to be selective and must choose some principles or social forms instead of others. Then, it is necessarily a selective process to distinguish the natural social forms from arbitrary ones in the status quo and determining what is natural and what is not. That is because in each society there is a diversity of conflicting values, norms, behaviors and institutions. It is this diversity which lead to a huge literature on deviant behavior, sub-cultures, counter-cultures, ideologies and social discipline. Against this diversity in society, in order to talk about natural social inclinations and natural social forms, one must first make a selection and discern the natural forms and inclinations from the arbitrary ones. Hence, every social conservation project must be preceded by an act of choosing some social forms and inclinations, while ignoring others. Despite conservatives' general preference of the practical over the theoretical, this selection is necessarily a theoretical intervention.

I previously noted that conservative transformation schemes differ from their non-conservative rivals in the formers' compliance with the natural social norms. But if societies include arbitrary social forms and inclinations as well as natural ones, how can conservatives differentiate the two? How can they know which forms, norms, structures and institutions are natural? Following Schuettinger's words, how do they select the principles they would seek to conserve? What makes Jacobean rule, slavery or Labour's so-called Big State arbitrary, and renders Ancien Régime, abolition of slavery and Big Society natural?

I argue that conservatives lack a single clear-cut criterion that distinguishes natural and arbitrary social forms from each other. The criteria they apply can change in different issues or for different conservatives. For instance, for most of the conservatives, what renders Ancien Régime natural and Jacobean rule arbitrary is the historicity of the former and the intentionality in the formation of the latter. If these criteria would be applied to slavery, then not slavery itself but its abolition would appear to be the arbitrary practice. That is because slavery was the traditional practice of centuries and its abolition was the design of the Enlightenment thinking. Nevertheless, it is obvious that most conservatives will not accept this interpretation of slavery and its abolition. They tend to interpret slavery as an arbitrary social form that has been rightly abolished at some point in history (see Casey, 2011: 38). And the task of distinguishing natural forms from the arbitrary ones gets more complicated when we turn to the interpretation of more controversial socio-political, cultural, economic and normative forms such as welfare state or same-sex marriages. While Thatcherites despise welfare state as a monstrous creation of the

leftist social engineering ambitions and urge for its retrenchment (Dorey, 2011: 149), some others may regard it as part of the natural order in a society natural entity (van Kersbergen & Kremer, 2008: 86). Likewise, while most conservatives inclined to despise same-sex marriages as a violation of nature, Cameron's recent move for same-sex marriages can also be seen as being a legitimate variation of a natural and socially valuable interpersonal bond (see The Independent, 2012).

Hence, it is not possible to suggest a single criterion that is employed by all conservatives for all different issues. On the other hand, I do not think that conservative perception of socio-political, cultural, economic and normative forms as natural and arbitrary is totally random. Against Samuel Huntington's (1957: 458-60) well known thesis on the lack of a conservative ideal, I suggest that conservatives do have a conception of ideal state and their categorization of social forms is to a large extent determined according to the conception of this ideal. In other words the commonality between British Constitution and the abolition of slavery is that they are both part of the conservative ideal state. And the existence of contradictory interpretations on welfare state, same-sex marriages etc. is a consequence of variations in the imagination of ideal state of different conservative traditions.

Despite such variations, the outlines of the conservative ideal common in most self-described conservatives can be easily guessed. It is a socio-political system in which imperfect individuals are shaped and controlled by social institutions such as family, church or state (see Schuettinger, 1970: 15). It is nothing but traditions and other social forms which "prevent chaos and (...) provide the resources and boundaries for [people's] future activities" (Devigne, 1994: 17). A common ethical system which is mostly expressed in form of religion and common values constitutes the fabric of the public and private life (for instance, see Steger, 2008:47). Individual is seen not as an entity truly distinct from and preceding society but "an artefact, an achievement which depends upon the social life of people" (Scruton, 2001: 24). In this ideal system, the boundary between the normal and abnormal is drawn as clear as possible and individuality is mass produces with a standard set of values, norms, beliefs and behaviors. Moreover, this ideal system needs very little, if any changes, and is mostly stable. And what it promises is neither ultimate happiness nor realization of an ethical ideal. Indeed, the conservative ideal promises for a lasting order, stability, and a decent life experience for everyone.

This conservative ideal surely leaves behind a large space for customization. Indeed, this space is used by different variants of conservatism and leads the

emergence of classical, radical, Catholic, Thatcherite, neo and paleo conservatisms among many others. But also it is this common outline that renders all these as the variants of a common conservative thought.

Conclusion

In *Conservatism as an Ideology* Huntington suggests a categorical difference between conservatism and other ideologies. He suggests that conservatism lacks an ideal and it is always on the defense of the status quo. Nevertheless, when we look at the discourse of conservative politicians and the writings of conservative thinkers, it is clear that they mostly argue for change. They do not wish to preserve society in any shape, but to preserve it in a particular shape. Even if they tend to claim that they are in favor of the promotion of the nature of society and those natural forms, against the plurality of existing forms and lack of a single definite criterion to distinguish the natural from the arbitrary, the natural-arbitrary dichotomy should be seen as a discursive tool rather than a plain, objective reality. Consequently, conservatism should be seen a transformative ideology like any others. What differ conservatism from other ideologies is not the lack of an ideal but the differences in the in the conception of these ideal states. Conservative calls for change are as much genuine – or arbitrary – as that of other ideologies. If one perceives ideologies in line with Laclau (2006: 114) as attempts to close the paradigmatic borders of the political, each ideology must come with a promise for change. Otherwise they would never be *political*, in the particular sense of the word. And since the emergence of conservatism as a modern ideology in the aftermath of the French Revolution, conservatives had such a promise:

Moreover, conservatives faced the challenge of providing their audiences with an alternative vision of how to cope with their changing world. If such a vision consisted of little more than a throwback to bygone days, it might elicit intense emotion for a brief period, but it would hardly be sustainable in the long run. In order to be successful, conservatism needed to correspond to the new imperatives and aspirations of the rising national imaginary. Maistre delivered, at least to some extent. For example, he asserted that Providence would return France to her “Christian magistracy over Europe” once the people had properly atoned for the sins committed during the revolution. (Steger, 2008: 64).

In his article noted before, Oakeshott (1991a: 408) formulates an intuitive definition of conservatism. He writes that intuitive conservatism is “a propensity to use and to enjoy what is available rather than to wish for or to look for something else; to delight in what is present rather than what was or what may be”.

Nevertheless, it is impossible to translate such an intuitive conservatism into a political programme. Oakeshott explains how he sees the political reflection of this conservative outlook with the famous ship metaphor. In politics, he says, “men sail a boundless and bottomless sea: There is no harbor for shelter nor floor for anchorage, neither starting-place nor appointed destination” (Oakeshott, 1991b: 60). But in reality, ships do follow a route, albeit imperfectly, and captains always give hope to get their ship to a plausible port. If conservatism was nothing more than an intuition as defined by Oakeshott, then conservatives would fail to meet the most basic precondition of politics and would never hope to be captains of the ship. Müller (2006: 361) names such a conservatism as “aesthetic conservatism [which is] more concerned with protecting the purity of sentimental or intuitive commitments that cannot (and in a sense should not) be articulated as prescriptions which relate back to a world of political institutions and forms of political action as we have come to know them.” And he notes that “this aesthetic conservatism, if it is to be consistent, goes together with political passivity”. Therefore, as long as conservatism is a political ideology which operates in the political sphere to take the helm and change the ship’s route towards a more appropriate direction, it can never be equalized with an intuitive pro-establishment attitude. It always includes a promise for genuine change and the realization of a conservative ideal.

BIBLIOGRAPHY

Alexandre-Collier, A. (2011), “Nicolas Sarkozy’s UMP: The Reinvention of the Bonapartist Tradition?,” in *Reflections on Conservatism*, ed. D. Özsel, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, pp. 178-190.

Blakemore, S. (1988), *Burke and the Fall of Language: The French Revolution as Linguistic Event*, University Press of New England, Hanover.

Burke, E. (1791a), *A Letter from Mr. Burke, to a Member of the National Assembly; in Answer to Some Objections to his Book on French Affairs*, London.

Burke, E. (1803), “Reflections on the Revolution in France, and on the Proceedings of Certain Societies in London relative to that Event,” in *The Works of Edmund Burke— A New Edition*, Vol V, F. And C. Rivington, London, pp. 27-435.

Burke, E. (1970a), “The Nature of Society and Government,” in *The Conservative Tradition in European Thought: An Anthology Selected and Edited by Robert Lindsay Schuettinger*, Ed. R. L. Schuettinger, G. P. Putnam’s Sons, New York, pp. 38-44.

Burke, E. (1970b), “Tradition and Progress,” in *The Conservative Tradition in European Thought: An Anthology Selected and Edited by Robert Lindsay Schuettinger*, ed. R. L. Schuettinger, G. P. Putnam’s Sons, New York, pp. 49-54.

Burke, E. (1990), *Miscellaneous Writings (Selected Works Vol. 4)*, Liberty Fund, Indianapolis, Retrieved January 15, 2011 from the World Wide Web: http://files.libertyfund.org/files/659/Burke_0005-04_EBk_v6.0.pdf

Cameron, D. (2009), *The Big Society*, Retrieved January 22, 2010, from http://www.conservatives.com/News/Speeches/2009/11/David_Cameron_The_Big_Society.aspx.

Casey, G. (2011), “Conservatism and Libertarianism: Friends or Foes?,” in *Reflections on Conservatism*, Ed. D. Özsel, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, pp. 33-53.

Chapman, G. W. (1967), *Edmund Burke: The Practical Imagination*, Harvard University Press, Massachusetts.

Crane, E. H. (2001), "The Dangers of Compassionate Conservatism," in *Cato Policy Report*, May/June 2001, p. 2.

Devigne, R. (1994), *Recasting Conservatism: Oakeshott, Strauss, and the Response to Postmodernism*, Yale University Press, New Haven.

Dorey, p. (2011), "A Conservative "Third Way"?: British Conservatives and the Development of post-Thatcherite Conservatism," in *Reflections on Conservatism*, ed. D. Özsel, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, pp. 146-177.

De Bruyn, F. (1996), *The Literary Genres of Edmund Burke: The Political Uses of Literary Form*, Clarendon Press, Oxford.

Egedy, G. (2011), "The Conservatism of József Antall: Hungarian version of Patrician Conservatism," in *Reflections on Conservatism*, ed. D. Özsel, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, pp. 247-268.

Femia, J. V. (2001), *Against the Masses: Varieties of Anti-Democratic Thought since the French Revolution*, Oxford University Press, Oxford.

Freeden, M. (1996), *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford University Press, Oxford.

Freeman, M. (1980), *Edmund Burke and the Critique of Political Radicalism*, Basil Blackwell, Oxford.

Fung, E. S. K. (2009), "Nationalism and Modernity: The Politics of Cultural Conservatism in Republican China", *Modern Asian Studies*, 43:3, pp. 777–813.

Gash, N. (1977), "The Great Disruption," in *The Conservatives – A History From Their Origins to 1965*, Ed. L. Butler, George Allen & Unwin Ltd., London, pp. 83-106.

Green, E. H. H. (2002), *Ideologies of Conservatism: Conservative Political Ideas in the Twentieth Century*, Oxford University Press, Oxford.

Halper, S. & J. Clarke. (2004), *America Alone: The Neo-Conservatives and the Global Order*, Cambridge University Press, New York.

Hardisty, J. (2001), "Kitchen Table Backlash: The Antifeminist Women's Movement," in *Unraveling the Right: The New Conservatism in American Thought and Politics*, ed. A. E. Ansell, Westview Press, Colorado, pp. 105-125.

Hermann Von, R. (1971), *Kulturkritik und Konservative Revolution: Zum Kulturell-Politischen Denken Hofmannsthals und Seinem Problemgeschichtlichen*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Huntington, S. (1957), "Conservatism as an Ideology", *The American Political Science Review*, LI, pp. 454-73.

Johnson, N. (1980), "Constitutional Reform: Some Dilemmas for a Conservative Philosophy," in *Conservative Party Politics*, ed. Z. Layton-Henry, Macmillan, London, pp. 126-155.

Justice and Development Party (2012), *2023 Political Vision*, Retrieved from <http://www.akparti.org.tr/english/akparti/2023-political-vision>, last access: 16 November 2012.

Kirk, R. (1987), *The Conservative Mind*, Regnery Books, Chicago.

Kramnick, I. (1977), *The Rage of Edmund Burke: Portrait of an Ambivalent Conservative*, Basic Books, New York.

Laclau, E. (2006), "Ideology and post-Marxism", *Journal of Political Ideologies*, 11 (2), pp. 103-114.

Lyall, S. (2010), "British Leader Vows End to 'Heavy-Handed State'", *The New York Times*, October 6, 2010.

McAllister, T. V. (1996), *Revolt against Modernity: Leo Strauss, Eric Voegelin, and the Search for a Postliberal Order*, University of Kansas Press, Kansas.

Muller, J. Z. (1987), *The Other God that Failed: Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatism*, Princeton University Press, Guildford.

Müller, J. W. (2006), "Comprehending Conservatism: A New Framework for Analysis", *Journal of Political Ideologies* 11:3, pp. 359-365.

Oakeshott, M. (1991a), "On Being Conservative," in *Rationalism in Politics and Other Essays*, Liberty Press, Indianapolis.

Oakeshott, M. (1991b), "Rational Conduct," in *Rationalism in Politics and Other Essays*, Liberty Press, Indianapolis.

O'Sullivan, N. (1976), *Conservatism*, St. Martin's Press, New York.

Schuettinger, R. L. (1970), *The Conservative Tradition in European Thought*, G. P. Putnam's Sons, New York.

Scruton, R. (2001), *The Meaning of Conservatism*, Palgrave, London.

Stanlis, P. J. (1986), *Edmund Burke and the Natural Law*, Huntington House Inc, Louisiana.

Steger, M. B. (2008), *The Rise of the Global Imaginary: Political Ideologies from the French Revolution to the Global War on Terror*, Oxford University Press, Oxford.

Şahin, M. G. (2011), "Islam, Ottoman Legacy and Politics in Turkey: An Axis Shift?", in *The Washington Review*, Retrieved from <http://www.thewashingtonreview.org/articles/islam-ottoman-legacy-and-politics-in-turkey-an-axis-shift.html>, last access: 17 November 2012.

Tate, A. L. (2005), *Conservatism and Southern Intellectuals, 1789-1861: Liberty, Tradition, and the Good Society*, University of Missouri Press, Columbia.

The Independent. (2012), "Cameron Ready to Defy Tory Traditionalists with Gay Marriage Move," in *Independent*, 09 October 2012, Retrieved from <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/cameron-ready-to-defy-tory-traditionalists-with-gay-marriage-move-8202955.html>, last access: 16 November 2012.

van Kersbergen, K. and Kremer, M. (2008), "Conservatism and the Welfare State: Intervening to Preserve," in Eds. W. van Oorschot, M. Opielka and B. Pfau-Effinger, *Culture and Welfare State: Values and Social Policy in Comparative Perspective*, Edward Elgar, Cheltenham.

White, R. J. (1950), "Introduction," in *The Conservative Tradition*, ed. R. J. White, N. Kaye, London.

Wilkins, B. T. (1967), *The Problem of Burke's Political Philosophy*, Clarendon Press, Oxford.

Žižek, S. (2012), "Why Obama is More than Bush with a Human Face", *The Guardian* (13 November 2012).

HART CRANE'S *THE BRIDGE* AS AN EXAMPLE OF MODERNIST POETRY

Erдің DURMUŞ*
Fırat YILDIZ**

SUMMARY

This particular poem of Hart Crane is a good example of American modernist poetry. Crane's The Bridge has been the subject of a lot of debate since its publication. Crane comes from a wealthy family and is an American Romantic poet who observes the richness of life in his poetry. In this long epic poem, the poet is inspired by the Brooklyn Bridge. For him, the bridge stands for the creative power of man. The poet considers the poem as an epic synthesis of the country and its structural identity. There is a kind of a search in the poem and this search of the poet is the one for the real American past and the characteristics of present America that will determine her future. The poet tries to come up with a view of what he calls the American experience in the poem. He adopts the Brooklyn Bridge as the poem's supporting symbol and talks about and celebrates various people and places.

Keywords: *Modernist, Brooklyn Bridge, Poetry, Criticism, America.*

ÖZET

MODERN ŞİİRE BİR ÖRNEK OLARAK HART CRANE'İN *THE BRIDGE* ADLI ÇALIŞMASI

Hart Crane'in sıra dışı şiiri olan The Bridge Amerika modern şiirinin güzel örneklerinden biridir. Yayınlandığı tarihten günümüze kadar çok yerde tartışma konusu olmuştur. Varlıklı bir aileden gelen Crane, şiirinde hayatın zenginliğini gözlemleyen romantik bir şairdir. Bu uzun şiirde şair Brooklyn köprüsünden esinlenmiştir. Ona göre bu köprü insan gücünü gösteren bir yapıttır. Şair bu şiiri ülkenin epik bir sentezi ve yapısal kimliği olarak görmektedir. Şiirde bir arayış vardır, bu arayış Amerika'nın geleceğini belirleyecek olan gerçek geçmişi ile günümüzdeki özellikleriyle ilgilidir. Şair şiirinde Amerika deneyimi dediği kavrama ulaşır. Brooklyn köprüsünü şiirin taşıyıcı sembolü olarak kullanırken çeşitli kişi ve yerler hakkında da konuşur.

Anahtar Kelimeler: *Modernist, Brooklyn Köprüsü, Şiir, Eleştiri, Amerika.*

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İngilizce Öğretmenliği Bölümü (durmuserdinc@yahoo.com)

** Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu (firat25yildiz@hotmail.com)

Among all of his poems, Hart Crane's particular one *The Bridge* has been the most talked about and a continuous subject of controversy since its appearance in 1930. This long epic poem was firstly considered to be a failure of its author by many critics, especially of Crane's generation, while some thought that it was a great success and a remarkable achievement of Crane. Critics who deemed the poem a failure insisted that it only reflected the chaotic and driven personality of its author and of the age in which it was written, to name a couple of their accusations. But even the same critics, together with the proponents of Crane, expressed respect for his creative undertaking, and many of the individual lyrics of the poem were judged to be among the best American poems of the twentieth century, and thus *The Bridge* in its entirety.

Born into a prosperous Ohio family in 1899 and committed suicide at age of thirty-three in 1932, Crane is an American Romantic poet who celebrated the richness of life including the life of the industrial age in his art. Probably the most famous poem *The Bridge* was an attempt of its author to create an epic myth of the American experience. As a legendary figure in American poetry, Crane shows a surprising optimism in his poems despite his windy and psychologically depressive life. Inspired by the Brooklyn Bridge which stands for the creative power of man uniting the present and the past, Crane seeks an expression of the American experience in his work *The Bridge*. He tries to provide a panorama of what he called "the American experience" in this long poem (Crane, 1930: 20). Adopting the Brooklyn Bridge as the poem's sustaining symbol, Crane mentions and celebrates various people and places such as Christopher Columbus, the legendary Rip Van Winkle, the contemporary New England landscape and the East River tunnel throughout the poem. In a sense, claims Coffman, "the bridge serves as the structure which unites and represents all that is America as a source of inspiration and patriotic devotion while it functions as the embodiment of American optimism as well. Crane himself considered the poem as an epic synthesis of America and its structural identity" (Crane, 1930: 135).

One of the major causes that lead the critics think that the poem is a failure may be its length. On the other hand, some of the passages of the poem demand a concentrated work and thinking. It is a well written poem and the reader may need to read and explicate it carefully for a full understanding and appreciation at times. The sections of the poem appear to be disorganized and unrelated to each other. But the fact that the appearance of disorganization, that is to say, the appearance of unrelatedness of sections to each other may be the very basic form of the poem. It may be the one Crane may have thought as a significant one in the tradition in which

he was working. The poet seems to be exploiting all possibilities of fragmentation in the poem. He certainly moves backwards and forwards in time and we see him shifting suddenly from third person to first or to second while reading the poem. He examines the bridge from every angle and sees it from above and below. His diction constantly changes from jargon and slang to lyrical elegance and the tone of the poem ranges from elegiac and satirical to sentimental. As the poet circles his subject gradually, he lets the reader see it from different angles, and by doing so, the bridge emerges. Crane hints his technique at the very beginning of the poem by an epigraph from The Book of Job: "From going to and fro in the earth, and from walking up and down in it" (qtd. by Unterecker, 1982: 83). Crane deliberately leads the reader up and down, in and out, and to and fro until the reader builds his or her own bridge. The same kind of thesis applies to the total organization of the entire poem since it was often criticized as being a volume of unrelated loosely related lyrics. Particularly the "Indiana" section has been a target of such a criticism since it is a sentimental one, and considered to be an independent poem from the whole context of the entire poem. On the contrary, this specific section opposes the whirlwind of "The Dance" and also anticipates the subject matter of "CuttySark" (qtd. by Unterecker, 1982: 83).

Although the poem has many radically different sections, it still maintains the coherence and unity, for the sections are locked together in all kinds of ways and some of its integrating devices have certain associations with works such as "The Waste Land," Mauberley poems, "Passage to India," "Ulysses" and Blake's prophetic books in the tradition in which Crane was writing. For example, the plot of the poem resembles very much that of Joyce's "Ulysses." We have a character in the poem that wakes up in dawn, looks out over the city, spends a day wandering through the streets and he gradually becomes involved in the corruption of the city. After agonizing himself with disillusionment and drunkenness, the hero of the poem comes to an illuminating vision of order in which he can accept himself and his world at the very end of the poem (Unterecker, 1982: 83). During his strolls in the city, the sights and sounds make him remember memories of both his own youth and the youth of the country, its history and mythology. Just like Joyce's young man, Crane's character is too, concerned with the artists who have shaped his world. We see that artists from different nations and ages such as Whitman, Plato, Dickinson, Marlowe, Melville, Shakespeare and Hopkins are involved in the entirety of the poem (Unterecker, 1982: 83).

Crane's reliance on Joyce or Whitman is obvious, but it does not mean that he imitated exactly these writers. As any writer borrows from others Crane borrows

from the writers whom he thought inspiring, but his borrowings are successfully woven into a poem uniquely of his own. The second hand images or themes are not new in literature; furthermore, what Crane eventually found in the writers he borrowed from was material which could be adapted to the mythic structure that he was creating.

It is necessary to read the poem with more senses rather than only the eye reading, for Crane uses language for multidimensional purposes in his poetry. Many of the critics' failure to understand Crane's aesthetic and explicate the poem resulted in several misinterpretations. Critics such as Allen Tate, Brom Weber, and Yvor Winters agreed that the poem was a failure. Even though their objections varied, they came to have one idea in common about the poem. Tate thinks that the poem is a failure of its author since Crane is unable to handle a theme that transcends single moments in the stream of consciousness, even though he declares the beauty of certain passages for having lyrical excellence. Likewise, Weber finds fault with the poem as Crane, according to him, underestimates the expression of personal emotion as a legitimate phase of art and attempts to create a philosophical and sociological myth in which personal emotion predominates while it should not. Yvor Winters asserts that the poem is a failure as it is loosely constructed and that incomprehensibility and looseness of construction are the natural results of the theme which is inherited from Whitman and Emerson. So, as a result, the style is careless and pretentious, obscure and although it is both sound and powerful it is not at its best, according to Winters (Hazo, 1963: 120). These critics definitely assault Crane for what he did not do or what they feel he could not do instead of dealing with the matter of what he actually did in *The Bridge*. However, critics like Hyatt Waggoner, Sister Bernetta Quinn, Bernice Slote and L. S. Dembo object the propositions of Tate, Weber and Winters by providing a positive evaluation of the poem (Hazo, 1963: 121). Although all of the critics of the poem agree that it is one of quest, the basic point of disagreement comes from their conceptions of what the poet was seeking. So, this kind of disagreement among the critics has led to misinterpretations about the very nature of the poem which consequently cause to distort the real value of it.

Hart Crane's search is the one for the real American past and the characteristics of present America that will determine her future. By going backwards in time and westward in direction he assumes the identities of Columbus, Rip Van Winkle, railroad tramps and derelict sailors to equate his quest with seekers of the past and present, for instance. The poem also dramatizes the poet's quest for a synthesis of the conflicting forces within America's present and he strives to create

an apocalyptic vision for its future. The poem is not just about America common to all people but it is a vision of America unique to one person. It is important as the testament of the poet. As the main symbol of the poem, the bridge joins the shores of the temporal world to the invisible shores of the spiritual one. The essential point about the bridge as the central symbol of the poem is that it suggests a multidimensional meaning. It becomes the symbol of a triumph of human vision for Crane. As ancient people built the pyramids as their testament, and as medieval people tried to realize their vision in the great cathedrals, so did the inventiveness of modern people make the construction of the Brooklyn Bridge possible in the twentieth century. Here comes the importance of the bridge for having the architectural meaning and for being a manifestation of man's need to utilize the material world into his purposes, in addition to its symbolic meaning of everything that joins or unifies, for Crane. "It is an emblem of man's reach from time to eternity. The bridge as faith, hope and aspiration all suggest the transcendent aspect of it. Crane treats the bridge as the symbol of permanence, liberty and vitality while raising the symbol to the dimension of faith at the same time" (Piculin, 1982: 185).

The Bridge has been a subject of a long period of criticism both negatively and positively since its publication, and the interpretations of critics have contributed not only valuable information about the poem and its author, but also they have caused the poem to have a distorted view among the readers and the literary world. A reasonable number of critics and readers refused to see the poem as one single entity. Instead, they preferred to read it piece by piece until the time it has been anthologized in its entirety. Besides, most of the critics insisted that the poem should be read independently of its author. Among the critiques of the poem that of Winters was partly founded on his evaluation of Crane. As a strict moralist, he naturally regards Crane an immoral man. And as a consequence of his thought of and attitude towards Crane Winters's judgment both of the author and the poem is blurred. The earlier critics of the poem generally focused on the individual poems and rejected to see the unity between the sections since some of them came out one by one in literary magazines. After the publication of the poem in its entirety they found difficulty in connecting the sections and the materials of the poem. In fact, what Crane did was that he wrote the poem in many modes and linked the units by several interrelated images. Instead of using plot and character linkage he used the linkage of time and the interconnecting images. He tries to establish a voyage through time and space as a unifying device starting with Columbus, moving through history and ending with an anticipation of the future in the poem. Hart Crane was a poet who believed in the continuous growth of human history in which each period was a source of the next. He had the idea that

the modern and industrial American period was to lift people into a greater future. The purpose of the poem, according to him, was to link the reader and the poet to their own past, present and future. So, each of the human achievements that are mentioned in the poem such as the voyage of Columbus for discovery, the accomplishments of industrial science seen in the highways, railways and the airplanes may symbolically be bridges.

Crane considered the poem as the one representing the peak point of his literary career. The success and value of *The Bridge* rests very much on the fact that Crane had the ability to write in the opposite direction unlike his contemporaries. In a way, he certainly broke from the literary tendencies of his time. In a letter to Gorham Munson in 1923, Crane said that *The Bridge* “concerns a mystical synthesis of ‘America’. History and fact, location, etc., all have to be... gathered up toward the climax of the bridge, symbol of our constructive future, our unique identity, in which is included also our scientific hopes and achievements of the future” (qtd. by Quinn, 1963: 77).

The structure of the poem and its main symbol is indicated by the title itself. Brooklyn Bridge was actually the most beautiful one in the world and represented the finest employment of modern ingenuity of people, according to Crane. He lived close to the bridge and never lost his admiration and respect for the design of it. It was almost a holy thing to him. As a construction linking the two shores, the bridge represents Crane’s intentions of making connections between the past and the present moving fast from one episode to another in American history.

The poem opens with an invocation to Brooklyn Bridge. This introductory section “Proem: To Brooklyn Bridge” celebrates the bridge as a symbol of man’s desire to go beyond the ordinary experience in order to reach the spiritual accomplishment. It suggests that people long for a spiritual exaltation and aspire for permanence and purity since there is a dissatisfaction with the actual situation of time. Man is always in search of an appearance or a sign of his higher fulfillment to lift his spirit from its mundane slavery to its freedom.

Shedding white wings of tumult, building high
Over the chained bay waters Liberty- (qtd. by Quinn, 1963: 80).

In a sense, the poem reveals the intention of the entire poem. It is hinted that man needs an idealistic faith and the power of the bridge helps him achieve it. It is certainly a span between time and the timeless. This section includes several notions

that the poet will talk about in the following sections.

The first section of the poem “Ave Maria” is a soliloquy by Christopher Columbus. Crane makes use of the idea for Columbus has been associated with quest and discovery in the traditional sense. It fits very well to the whole context of the poem as he not only introduces the theme of the quest in *The Bridge* but also symbolically incarnates the aspirations of the poet as a seeker. In doing so, Columbus becomes the first of the searchers to symbolize the poet’s own sense of quest. This is to suggest the exploration of the world of fact and myth in a poetic voyage backward in time to find the real American past. Crane chooses his counterparts from different periods of America to whom the sense of quest is common and meaningful in terms of his own rediscovery of America. The beginning and the concluding images of this section are interwoven with the basic theme of quest. On the other hand, the quest of Columbus not only parallels that of the poet but also the search of everyman. The conclusion of “Ave Maria” sets the stage for the following poems, because the New World, whose rediscovery is Crane’s object, has been found and Columbus bridged the Atlantic from the Spanish to the American shores. But a fundamental irony appears here since Columbus brought with him both the aspirations of the old world and the original flaws of man by discovering the New World. Therefore, the future may bring either glory or desolation depending on man’s capacity for good or evil. There is a transition made to the birth of the nation in this section. Columbus’s journey should be seen as a possibility from the old world to the new one as well as a spiritual one. He had a hope for higher human experiences deeper than the desire for the riches of the new continent, he desired for a pure and fresh start for the human spirit. Columbus was aware of the fact that his fulfillment was primarily a spiritual one made possible by a strong faith. Cathay is more than just a place, because it represents the new opportunities for the human spirit and its riches are to be used for the purposes of love instead of greed. As he knows very well the greed of his patrons he cries out:

-Yet no delirium of jewels! O Fernando,
Take of that eastern shore, this western sea,
Yet yield thy God’s, thy Virgin’s charity!

-Rush down the plenitude, and you shall see
Isaiah counting famine on this lee! (Quinn, 1963: 82).

“Columbus’s route traced from the old world to the new one is the symbol of the passage of the soul to God. So, the passage of Columbus stands for the ascension of the spirit from time to eternity” (Brunner, 1973: 120).

“Powhatan’s Daughter” is composed of five sub-sections. Powhatan’s daughter is Pocahontas who symbolizes the beauty of the American continent, for Crane. Each of the sub-sections is the examination of one area of the American continent or the phase of the American history. The poet’s journey westward in direction from New York and backward in time from the present gives him the opportunity to discover the body of Pocahontas, which is the American continent, in other words. Being a transformation of Mary in “Ave Maria,” Pocahontas continues the symbol of the bridge as a woman and she is destined to receive the attention and love of the poet when he finally discovers her just as the woman in Manhattan apartment.

And you beside me, blessed now while sirens
Sing to us, stealthily weave us into day-
Serenely now, before day claims our eyes
Your cool arms murmuringly about me lay.

While myriad snowy hands are clustering at the panes-
your hands within my hands are deeds;
my tongue upon your throat-singing
arms close; eyes wide, undoubtful
dark
drink the dawn-
a forest shudders in your hair! (qtd. by Hazo, 1963: 84).

Crane locates “The Harbor Dawn” in present time as he also indicates in the poem by “400 years and more...or is it from the soundless shore of sleep that time...” (Crane 17). The virgin continent, which was first discovered by Columbus, is assaulted by industry now. The poet comes face to face with the reality of modern city life and he tries to stay loyal to his spiritual aim in the middle of the problematic modern life.

And then a truck will lumber past the wharves
As winch engines begin throbbing on some deck;
Or a drunken stevedore’s howl and thud below
Comes echoing alley-upward through dim snow (Crane, 1930: 17).

In “Van Winkle,” the second sub-section of the poem, it is Rip Van Winkle himself who becomes Crane’s symbol of the bridge between present and past. As Columbus sailed for Cathay in the fifteenth century, now a twentieth century searcher, who is prompted by a moment of self-discovery, travels in search of his

own Cathay from “Far Rockaway to Golden Gate” (Hazo, 1963: 86). We see the poet’s conflict between the constraint of adulthood, and the freer, more exciting time of his youth. He extends this contrast to the earliest and recent years of the country. He links his personal experience and that of the nation which are fundamental to the structure of the poem. His day, starting from the morning and going up to evening, resembles the history of the country from its discovery to the present time. He remembers the hopes and ambitions of his youth in images of the early explorers and settlers he learned in school.

There was Priscilla’s cheek close in the wind,
And Captain Smith, all beard and certainty,
And Rip Van Winkle bowing by the way,-
‘Is this Sleepy Hollow, friend-?’ And he- (Crane, 1930: 19).

The characters Pizarro, Cortez, Priscilla, Captain Smith and Rip Van Winkle are to be his companions in the times of excitement and promise. Now people hurry to work and the opportunities of America have been channeled into commerce and business (Quinn, 1963: 85).

The third poem of the sequence “The River” advances the poet’s quest to Mississippi River which Crane converts into a deeper symbol, the river of time itself. This section is particularly significant in establishing the theme of the entire poem. The river suggests that man has a goal in his spiritual participation of the ideal and he has no further end than to join the passage of all things in time. All experience of America is united in its waters, distinctions and separations are joined together. In the concluding stanzas of the poem, the full significance of the river as the symbol of time is revealed as it flows eternally toward the gulf.

And flows within itself, heaps itself free.
All fades but one thin skyline’round...ahead
No embrace opens but the stinging sea;
The River lifts itself from its long bed (Crane, 1930: 27).

At this point, the stanzas become rhymed quatrains. The regularity of the meter and rhyme schemes suggests the unruffled flow of the river. The river of time flows forever into the gulf of eternity.

In the fourth poem “The Dance” the poet is carried back to America’s past. He strives to possess the world of Pocahontas by identifying himself with a tribal chief Maquoqueeta. This section is Crane’s one of the most beautiful and difficult

poems. The poem begins with a meditation of the Pocahontas of the past. The poem celebrates the Indians and their nature rituals who saw the continent as lover. The poet contrasts the first possessors of the country to modern people who prefers machinery to the land. He tries to associate himself with the ritual by valuing the natural lives of the Indians, and regrets its loss in modern times. Even though he wants to participate in their actions he realizes that he is too far from being an Indian. The Indian figure Maquoqueeta performs the ritual dance of death and achieves the liberation from time, death gives him the freedom of eternity. The poet fails and comes to admit his alienation from the myth he has been celebrating:

... Medicine-man, relent, restore-
Lie to us, -dance us back the tribal morn! (qtd. by Quinn, 1963: 89).

The poet completes his travel westward in direction and backward through time which was to find the peace of the Indian to make it his own as “The Dance” ends.

We danced, O Brave, we danced beyond their farms,
In cobalt desert closures made our vows...
Now is the strong prayer folded in thinearms,
The serpent with the eagle in the boughs (Crane, 1930: 32).

“Indiana” is the last poem of the sequence in which the poet continues in his quest. The woman-bridge symbol is now carried on by the dramatic monologue of a pioneer mother whose son is about to leave the farm for a life at sea. Even though the poem has been criticized for its sentimentality, it is certainly noteworthy as an epilogue to other poems of “Powhatan’s Daughter.” The pioneer mother and her husband Jim seek a Cathay in the West but what they only find is disappointment. So, the legacy of the quest passes on to their son Larry. As he is dissatisfied with life on an Indiana farm, he decides to lead his life as a seaman. We have an identification of Larry as the wanderer who perpetuates the sense of quest in the mother’s last words to him:

Come back to Indiana -not too late!
(Or will you be a ranger to the end?)
Good-bye...Good-bye...oh, I shall always wait
You, Larry, traveller-
stranger,
son,
-my friend- (qtd. by Hazo, 1963: 95).

The woman has also traveled for a long time like the poet and Columbus in

quest. She remembers the times and recites of the past to his son:

How we, too, Prodigal, once rode off, too-
Waved Seminary Hill a gay good-bye...
We found God lavish there in Colorado
But passing sly (Crane, 1930: 33).

Crane uses a method of poetic narration in “CuttySark” which is totally different from any other methods used in *The Bridge*. The next step of American experience is the sea. The poet meets an old drunken sailor who remembers his adventures in the sea and the terrors that ruined his life. He becomes more aware of the mingling of time and eternity as he is obsessed with the notion of time. It is suggested that people who have the knowledge of timelessness are very few. According to the poet, the sailor is a survivor from a period in which the sea was not subdued yet by machine, a survivor from the times when the sea challenged all the courage and skills of people. The title of the poem presents a difficulty for “CuttySark” means both “short shirt” and a name of a whisky, but we come to understand that the title probably refers to a particular British clippership after a close analysis (Hazo, 1963: 96).

Pennants, parabolas-
clipper dreams indelible and ranging,
baronial white on lucky blue!
Perennial-Cutty-trophied-Sark! (Crane, 1930: 41-42).

Crane examines the disruption of the continuity from the American past to the American present as his major concern in the last five poems of *The Bridge*. Each of the five poems serves as both an exploration into discontinuity in American culture and as the affirmation of the poet’s hope for the final regeneration of that culture. “Crane implies that only the poet can return our culture to its true course and sustain it there, in the concluding poems of *The Bridge*. The basic element in understanding “Cape Hatteras” is Crane’s insistence that only the man of poetic imagination can direct man’s timeless impulse for discovery toward truly human achievement” (Vogler, 1965: 390). Modern man should not think that the technological progressions are necessarily advances. Modern man, then, should benefit the wisdom of the poet. He should take into consideration the warnings of the poet in order not to progress only toward his ultimate undoing. The symbol of the man of poetic imagination is Whitman for Crane. He seems to dedicate himself and his poem to Whitman’s transcendentalism, a mysticism inclusive of both science, the machine and intuition. “Cape Hatteras” is a tribute to Walt Whitman

who was especially hospitable to modern inventions and believed in the power of technical advances. So, Crane expresses his indebtedness:

Our Meistersinger, thou set breath in steel;
And it was thou who on the boldest heel
Stood up and flung the span on even wing
Of that great Bridge, our Myth, whereof I sing! (qtd. by Quinn, 1963: 93).

Although the section “Three Songs” has been harshly criticized for not having any thematic justification in the context of the entire poem, it is organically related to the symbol of the bridge as a woman. The breakdown of the Pocahontas symbol in the modern world is dramatized in the way that she is no longer the beautiful lover as seen in the previous poems. Now, Pocahontas is presented as a woman who betrays; she is personified as prostitute, a strip-teaser and a seemingly demure secretary in the sub-sections of “Three Songs,” respectively. “This transformed Pocahontas figure shares the ability to attract with Pocahontas, but she differs from her in the sense that she frustrates rather than satisfies those whom she attracts. She becomes a provocative; she tantalizes man’s lust for and faith in womanhood so that she can make a burlesque of both” (Gregory, 1982: 94).

In “Southern Cross” the poet admits that he experienced only crudity in his search of ideal love. He tries to reach the Southern Cross which is the symbol of the sublime fulfillment. He recognizes the sterility of those who fail to transcend senses, he lives a contrast between his desire and experience.

Whatever call-falls vainly on the wave.
O simian Venus, homeless Eve,
Unwedded, stumbling gardenless to grieve
Windswept guitars on lonely decks forever;
Finally to answer all within one grave! (Crane, 1930: 57).

In “National Winter Garden” Crane tries to show that American myth has become national only in a burlesque house. The dancing fertility goddess turns out to be nothing but a teaser. So, the poet’s eyes pass from vision to lust:

Outspoken buttocks in pink beads
Invite the necessary cloudy clinch
Of bandy eyes...No extra mufflings here:
The world’s one flagrant, sweating cinch (Crane, 1930: 59).
He searches beyond the fleshly satisfaction, and tries to reject the flesh to

pursue a disembodied ideal;

We flee her spasms through a fleshless door... (qtd. by Quinn, 1963: 96).

In “Virginia” the poet shows the fallen image of Pocahontas. As a secretary, she has none of the virginal innocence of Pocahontas but still she is as untouchable as Eve and Magdalene. He calls upon her in a voice appropriate to her superficiality:

High in the noon of May
On cornices of daffodils
The slender violets stray...
Out of the way-up nickel-dime tower shine,
Cathedral Mary,
shine!- (qtd. by Dembo, 1960: 114).

Even though she is a shadow of Pocahontas, she is still capable of blooming in spring time.

In “Quaker Hill” Crane is concerned with dramatizing the discrepancy between the way the world is and the way that he thinks it should be. He contrasts people who are “as cows that see no other thing/ Than grass and snow” with people like himself who “taste the bright annoy/ Of friendship’s acid-wine” (Hazo, 1963: 108). The theme of love is continued in this poem. The difficulty of having an idealistic expression of love in modern times is considered instead of the conflict between love and sensuality. The woman characters Emily Dickinson and Isadora Duncan portray the face of love, they represent the refinement of love. The theme is anticipated by the epigraphs:

“I see only the ideal. But no ideals have ever been fully successful on this earth,”
and
“The gentian weaves her fringes, / The maple’s loom is red”

which are taken from Duncan and Dickinson, respectively, (qtd. by Quinn, 1963: 97). These women suffered from loneliness, disregard and pain in a crude society. The poet goes on to depict the cause of their pain in modern vulgarity by describing a country scene in New England where the cows seem to be the only creatures. He feels isolated among the people who cheapen the countryside with their drinking and vulgar interests in antiques, people who are jealous of each other and indifferent to nature.

What cunning neighbors history has in fine!
 The woodhouse mortgages the ancient deal
 Table that Powitzky buys for only nine-
 Ty-five at Adam's auction,-eats the seal,
 The spinster polish of antiquity...
 Who holds the lease on time and on disgrace?
 What eats the pattern with ubiquity?
 Where are my kinsmen and the patriarch race? (Crane, 1930: 67).

In "The Tunnel" Crane demonstrates the poetic excellence that he achieved in the previous poems such as "Proem: To Brooklyn Bridge," "Ave Maria" and "The Dance." He uses two lines from Blake as his epigraph to suggest that man should first pass through a spiritual purgation (the Gates of Wrath) before he can reach the paradise of Atlantis-Cathay (The Western Path) (Hazo, 1963: 116). The poet stands on the shores of Brooklyn after he gets out of the subway and watches the tugboat cross the river as Columbus stood on the deck of his ship looking out over the ocean in "Ave Maria." So, the poet emerges into the open air having passed through "the Gates of Wrath" and he feels capable of discovering the "Western Path" to Atlantis (Hazo, 1963: 113). As Cowley states, "modern society is presented as the lower world or hell which is symbolized by the subway in this poem. It is a routine thing of people to visit the lower world everyday in the city. The poet lives all the movement, sound and sight mingled chaotically and he is astonished by the fragments of conversations. Nothing seems to make sense for him and the total effect of all the chaos appears to be nonsense" (Cowley, 1981: 200). He associates his agony with that of Poe, for he was a poet who sought the ideal and suffered too, like Crane. "An ideal must be pursued despite the strongest obstacles to it and if there is a heaven, evidence must be found even in hell" according to Crane, (qtd. by Quinn, 1963: 99). When the train reverses its direction and heads for the surface this alteration gives the poet a hope.

And yet, like Lazarus, to feel the slope,
 The sod and billow breaking, -lifting ground,
 -A sound of waters bending astride the sky
 Unceasing with some Word that will not die...! (Crane, 1930: 75).

In "Atlantis" the poet sees the bridge as the only arc over the river of time below it as well as over the numberless voyages. The lost continent of Atlantis becomes the aim of the poet as a modern discoverer. Atlantis is the symbol of poetic truth and beauty for Crane. He hopes to reach Atlantis by the bridge of the poetic imagination. If we think that the poem is a dramatization of a search, Crane may

possibly be insisting that the true meaning of search is not in the thing sought, but in the act of seeking. Cathay and Atlantis always invite people with the courage to venture, so man will always try to find the truth and beauty in the world of his own consciousness. This particular poem presents the important image of the entire poem, because the poet feels an ecstasy upon discovering the Brooklyn Bridge as the symbol of his spiritual faith. The epigraph from Plato suggests the dominant features of the transfigured bridge; "Music is then the knowledge of that which relates to love in harmony and system" since there are lots of musical images throughout the section (qtd. by Quinn, 1963: 100). The bridge serves as both the instrument and the harmony played upon it. The cables of the bridge echo like harp to the spiritual rhythms of nature and society responding to the impulses of creation (Quinn, 1963: 100).

Through the bound cable strands, the arching path
upward, veering with light, the flight of strings,-
The whispered rush, telepathy of wires.
Sibylline voices flicker, waveringly stream
As though a god were issue of the strings... (Crane, 1930: 79).

The poem may also be the fulfillment of the quest and the end of tragedy. Even though the poem seems to have a hymnal form it is not a declamation of a dream but rather a proposition. The Word has been revealed to the poet, and now his task is to announce it to the world (Dembo, 1960: 130).

So to thineEverpresence, beyond time,
Like spears ensanguined of one tolling star
That bleeds infinity-the orphic strings,
-One Song, one Bridge of Fire!
Whispers antiphonal in azure swing (Crane, 1930: 82).

The importance of Hart Crane's poetry has been strongly established in the years after his death. His poetry is certainly among the best twentieth century American lyric verse. He has been frequently represented in anthologies and discussed in literary histories as well as studied in University courses. More and more readers find him and his poetry powerful in passing years, but the very fact that his work causes a perplexity still remains despite his large recognition among the readers and critics. The appearance of *The Bridge* was especially a major incident in American Literature. All kinds of critical reactions indicate that critics and scholars were aware of the importance and effect of the poem. As a quest in its entirety, *The Bridge* is obviously a Romantic lyric poem with epic implications. It is affirmative in its final

judgment of society, as Crane said, “The poem, as a whole, is, I think, an affirmation of experience, and to that extent is ‘positive’ rather than ‘negative’ in the sense that ‘The Waste Land’ is negative” (qtd. by Dembo, 1960: 11).

The poem is a magnificent success of Crane because of its lyrical evocation of mood. It is a search for a mythic vision rather than a fixed or symbolic expression of a vision held in the poet’s mind. The vision, which the poet searches, is based upon the glorious knowledge of the past and provides a bridge to the hopeful future of America despite the absence of hopeful signs in the present. The poem is a subjective one in terms of its language and its content as the quest is a personal one; the search of the poet that will satisfy his own needs. If Eliot’s “The Waste Land,” Pound’s “Cantos” and William Carlos Williams’s “Patterson” are placed among the best and the most important poems of the modernist literature, so Crane’s *The Bridge* deserves to have its permanent place as one of the most important and the most beautiful Romantic lyric poems in American modernist literature.

BIBLIOGRAPHY

Brunner, Edward (1973). "Your Hands Within My Hands Are Deeds: Poems of Love in The Bridge." *The Iowa Review* 1st ser. 4.

Coffman, Stanley K. Jr. (1982). "Symbolism in The Bridge." *Critical Essays on Hart Crane*. Ed. David R. Clark. Massachusetts: G. K. Hall & Co.

Cowley, Malcolm (1981). "Two Views of The Bridge." *The Sewanee Review* 2nd ser. 89.

Crane, Hart (1930). *The Bridge*. New York: Horace Liveright, Inc.

Dembo, L. S. (1960). *Hart Crane's Sanskrit Charge: A Study of The Bridge*. New York: Cornell University Press.

Gregory, Horace (1982). "Far Beyond Our Consciousness." *Critical Essays on Hart Crane*. Ed. David R. Clark. Massachusetts: G. K. Hall & Co.

Hazo, Samuel (1963). *Hart Crane: An Introduction and Interpretation*. Ed. John Mahoney. American Authors and Critics Series. New York: Barnes & Noble, Inc.

Piculin, Karl T. (1982). "The Critics and Hart Crane's The Bridge" an Interview with John Unterecker." *Critical Essays on Hart Crane*. Ed. David R. Clark. Massachusetts: G. K. Hall & Co.

Quinn, Vincent (1963). *Hart Crane*. Ed. Sylvia E. Bowman. Twayne's United States Authors Series 35. New York: Twayne Publisher, Inc.

Unterecker, John (1982). "The Architecture of The Bridge." *Hart Crane: A Collection of Critical Essays*. Ed. Alan Trachtenberg. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

Vogler, Thomas A. (1965). "A New View of Hart Crane's Bridge." *The Sewanee Review* 1st ser. 73.

YENİ KURUMSAL İKTİSATTA KURUMLARIN ROLÜ VE İŞLEVLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Gülenay BAŞ DİNAR*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı yeni kurumsal iktisadın en önemli temsilcileri olan Coase, North ve Williamson'un görüşlerinden hareketle yeni kurumsal iktisatta kurumların nasıl ele alındığını incelemektir. Bu amaçla çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, yeni kurumsal iktisatta kurum kavramı tartışılacak, ikinci kısımda ise yeni kurumsal iktisatçıların kurumların ortaya çıkışı, evrimi ve işlevlerine ilişkin görüşlerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kurumsal İktisat, Kurum, Kurumsal Değişim, Douglas North, Ronald Coase, Oliver Williamson.

ABSTRACT

AN EVALUATION ABOUT THE FUNCTIONS AND THE ROLE OF INSTITUTIONS IN NEW INSTITUTIONAL ECONOMICS

The purpose of this study is to analyze how the institutions are handled in new institutional economics on the basis of views of Coase, North and Williamson who are the most important representatives of new institutional economics. Having this objective in mind, the study is divided into two main parts. In the first part, how the concept of institution is evaluated in new institutional economics is discussed. In the second part, the views of new institutional economists regarding the emergence, evolution and functions of institutions is dealt with.

Keywords: New Institutional Economics, Institution, Institutional Change, Douglas North, Ronald Coase, Oliver Williamson.

1. Giriş

Yeni kurumsal iktisat terimi ilk olarak Oliver Williamson tarafından 1975 yılında yazdığı “Piyasalar ve Hiyerarşiler: Çözümleme ve Antitröst İçerimler” (*Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*) isimli eserinde kullanılmıştır (Şenalp, 2007: 60).

* Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisat Bölümü (gulenaydinar@yahoo.com)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VII, No. 2, (Ekim 2014)

Yeni kurumsal iktisada ismi Williamson tarafından verilmekle birlikte yeni kurumsal iktisadın temelleri Coase'un 1937 yılında yazdığı 'Firmanın Doğası' (*The Nature of The Firm*) başlıklı makalesi ile atılmıştır (Klein, 1999: 457). Coase bu makale ile neoklasik iktisadın başta firma anlayışı olmak üzere temel birçok önermesine karşı çıkmış ve firmanın kapitalizm koşullarında neden ortaya çıktığı sorusuna yanıt aramıştır. Yeni kurumsal iktisadın temelleri bu makale ile atılmakla birlikte 1970'li yıllara kadar Coase'un bu makalede ortaya attığı temel önermeleri tartışılmamıştır. 1970'li yıllardan itibaren neoklasik iktisadın etkin rekabetçi çözümüne duyulan güvenin sarsılması ve bunun sonucu olarak gerçek ekonomik olayları açıklamaktan uzak olduğu yolundaki eleştirilerin artması yeni kurumsal iktisadın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, özellikle kurumların iktisat bilimine dahil edilmesi yolunda önemli katkılar yapılmıştır. Nitekim yeni kurumsal iktisadın önemli temsilcilerinden North'un ve Coase'un Nobel iktisat ödülüne layık görülmesi bu alanda yapılan çalışmaların hızlanmasına neden olmuştur (Williamson, 1998b: 24).

Ancak yeni kurumsal iktisadın 1970'li yıllardan itibaren neoklasik iktisadın temel varsayımlarını eleştirmesi ve kurumları iktisadi analizin içine sokarak ekonomiyi dinamik bir şekilde ele alması neoklasik iktisadi bütünüyle reddettiği anlamına gelmemektedir. Yeni kurumsal iktisat neoklasik iktisadi ortadan kaldırmak yerine onu geliştirmeye ve güçlendirmeye çalışmaktadır. Yeni kurumsal iktisadi kurumsaldan ayıran en temel farklılık bu konudur. Bu çerçevede, yeni kurumsal iktisadın kurumsaldan bir devamı olmadığı ve ondan bütünüyle farklı bir analitik yapı benimsediğini söylemek gerekir (Baş Dinar, 2010: 277-286).

Kurumsal iktisatta olduğu gibi yeni kurumsal iktisatta da temel ilgi odağı günlük yaşamı etkileyen sosyal, ekonomik ve politik kurumların analiz edilmesidir. Bu bağlamda, yeni kurumsal iktisatçılar söz konusu kurumları bireylerin eylemlerini kısıtlayan yapılar olarak kavramsallaştırmaktadırlar. Bu çerçevede en büyük ilgiyi ise yasal çevreyi biçimlendiren kurumlara yönlendirirler. Bu nedenle yeni kurumsal iktisatta disiplinler arası çalışmalara büyük önem verilmektedir. Özellikle hukuk, politika ve iktisat bilimlerinin bir arada ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Hatta yeni kurumsal iktisat bu bilimlerin bir bileşimi olarak da düşünülebilir (Klein, 1999: 456).

Hukuk alanında özellikle sözleşme hukuku ve mülkiyet hukuku yeni kurumsal iktisadın üzerinde durduğu en temel alanlardan biridir. Çünkü yeni kurumsal iktisatçılar iktisadi yapının ya da kurumların büyük ölçüde sözleşme hukuku ve mülkiyet hukuku ile biçimlendirildiği düşüncesindedirler. Bu nedenle, yeni

kurumsal iktisatçıların büyük bir çoğunluğu analizlerinde sözleşme hukuku ve mülkiyet hukuku ile yoğun bir şekilde ilgilenmektedir. Hukuk ve siyaset bilimi gibi alanların yanı sıra yeni kurumsal iktisatçıların ilgi duyduğu başka bir alanın da iktisat tarihi olduğu söylenebilir. Çünkü yeni kurumsal iktisatçılar kurumsal çerçeveye verdikleri önemin bir uzantısı olarak ekonomilerin zaman içinde nasıl geliştiğini de ülkelerin sahip oldukları kurumsal yapılar ile açıklamaya çalışırlar. Bu bağlamda yeni kurumsal iktisatta iktisadi gelişme ile toplumdaki ticari ve sosyal ilişkileri destekleyen kurumların evrimi kastedilmektedir (Klein, 1999: 460-461).

İktisadi gelişmenin bu şekilde kavranıyor olması nedeniyle yeni kurumsal iktisadın kurumların evrimini anlamak için sıklıkla iktisat tarihine başvurduğu söylenebilir. Özellikle yeni kurumsal iktisadın en önemli temsilcilerinden biri olan North'un çalışmalarında bu eğilim yoğun bir şekilde gözlenmektedir. Nitekim North "Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans" (*Institutions, Institutional Change and Economic Performance*) başlıklı kitabında ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını sahip oldukları kurumsal yapının evrimini iktisat tarihinin verdiği somut örnekler ile açıklamaktadır.

Yukarıda kısaca bahsedilen bu geniş kapsamdan yola çıkarak yeni kurumsal iktisadı, "hukuk, iktisat, örgütlenme kuramı, siyaset bilimi, sosyoloji ve antropoloji gibi farklı bilim dallarını bir araya getirerek gündelik hayatımızda karşı karşıya bulunduğumuz hükümet, hukuk, piyasalar, firmalar, aile gibi toplumsal, kültürel, politik ve iktisadi kurumları açıklamaya çalışan disiplinlerarası bir girişim olarak" tanımlamak mümkündür (Klein, 1999: 456).

Görüldüğü gibi, yeni kurumsal iktisatçılar iktisat bilimine kurumların dahil edilmesinin çok önemli olduğuna işaret ederler. Çünkü onlara göre kapitalizmin ekonomik kurumlarının çalışılması ve kurumların analizin merkezine alınması iktisadi gelişmenin nasıl gerçekleştiğinin açıklanmasını sağladığı gibi kapitalizmin işleyişinde ortaya çıkan kusurların nasıl düzeltilebileceği hakkında da ipuçları verecektir. Dolayısıyla yeni kurumsal iktisatta ekonomilerin bir takım reformlara tabi tutulabileceğinin sinyalleri bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı yeni kurumsal iktisadın en önemli temsilcileri olan Coase, North ve Williamson'un görüşlerinden hareketle yeni kurumsal iktisatta kurumların nasıl ele alındığını incelemektir. Bu amaçla çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, yeni kurumsal iktisatta kurum kavramı tartışılacak, ikinci kısımda ise yeni kurumsal iktisatçıların kurumların ortaya çıkışı, evrimi ve işlevlerine ilişkin görüşlerine değinilecektir.

2. Yeni Kurumsal İktisatta Kurum Kavramı

Yeni kurumsal iktisatta kurumların neden ortaya çıktığının ve kurumsal değişimin nedenlerinin ortaya konulabilmesi için öncelikle yeni kurumsal iktisadın kurum kavramının açık ve net bir şekilde ortaya konulması gerekir.

Hodgson (2006) kurum tanımının son yıllarda sosyal bilimlerdeki kullanımının kurumsal iktisadın büyümesine ve felsefe, sosyoloji, politika ve coğrafya gibi bilimlerde de kurum kavramının kullanılmasıyla birlikte arttığına işaret etmektedir. Bu kavramın sosyal bilimlerde yaygın bir şekilde kullanılmasına karşın kavramın ne olduğuna ilişkin net bir tanım bulunmamaktadır. Üstelik, Hodgson (2006)'ya göre, kurum ve kuruluş terimleri gibi kurum kavramı ile ilgili anahtar kavramlarla ilgili tartışmalar da bu kavramın tanımlanmasına engel olmaktadır. Hodgson, kurum kavramının yeterli ve tatmin edici bir şekilde açıklanamamasının kurumların nasıl işlediğine ilişkin ampirik ya da teorik analizlerin yapılabilmesini engellediğini vurgulayarak kavramın açık ve net bir şekilde tanımlanması gerektiğine işaret etmektedir (Hodgson, 2006: 1).

Kurum kavramı farklı disiplinler arasında farklı biçimlerde kullanılmakta olsa bile yeni kurumsal iktisadın ortak bir kurum kavramını benimsediği söylenebilir. Yeni kurumsal iktisatta kurum kavramına ilişkin çok net bir tanımlama North (2002) tarafından yapılmıştır. Bu çerçevede, North kurumları *“bir toplumda oynanan oyunun kurallarıdır); daha formel bir anlatımla, insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendiren, insanların getirdiği kısıtlamalar”* olarak tanımlamaktadır (North, 2002: 9).

Yine North, kurumu, başka bir makalesinde *“insan ilişkilerinde tekrarlanan kurallar, kuralların yaptırım özelliği ve davranış kalıpları”* olarak tanımlamaktadır (North, 1989: 1321).

North'un kurum tanımından da anlaşılabileceği gibi yeni kurumsal iktisadın kurum kavramında ön plana çıkan bazı hususlar bulunmaktadır. Bu tanımda, örtük bir şekilde kurumlar ve insan davranışları arasındaki karşılıklı etkileşime vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda, kurumlar insan davranışlarını şekillendirmekte ve insanların neyi yapıp neyi yapamayacaklarına ilişkin olarak bir takım kısıtlamalar getirmektedir (North, 2002: 10-11).

North'un yaptığı kurum tanımlamalarında dikkati çeken bir diğer husus toplumsal hayatı biçimlendiren kurumların süreklilik özelliğine vurgu yapılmasıdır.

Buna göre kurumlar dinamik bir süreçte bireylerle karşılıklı bir etkileşim süreci içinde süreklilik kazanırlar ve sürekli tekrar eden kurallardan oluşurlar. Bu anlamda, kurumlar sürekli olarak değişirler.

North, kurum kavramını bu şekilde tanımladıktan sonra kuruluşları (*organization*) kurumlardan ayırır. Bu çerçevede, North kuruluşları “*belli hedeflere ulaşmak gibi ortak bir amaç güden bireylerin oluşturduğu gruplar*” olarak tanımlamaktadır. Kuruluşlara örnek olarak siyasi partiler, belediye meclisi, denetleme gibi siyasi oluşumları, şirketler, sendikalar, aile çiftlikleri, kooperatifler gibi ekonomik oluşumları ve okullar, üniversiteler, meslek eğitimi veren kuruluşlar gibi eğitim amaçlı oluşumları gösterir (North, 2002: 11-12).

North, kurumlar ile kuruluşlar arasındaki ayrımı bu şekilde ortaya koyduktan sonra kurumların ve kuruluşların birbirleriyle karşılıklı bir ilişki içinde bulunduğunu ileri sürer. Bu karşılıklı ilişkiye göre kurumsal çerçeve belli amaçları gerçekleştirmek üzere hangi kuruluşların ortaya çıkacağını ve nasıl gelişeceğini derinden etkiler. Buna karşılık kuruluşlar da kurumsal çerçevenin nasıl evrimleşeceğini belirler (North, 2002: 12).

Kurum ve kuruluşlar arasında North’un yaptığı bu ayrım diğer yeni kurumsal iktisatçılarca da büyük ölçüde benimsenir. North’un kendi sözleri ile ifade edilecek olursa kurumlar “*oyunun kuralları*” ise kuruluşlar (ve onların kurucuları da) “*kurumsal değişimin araçları*”dır. North bu hususu (North, 2002: 12)’de şu şekilde ifade etmektedir:¹

“Kuruluşlar, var olan kısıtlamalar kümesinden (kurumsal kısıtlamaların yanı sıra ekonomi kuramının geleneksel kısıtlamalarından da) doğan fırsatları değerlendirmek, bu fırsatlardan yararlanmak amacıyla, belli bir maksatla kurulurlar ve hedeflerini gerçekleştirmek için yaptıkları girişimlerle de kurumsal değişimin temel araçlarından biri olurlar”.

Yukarıdaki alıntıdan da görülebileceği gibi kurumsal değişim kuruluşlar ve kurumsal yapı arasındaki karşılıklı ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kurum kavramına ilişkin açıklamalar yaparken bu ayrımın farkında

¹ Hodgson (2006)’ya göre kurumlar ve kuruluşlar arasında North’un yapmış olduğu bu ayrım çoğu kez iktisatçılar tarafından yanlış anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Hodgson, North’un bu ayrıma ilişkin açıklamalarının yetersiz olduğunu düşünmektedir. Bu yetersizliğin sonucu olarak birçok iktisatçı kuruluşların bir kurum türü olmadığını ileri sürerek North’un ayrımını yanlış yorumlamışlardır (Hodgson, 2006: 8)

olmak aralarındaki etkileşimi ve dolayısıyla kurumsal değişimi anlayabilmek için son derece önemlidir.

Yeni kurumsal iktisadın önemli diğer bir temsilcisi olan Williamson da kurumların iktisadi analizde temel bir unsur olması gerektiğine işaret eder. Williamson'un analizindeki kurum kavramını anlayabilmek için Williamson'un kurumsal analiz ile ilgili yaptığı açıklamalara değinmek gerekir. Bu çerçevede, Williamson'a göre kurumsal analiz dört düzeyde gerçekleştirilebilir. Williamson'un birinci düzey olarak nitelendirdiği ilk düzeyde, resmi olmayan kurumlar, gelenekler, adetler, normlar ve din gibi çok yavaş değişen kurumlar yer alır. Williamson bu düzeyin büyük ölçüde sosyal teorinin ilgi alanına girdiğini belirtir ve bu düzeyi veri olarak ele alır. Williamson'a göre bu düzeyde kurumsal değişim kendiliğinden ve çok yavaş bir şekilde gerçekleşir. Bu anlamda, değişmesi yüzyıllar alabilir. Williamson'un işaret ettiği ikinci düzey ise kurumsal çevreden oluşur. Oyunun resmi kuralları, özellikle mülkiyet, politika, yargı ve bürokrasinin getirdiği sınırlamalar bu düzeyde yer alır. Bu düzeydeki kurumlar kurumsal çevreyi oluştururlar. İlk düzeye göre daha hızlı değişmekle birlikte bu kurumların değişmesi de on yıllar alabilir. North'un resmi olmayan kurumlar olarak isimlendirdiği bu düzeyde mülkiyet haklarının tanımlanması ve etkin bir şekilde uygulanması son derece önemlidir. Williamson'un yönetim düzeyi olarak nitelendirdiği üçüncü düzey ise büyük ölçüde sözleşme koşulları ile ilgili olup, diğer düzeylere göre daha mikro bir içeriğe sahiptir. Bu düzeyde, kurumsal değişim ilk iki düzeye göre çok daha hızlıdır. Williamson'un çalışmalarında yaptığı vurgu büyük ölçüde bu düzeyle ilgilidir. Williamson'un işaret ettiği son düzey ise kaynak dağılımı ve istihdam ile ilgilidir. Bu kurumlar piyasa koşullarında sürekli değişime tabidirler. Williamson kurumsal analizin bu dört düzeyinden yola çıkarak birinci düzeyin daha çok sosyal teorinin, ikinci düzeyin mülkiyet hakları iktisadının, üçüncü düzeyin işlem maliyetleri iktisadının ve dördüncü düzeyin ise neoklasik iktisadın araştırma alanına girdiğini belirtir. Kendisi ise daha çok mikro bir içeriğe sahip olan üçüncü düzeyle ilgilenir (Williamson, 1998b: 28-29).

Williamson'un yaptığı kurum tanımı büyük ölçüde üçüncü düzeyle ilgilidir. Bu bağlamda, Williamson kurumları "yönetişim yapıları" olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre, kurumsal düzenlemeler ticari etkinliklerdeki özel ekonomik ilişkilere aracılık etmesi için düzenlenen belli başlı yapıları içerirler. Ticaret şirketleri, uzun vadeli sözleşmeler, bürokrasi, kar amacı gütmeyen örgütler ve sözleşmelere dayanan anlaşmalar kurumsal düzenlemelere örnek olarak gösterilebilir (Şenalp, 2007: 70).

Görüldüğü gibi, Williamson kurumsal analizin çok farklı düzeylerde yapılabileceğinden ve buna bağlı olarak da kurumların çok farklı şekillerde tanımlanabileceğinden bahseder. Bu çerçevede, Williamson, North'un yaptığı kurum tanımını kabul etmekle birlikte bu tanımın büyük ölçüde oyunun kuralları olarak tanımladığı kurumsal çevre düzeyine işaret ettiğini belirtir. Williamson, North'dan farklı olarak kurumları daha mikro analitik bir çerçeve olan yönetim yapıları düzeyinde ele alır. Williamson'a göre, kurumsal çevre ve yönetim yapıları arasında önemli farklar bulunmaktadır. Williamson, kurumsal çevreyi veri olarak ele alır ve analizinde daha çok yönetim yapıları üzerine odaklanır. Yönetim yapıları bireysel işlemler düzeyine odaklanırken, kurumsal çevre iktisadi faaliyetlerin daha karmaşık düzeyleri ile ilgilenir. Örneğin, bir otomobil fabrikasında kullanılacak bir girdinin satın mı alınacağı yoksa yapılacağını ya da bir hastanenin ayakta tedavi kapasitesini mi genişleteceği ya da ev sağlık hizmetlerini mi geliştireceği yolundaki bir karar yönetim düzeyinde ortaya çıkar. Buna karşın, kurumsal çevrenin ilgi alanına giren konular ekonomik büyüme ve gelir dağılımı gibi daha kapsamlı ve makro içeriğe sahip konulardır (Williamson, 1996: 4-5).

Yeni kurumsal iktisadın diğer bir önemli temsilcisi olan Coase, kurumları daha çok firma düzeyinde ele alır. Coase (1937), firmayı kapitalizmin en temel kurumlarından biri olarak ele alarak firmanın neden var olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken, neoklasik iktisadın firmaya ilişkin bakışını da derinden eleştirmekte ve firmanın nasıl ele alınması gerektiğine dair açıklamalar yapmaktadır.

Coase'a göre neoklasik iktisadın ele aldığı firma gerçek dünyadaki firmadan oldukça farklıdır ve gerçeklikten uzaktır. Çünkü, neoklasik iktisat firmayı sadece bir üretim birimi (plainman) ya da "teknolojik kara kutu" olarak ele almaktadır (Coase, 1937: 386). Coase böyle bir firma anlayışının yerine gerçekte olduğu gibi firmayı bir organizasyonel oluşum ya da bir yönetim yapısı olarak yeniden kavramsallaştırmaktadır (Williamson, 1998a: 75; Williamson, 1998b: 32).

Görüldüğü gibi, Coase'un kurum analizi de Williamson tarafından işaret edilen ve esas olarak işlem maliyetleri iktisadının ilgi alanına giren üçüncü düzeyde yer almaktadır. Coase da Williamson gibi North'un aksine daha mikro analitik bir çerçevede kurumları ele almakta ve kurumları yönetim yapıları olarak kavramsallaştırmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, yeni kurumsal iktisatçılar kurumsal analizi firma, piyasa ve kurumsal çevre düzeyinde sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda, North

esas olarak mülkiyet hakları meselesine odaklanırken, William son vurgusunu piyasadaki sözleşme koşullarına yapmış; Coase ise analizinin merkezine firmayı koymuştur. Dolayısıyla, Williamson ve Coase, Williamson tarafından işaret edilen kurumsal analizin üçüncü düzeyi olan yönetim yapıları üzerine odaklanırken, North ise daha makro bir içeriğe sahip olan ikinci düzeyle ilgilenmiştir. Ancak, nihai olarak her biri meseleyi işlem maliyetleri çerçevesinde ele almış ve temel olarak piyasaların etkin bir şekilde işlemesine engel olan bu tür maliyetlerin nasıl azaltılabileceği meselesi üzerinde durmuştur.

North, Williamson ve Coase'un kurum analizleri ile ilgili olarak bu açıklamaları yaptıktan sonra bütün yeni kurumsal iktisatçıları kapsayacak bütüncül bir kurum tanımı verilebilir. Bu çerçevede, yeni kurumsal iktisadın kurum kavramını en genel ifadesiyle, *“bireyler veya insan toplulukları arasındaki davranışsal ilişkileri düzenleyen kurallar dizisi”* olarak tanımlamak mümkündür (Mıhçı, 2005: 57).

3. Yeni Kurumsal İktisatta Kurumlar: İşlevleri ve Ekonomik Performans Üzerinde Etkileri

Yeni kurumsal iktisatta kurumların ortaya çıkışı ve işlevi genel olarak işlem maliyetleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Yeni kurumsal iktisatta kurum meselesinin işlem maliyetleri çerçevesinde alınması aslında neoklasik iktisadın yaptığı gibi iktisadi olayları kaynak dağılımı meselesi çerçevesinde ele almasından kaynaklanmaktadır.² Her ne kadar yeni kurumsal iktisatçıları neoklasik iktisadın temel varsayım ve önermelerini bütünüyle benimsemeseler ve varsayımlarında da bir takım esnetmelere girseler de meseleyi kaynak dağılımı çerçevesinde ele almaları dolayısıyla neoklasik çerçeve içinde kalmışlardır.

Coase, yeni kurumsal iktisat akımının temel öncüsü olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda 1937 yılında yazdığı “Fırmanın Doğası” ve 1960 yılında yayımladığı “Sosyal Maliyet Sorunu” (*The Problem of Social Cost*) makaleleri yeni kurumsal

² Yeni kurumsal iktisatçıları ekonomiyi etkinlik açısından değerlendirmekle birlikte esas olarak iktidar yapısının oluşumu ve bu yapının iktisadi karar alma süreçlerine etkisi ile ilgilenirler. Bu bağlamda yeni kurumsal iktisatçıları gelenekler, töreler ve hukuk yoluyla biçimlenen haklardan ve bunların iktisadi süreçlerle etkileşimini temel alarak iktisadi etkinliğin çerçevesini çizerler. Diğer bir deyişle, Yeni kurumsal iktisatçıları, iktisadi etkinlik araştırmasının değişkenleri arasına kurumsal yapıyı da dahil ederek bu yapıyı inceleme amacı güderler (Mıhçı, 2005: 61).

iktisat akımının doğuşuna zemin hazırlamıştır (Klein, 1999: 464).³

Gerçekten de yeni kurumsal iktisadın temel önermelerinin temellerinin neredeyse tamamını bu iki makalede bulabilmek mümkündür. Bu makaleler yeni kurumsal iktisat disiplini içinde son derece önemli bir alan olarak görülen işlem maliyeti iktisadının da gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Bu iki makaleden yola çıkarak Coase'un kurumların ortaya çıkışı ve işlevine dair görüşlerini incelemek mümkündür. Coase (1937), Hayek'ten "*fiyat mekanizması tarafından yönetilen bir ekonomik sistemde toplum bir organizasyon değildir fakat bir organizmadır*" görüşünü ödünç alarak iktisadi sistemin fiyat mekanizmasının işlediği bir durumda kendisinin çalıştığını belirtir. Ancak Coase'a göre, iktisadi sistemin kendi kendine çalışıyor olması bu sistemde hiçbir planın ya da koordinasyonun yapılmadığı anlamına gelmemektedir. İktisadi sistemde fiyat mekanizması üretim ve değişim işlemlerini koordine etmekle birlikte karmaşık piyasa yapılarının bulunduğu sistemlerde değişim ve üretimi yönlendiren bir başka husus da girişimcilerdir. Bu nedenle, Coase girişimciyi "*rekabetçi bir sistemde fiyat mekanizmasının yerini alan kişi*" olarak tanımlamaktadır. Bu tanım fiyat mekanizmasının yanı sıra koordinasyonun bir de girişimci tarafından sağlandığını ifade etmektedir. Coase bu noktada bir temel soru daha yöneltmektedir. "*İktisat kuramının ileri sürdüğü gibi eğer fiyat mekanizması kaynak tahsisi görevini yerine getiriyorsa neden girişimcinin koordinasyonuna ihtiyaç duyulmaktadır?*" Coase'a göre eğer üretim fiyat mekanizması aracılığıyla yönlendiriliyor olsaydı herhangi bir organizasyona ihtiyaç duyulmazdı (Coase, 1937: 388).

Bu düşünceler Coase'ın fiyat mekanizmasının kaynak dağılımı işlevini mükemmel bir şekilde sağlayacağına dair temel neoklasik görüşlerden saptığı anlamına gelmemektedir. Coase, yalnızca gerçek hayatta fiyat mekanizmasının neoklasik iktisatçıların ortaya attığı gibi etkin bir şekilde kaynak dağılımını sağlayamadığını ileri sürmektedir. Bunun en büyük göstergesi olarak da firmanın varlığını göstermektedir. Eğer günümüzde olduğu gibi üretim firma denen organizasyonlar içinde gerçekleştiriliyorsa fiyat mekanizmasının işlevini etkin bir biçimde gerçekleştiremediği anlamına gelir. Çünkü, gerçekte Coase'a göre piyasada fiyat mekanizmasını kullanmanın bir takım maliyetleri bulunmaktadır. Coase, bu temel sorulardan hareketle uzmanlaşmış bir değişim ekonomisinde firmanın neden ortaya çıktığını açıklamaya çalışmaktadır. Coase bu soruya cevap olarak "*fiyat mekanizmasını kullanmanın maliyetlerini*" (Coase, 1937: 390) göstermektedir.

³ Nitekim Ronald Coase yeni kurumsal iktisadın temel esaslarını koyduğu "The New Institutional Economics" başlıklı makalesinde yeni kurumsal iktisadın kendisinin 1937 yılında yazdığı "Fırmanın Doğası" isimli makalesiyle başladığı savını doğru bulmaktadır (Coase, 1998: 72).

Coase'un "*fiyat mekanizmasını kullanma maliyetleri*" ile kastettiği şey işlem maliyetleridir. Coase'a göre piyasada neoklasik iktisatçıların ileri sürdüğü gibi işlemler gerçekte sıfır maliyetle gerçekleştirilememektedir. Coase, makalesinde bu maliyetlerin neler olduğunu belirtmekte ve üretimin firma organizasyonu altında örgütlenmesi halinde bu maliyetlerin azaltılabileceğini ileri sürmektedir. Bu maliyetlerin firma organizasyonu altında azaltılabilecek olması firmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yine firmanın varlığını sürdürmesi ve büyümesi de firmanın bu maliyetleri ortadan kaldırabilme yeteneğine bağlıdır. Dolayısıyla, Coase'a göre firmaların ortaya çıkmasının nedeni fiyat mekanizmasını kullanmanın bir takım maliyetlerinin olması ve bu maliyetlerin üretimin firma organizasyonu içinde gerçekleştirilmesi durumunda azaltılabilecek olmasıdır (Coase, 1937: 388-390).

Bu noktada fiyat mekanizmasını kullanmanın maliyetlerinin ve bunların firma bünyesinde nasıl azaltılabileceğinin belirtilmesi gerekir. Coase'a göre fiyat mekanizmasını kullanmanın en açık maliyetlerinden biri üretimi organize etme ve piyasadaki geçerli maliyetlerin ne olacağına ilişkin maliyetlerdir. Coase bu maliyetlerin yanı sıra anlaşma ve bir piyasada yer alan her bir değişim işlemi için ayrı bir sözleşme yapılmasının da fiyat mekanizmasını kullanmanın ortaya çıkardığı maliyetlerden biri olarak göstermektedir (Coase, 1937: 390-391).

Coase, fiyat mekanizmasını kullanmanın neden olduğu bu maliyetlerden tamamen kaçınmanın mümkün olmadığını belirtmekte, ancak üretimin firma organizasyonu içinde örgütlenmesi halinde bu maliyetlerin önemli ölçüde azaltılabileceğini ileri sürmektedir. Çünkü, Coase'a göre, üretim firma organizasyonu içinde örgütlendiğinde birbirleri ile ilişki ve işbirliği içinde bulunan faktörler arasında yapılması gereken bir dizi sözleşmenin yapılmasına gerek kalmaz. Piyasada bir dizi sözleşme yerine tek bir sözleşme yapılması ve kısa süreli sözleşmelerin yerine daha uzun süreli sözleşmelerle işlemlerin sürdürülmesi firma içinde sözleşme maliyetlerinin önemli ölçüde azalmasını sağlamaktadır (Coase, 1937: 391).

Coase'un analizinde firmanın neden var olduğu sorusu ile ilgili olarak önemli olan bir diğer konu da belirsizlik meselesidir. Coase'a göre ancak belirsizliğin olduğu bir durumda firma ortaya çıkar. Belirsizliğin olmadığı bir ortamda firmaya gerek olmaz. Çünkü, belirsizliğin olmadığı bir ekonomide fiyatlar üretimi doğru bir şekilde yönlendirebilir. Bu nedenle, üretimin bir girişimci tarafından koordine edilmesine gerek kalmaz. Oysa, belirsizliğin olduğu bir ekonomide kaynaklar fiyat

mekanizması tarafından etkin bir şekilde yönlendirilemez. O zaman girişimci belirsizlik koşullarında kaynakların etkin dağılımı için aktif bir rol alır. Coase, firmayı da bu perspektifte tanımlamaktadır. Bu doğrultuda, Coase, firmayı *“kaynakların yönlendirilmesi bir girişimciye bağlı olduğu zaman oluşan ilişkiler sisteminden ibaret”* olarak görmektedir (Coase, 1937: 393).

Coase, firmanın neden var olduğunu ve işlevlerini bu şekilde belirttikten sonra optimal firma büyüklüğünü de belirlemeye çalışmaktadır. Buna göre, firma büyümesini hangi noktaya kadar sürdürecektir. Eğer firmanın ortaya çıkışı temel olarak piyasada bir takım işlem maliyetlerinin bulunmasından kaynaklanıyorsa firmanın büyümesi de firmanın bu işlem maliyetlerini azaltabilme yeteneğine bağlı olacaktır. Bu anlamda, Coase’a göre, firmanın büyümesinin de bir sınırı bulunmaktadır. Çünkü, Coase’a göre, üretimin firma içinde örgütlenmesinin de bir takım maliyetleri bulunmaktadır. Bu maliyetlerden en önemlisi firma büyüdükçe girişimcinin fonksiyonunda azalmaların gerçekleşmesidir. Diğer bir deyişle, firma büyüdükçe ilave işlemleri organize etmenin maliyetleri artabilir. Bu durumda firma içinde ilave işlemleri organize etmenin maliyeti; bu işlemlerin piyasada gerçekleştirilmesi durumunda ortaya çıkacak maliyetlere eşit olduğu noktada büyümesini durduracaktır. Diğer bir sorun da, firma içinde organize edilen işlemler artarken girişimcinin kullandığı üretim faktörlerini onların değerlerinin en büyük olduğu yerlere yönlendirilmede başarısız olmasıdır. Bu durumda, firma kaynakların israfı nedeniyle ortaya çıkan kayıp değişim işlemlerini piyasada gerçekleştirmenin maliyetlerine eşit olduğu noktada büyümesini durduracaktır. Büyüklüğü arttıkça firmanın karşı karşıya olacağı bir diğer sorun da firma büyüdükçe malın ya da hizmetin arz fiyatı ya da üretim faktörlerinin fiyatının artmasıdır (Coase, 1937: 394-395).

Coase’un firma ile ilgili tartışmalarda çığır açan bu düşünceleri bir firmanın firma içinde ilave bir işlemi organize etmesinin maliyetlerinin aynı işlemi piyasada gerçekleştirmesi durumunda ortaya çıkacak maliyete eşit oluncaya kadar büyümesini sürdüreceğini ifade etmektedir.

North ise kurumların ortaya çıkışını ve rolünü açıklarken kurumları formel ve enformel kısıtlamalar olarak ele almaktadır. North’un analizinde kurumların temel rolü insan etkileşimlerine bir yapı kazandırarak belirsizliği azaltmasıdır. North bu anlamda her toplumda insanların kısıtlı bilgi ve hesaplama yeteneğinin bulunması nedeniyle belirsizlik sorunu ile karşı karşıya bulunduğu gerçeğini kabul eder. İşte kurumlar bu noktada toplumda insanların başkaları ile olan ilişkilerine kısıtlamalar getirerek insanlar arasındaki etkileşimin maliyetini düşürürler (North, 2002: 51-56).

Söz konusu kısıtlamalar North'a göre formel kurallardan oluşabileceği gibi enformel kurallardan da oluşabilir. Hatta North'a göre, formel kısıtlamalar seçimleri şekillendiren kısıtlamalar toplamının sadece küçük bir kısmını oluşturur. Dolayısıyla, aslında bu kısıtlamalar daha çok gelenek, kültür vb. enformel kurallardan oluşur. Bu anlamda, North bu enformel kuralların bir kuşaktan diğerine aktarılarak insanlar arasındaki etkileşimleri düzenlediğini belirtir. North'a göre bir toplumda yaşayan insanlar arasındaki etkileşimi düzenlemek için ortaya çıkan enformel kısıtlamalar, formel kuralların uzantıları, ayrıntılanmış ve değiştirilmiş biçimleri, toplumsal olarak onaylanan davranış normları ve içsel olarak geliştirilmiş davranış standartlarından oluşmaktadır (North, 2002: 51-56).

İnsanlar arasındaki etkileşimi düzenlemede son derece yaygın olan bu enformel kısıtlamalar bilinçli bir şekilde tasarlanmamıştır. Enformel kısıtlamalar genellikle kendiliğinden ortaya çıkan kurallardan oluşmaktadır. Enformel kısıtlamaların bu özelliği benimsenmesinin ve dolayısıyla etkinliğinin formel kısıtlamalara göre daha yüksek olmasını sağlar. Formel kurallar ise siyasi kurallar, ekonomik kurallar ve sözleşmelerden oluşur. Bu çerçevede, anayasalar, yasalar, özel kararnameler ve bireysel sözleşmeler formel kısıtlamalara örnek olarak verilebilir. Siyasi kurallar, genel olarak devlet sistemini, devlet sisteminin hiyerarşik yapısını, temel karar mekanizmasını ve gündemin nasıl denetleneceğini tanımlar. Ekonomik kurallar ise mülkiyet haklarını ve kaynak ve mal varlığının devrine ilişkin hakları tanımlar. Sözleşmeler ise mübadeleye ilişkin herhangi bir anlaşmaya özel koşulları içerirler (North, 2002: 65).

Gerek formel kısıtlamalar gerekse de enformel kısıtlamalar insanlar arasındaki etkileşimi düzenleyerek mübadelenin daha etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlayabilirler. Bunu yaparken formel kısıtlamalar ve enformel kısıtlamalar arasında da bir etkileşim bulunmaktadır. Bu etkileşim çerçevesinde formel kısıtlamalar, enformel kısıtların etkinliğini tamamlayıp artırabileceği gibi, enformel kısıtlamaları değiştirmek, dönüştürmek ya da enformel kısıtlamaların yerini almak amacıyla çıkarılmış da olabilirler (North, 2002: 64-65).

Formel kısıtlamalardaki değişmelere tepki olarak, kültürel olarak türetilmiş olan enformel kısıtlamalar hemen değişmezler. Bu çerçevede, formel kısıtlamalar daha kolay değişebilirken enformel kısıtlamaların değişmesi çok zaman alabilir. Formel ve enformel kuralların bu özelliklerinden dolayı aralarında bir gerilim bulunmaktadır. Söz konusu gerilim North'a göre kurumsal değişimin hangi yönde gerçekleşeceğine dair bilgiler vermektedir (North, 2002: 63).

North'a göre toplum içinde yaşayan insanlar gerek formel kurallara gerekse de enformel kurallara uymayı tercih ederler. Çünkü bu tür kısıtlamalara uymak ölçüm, yaptırım ve uygulama maliyetlerini düşürerek mübadelenin etkin bir şekilde gerçekleşmesini ve sonuç olarak herkesin çıkarına uygun olan sonuçların ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

North, formel ve enformel kısıtlamalar arasındaki farklılıkları bu şekilde tanımladıktan sonra aslında bunlar arasında sadece bir derece farklılığı bulunduğunu ileri sürer. Yazılı olmayan gelenek ve göreneklerden yazılı yasalara geçiş sürecini North *“uzun, eşitsiz ve tek yönlü bir süreç”* olarak tanımlamaktadır. Bu süreç aynı zamanda daha az karmaşık toplumlardan daha karmaşık toplumlara geçişle birlikte kendini göstermiştir. Formel kuralların oluşması, dolayısıyla artan uzmanlaşma ve işbölümünün sonucu olarak gerçekleşmiştir. İşbölümü ve uzmanlaşmanın artması ile birlikte toplumsal organizasyonun daha karmaşık bir hale gelmesi mübadele işlemlerinin gerçekleşebilmesi için toplumda egemen olan enformel kısıtlamaların formel bir şekle dönüşmelerine neden olmuştur (North, 2002: 64).

Dolayısıyla, bu açıklamalardan da anlaşılabileceği gibi North kurumların rolünü ve ortaya çıkışını kurumsal yapıyı oluşturan formel ve enformel kısıtlamalar aracılığıyla açıklamaktadır. Bu kısıtlamalar, mübadeleye karar veren tarafların başlangıçtaki pazarlık güçleri verili iken, siyasi veya ekonomik mübadeleyi kolaylaştırma işlevi görmektedirler. Mevcut kurumsal yapı oyuncuların var olan refahı maksimize etmek için ne gibi fırsatlara sahip olduğunu belirler. Oyuncular bu fırsatları ekonomik ya da siyasi mübadele yaparak gerçekleştirebilirler (North, 2002: 65).

Görüldüğü gibi, North analizinde kurumlara büyük önem vermektedir. Çünkü North'a göre kurumlar ülkelerin ekonomik performanslarını derinden etkilemektedir. North bu yolla ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını da ülkelerin sahip olduğu kurumsal yapılar ile açıklamaktadır. North da tıpkı Coase gibi işlemlerin sıfır maliyetle yapıldığı varsayımına dayanarak analiz yürüten neoklasik analizi eleştirmektedir. North'a göre gerçek hayatta neyin değerli olduğuna karar vermenin, hakları korumanın, sözleşmeleri denetlemenin ve yaptırımları yerine getirmenin neden olduğu bir takım işlem maliyetleri bulunmaktadır. İşte North bu noktada ekonomideki işlem maliyetlerini belirleyen temel unsurun o toplumun kurumsal çerçevesi olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla, North, daha etkin ve daha iyi kurumsal yapıya sahip olan ekonomilerin daha düşük işlem maliyetlerine ve dolayısıyla daha gelişmiş ekonomilere sahip olacağını düşünmektedir.

Dolayısıyla North da Coase gibi kurumların var olma nedenini işlem maliyeti kuramı ile açıklamaktadır. Kurumların ortaya çıkmasına neden olan işlem maliyeti North'a göre bilginin pahalı olmasından kaynaklanmaktadır. Bilginin pahalı olması ise mübadelenin taraflarının malın tüm değerli özelliklerini bilmek istemelerinden ve bunu tespit etmenin ise maliyetli olmasından kaynaklanır. Bilginin pahalı olmasının yanı sıra işlem maliyetlerinin yüksek olmasına neden olan bir diğer unsur da bilginin taraflar arasında asimetrik dağılımıdır. Bilgi asimetrisine göre taraflardan biri mübadele hakkında diğerlerinden daha fazla bilgi sahibi olabilir. Üstelik bu fazladan bilgiye sahip olan kişi bu bilgiyi gizlemekten bir kazanç da elde edebilir. Ancak sözleşmelerin uygulanmasına ilişkin bir takım kısıtlamaların ve kurumsal düzenlemelerin bulunmasının bu tür maliyetleri azaltacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede, North, işlem maliyetini *“mübadele edilen unsurun değerli özelliklerini ölçmenin bedeli ile hakları korumanın ve anlaşmaları yürürlüğe sokma ve denetlemenin bedeli”* olarak tanımlamaktadır (North, 2002: 39). North bu maliyetleri toplumsal, siyasi ve ekonomik kurumların kaynağı olarak görmektedir.

North gerçek hayatta neoklasik iktisatçıların ileri sürdüğünün aksine pozitif işlem maliyetlerinin bulunması gerçeğini göz önünde bulundurarak işlem maliyetlerinin de üretim maliyetlerine dahil edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede, North'a göre *“toplam üretim maliyeti hem malın fiziksel maliyetlerini değiştirmek (boyut, ağırlık, renk, yer, kimyasal kompozisyon vs.) hem de işlem-maliyet haklarını tanımlamak, korumak ve uygulamak için gerekli toprak, emek ve sermaye girdilerini”* içermelidir (North, 2002: 40).

İşlem maliyetlerinin pozitif olmasının North'a göre önemli sonuçları bulunmaktadır. Herşeyden önce pozitif işlem maliyetleri mülkiyet haklarının tam olarak tanımlanmasını ve uygulanmasını engellemektedir. İşte bu noktada kurumlar North'a göre işlem ve haklar dizisinin maliyetini belirleyen mübadele yapısını belirler. North'a göre *“kurumların koordinasyon ve üretim sorunlarını ne kadar iyi çözdüklerini, aktörlerin motivasyonu (fayda fonksiyonu), çevrenin ne kadar karmaşık olduğu ve aktörlerin çevrelerini çözmeye ve onu düzene sokma yetenekleri (ölçme ve yaptırım) belirler”* (North, 2002: 48).

Bu açıklamalardan yola çıkarak North'un analizinde ekonomik performans, kurumsal çerçeve ve işlem maliyetleri arasında çok güçlü bir ilişki bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu ilişkiyi en basit haliyle aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Etkin kurumlar- düşük işlem maliyetleri- yüksek ekonomik büyüme

Bu şekil North'un kurumların rolü ve işleyişi hakkındaki görüşleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu çerçevede kurumlar karmaşık mübadeleye işbirlikçi çözümler getirirken ekonomilerin gelişmesini de sağlamaktadır. Ancak, North kurumların ekonomik performansı etkilediğini söylemekle birlikte bu etkinin her zaman pozitif yönde gerçekleşeceğini ileri sürmez.

Bu açıklamalardan sonra, North'un kurumların ekonomilerin performansını nasıl etkileyeceği; diğer bir deyişle kurumların rolü ve işlevine ilişkin görüşlerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Kurumlar formel ve enformel kısıtlamalar aracılığıyla insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendirerek bireylerin tercih kümelerini tanımlarlar. Bu şekilde kurumlar insanlar arasındaki etkileşim için istikrarlı bir yapı oluşturarak belirsizliği azaltırlar (North, 2002: 10).
- Kurumlar kullanılan teknolojiyle birlikte toplam maliyeti oluşturan değişim ve üretim maliyetini belirlerler (North, 2002: 13).

Kurumların bu işlevlerini yerine getirebilmesi için bir takım yaptırımların bulunması gerekir. Bu yaptırımların etkinliği kurumların etkinliğini de belirlemektedir.

North “Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans” başlıklı eserinde yanıtlamaya çalıştığı temel soru kurumların nasıl evrimleştiği ve ülkelerin ekonomik performanslarını nasıl etkilediklerine ilişkindir.

North'a göre kurumsal evrimi belirleyen şey kurumlar ve kuruluşlar arasındaki ilişkidir. Çünkü North'a göre kurumlar, toplumdaki fırsatları belirler. Kuruluşlar ise bu fırsatlardan yararlanmak için kurulurlar, kuruluşlar evrim geçirdikçe kurumları da değiştirirler. Sonuç olarak, North'a göre kurumların sunduğu teşvik unsurunun sonucu olarak evrimleşen kuruluşlar ile kurumlar arasındaki ilişkiden kaynaklanan kilitlenme ve insanların fırsatlar kümesindeki değişiklikleri nasıl algıladığını ve değişime nasıl tepki verdiğini belirleyen geri besleme süreci kurumsal değişimin izleğini belirler (North, 2002: 15).

Bu çerçevede North kuruluşları kurumların ekonomileri biçimlendirirken sundukları fırsatlardan yararlanmak için oluşturdukları oluşumlar olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla, North, kurumlarla kuruluşlar arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu ve bu etkileşimin aynı zamanda kurumsal evrim sürecini

belirlediğini ileri sürmektedir (North, 2002: 10-15).

North kurumları bir toplumda insanlar arasındaki etkileşimi ve dolayısıyla istikrarı sağlayan bir unsur olarak ele almaktadır. Ancak kurumların istikrarı sağlayan unsurlar olarak ele alınıyor olması North'a göre kurumların değiştiği ve evrildiği gerçeğini dışlamaz. North bu anlamda kurumların sürekli olarak bir evrim içinde bulunduğunu belirtir. Kurumların evrim içinde olması kurumlardaki değişikliklerle birlikte bireylerin tercih kümesinin de değişeceği anlamına gelir. Ancak bu değişim bazen çok hızlı bazen de çok yavaş bir şekilde gerçekleşir (North, 2002: 13).

North'a göre kurumsal değişim çok karmaşık bir süreçtir. Kurumsal değişimin karmaşık olması kurumsal değişime neden olacak faktörlerin sonsuz sayıda olmasından kaynaklanır. North'a göre kurumlar genellikle tedrici bir şekilde değişirler. Kurumların tedrici bir şekilde değişmesine neden olan temel faktör de enformel kısıtlamalardır. Enformel kısıtlamalar formel kısıtlamalardan farklı olarak toplumun içine işlemiş olmaları nedeniyle kolay değişmezler (North, 2002: 13).

North bu açıklamalardan yola çıkarak ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını da sahip oldukları kurumsal yapıdaki farklılıklara bağlamaktadır. North ve Thomas (1973)'a göre görece fiyat değişimleri daha verimli kurumlar inşa etmeyi teşvik ederek kurumsal değişimin kaynağını oluşturmaktadır (akt. North, 2002: 14).

Kuruluşlar üstlendikleri faaliyetlerin verimli olabilmesi için kurumsal çerçeveye bağımlıdır. Kurumsal değişimin temel nedeni var olan kurumsal yapının değişmesi ile daha iyi duruma gelmek istenmesidir. Dolayısıyla, North kurumların rolünü ve işleyişini bu şekilde ortaya koyduktan sonra kurumların ekonomilerin performansı üzerinde çok önemli etkilerde bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu bakımdan North, kurumların evrimleşme biçimlerinin incelenmesi ile ekonomilerin zaman içinde farklılaşan performanslarının da açıklanabileceğini ileri sürer.

North'a göre kurumsal değişimin anahtarı bir önceki bölümde tanımlanan kurumlar ve kuruluşlar arasındaki etkileşimde gizlidir. Hatırlanacağı gibi, kuruluşlar "kurucuları tarafından serveti, geliri maksimize etmek ya da kurumsal yapının izin verdiği fırsatlarla tanımlanan hedefleri yerine getirmek için" kurulmuşlardır. North kuruluşların bu hedefleri yerine getirirken yavaş yavaş kurumsal yapıyı da değiştirdiğini ileri sürmektedir. Ancak bu değişim North'a göre her zaman olumlu yönde olmamaktadır. Çünkü North'a göre kurumsal çerçeve olumlu teşviklerin yanı

sıra zaman zaman ters teşvikler de sunmaktadır. Bu anlamda kuruluşlar kurumsal kısıtlamaları belirlemesinin yanı sıra serveti maksimize etmenin potansiyellerini de biçimlendirmektedir (North, 2002: 97-99).

North kurumsal değişimi görece fiyatlardaki ve zevklerdeki değişimlerle açıklamaktadır. North'a göre görece fiyatlardaki ve zevklerdeki değişiklikler, kurumsal kısıtlamaların göz ardı edilmesine ve daha sonra da yavaş yavaş ortadan kalkmasına neden olabilir. North buradan yola çıkarak kurumsal kısıtlamalarda meydana gelecek değişimlerin işlem maliyetlerini değiştireceğini ileri sürmektedir. Yaptırımdaki değişiklikler de kuruluşların başındaki girişimcilere, kar fırsatlarından yararlanabilecekleri yeni fırsatlar sunar; bunlar kurumsal değişimin yönünü değiştirir (North, 2002: 116).

North'a göre kurumsal değişim büyük ölçüde aşamalıdır. Bu anlamda kurumsal değişim formel ve enformel kısıtlar ve yaptırım özellikleri arasındaki iç bağlantılarla kurumsal çerçevenin kademe kademe yeniden yapılandırır ve yüzyıllar içinde evrilir (North, 2002: 116). Diğer bir deyişle North kurumların genellikle bir devrim, fetih ya da doğal felaket gibi kesintili bir değişimin sonucu olarak değil, tedrici bir şekilde değiştiğini kabul eder. Kesintili değişim ile formel kurallar köklü bir değişikliğe tabi tutulur (North, 2002: 117).

Diğer bir önemli yeni kurumsal iktisatçı olan Williamson da Coase ve North'un analizinde olduğu gibi kurumların ortaya çıkışını ve rollerini işlem maliyeti analizi ile açıklamaktadır. Bu bağlamda, Williamson yönetim yapıları olarak tanımladığı kurumların iktisadi davranışı doğrudan etkileyerek işlem maliyetlerini minimize ettiğini ileri sürmektedir.

Williamson'a göre işlem maliyetleri piyasadaki sözleşmelerin eksik olmasından kaynaklanmaktadır. Williamson bu eksikliği insan doğasında bulunan iki özellikle açıklamaktadır. Bunlardan birincisi insanların sınırlı rasyonaliteye sahip olması, diğeri ise insanların fırsatçı davranma eğilimidir. Bu bağlamda, Williamson, neoklasik iktisadın aksine bireylerin aldıkları kararları her zaman mükemmel bir şekilde değerlendiremediklerini ileri sürmektedir. Bu durum iktisadi karar birimlerinin bilgiyi alma, biriktirme ve uygulama yeteneklerinin yetersiz olması anlamına gelir. Bu da iktisadi karar birimlerinin geleceğe ilişkin öngörülerinin yanlış ya da eksik olmasına yol açar. Sözleşmelerin eksik olmasının diğer önemli nedeni de insanların kendi çıkarları peşinde koşmaları ve bunun bir sonucu olarak karşı tarafı aldatmak üzere fırsatçı davranışlarda bulunmalarıdır. Bu durum, sözleşmelerin uygulanmasında taraflar açısından bir güven probleminin ortaya çıkmasına ve sonuç

olarak sözleşmelerin uygulanma maliyetinin artmasına yol açar. İnsan doğasına ait olan bu iki unsur piyasada gerçekleştirilen sözleşmelerin müzakere edilmesini ve uygulanmasını güç hale getirir. Bu unsurlar işlem maliyetlerinin yüksek olmasının ardında yatan en önemli unsurlardır (Williamson, 1998b: 31).

Bunların yanı sıra, iktisadi faaliyetlerin belirsizlik koşulları içinde yapılıyor olması sözleşmelerin uygulanmasının daha da güç hale gelmesine ve buna bağlı olarak işlem maliyetlerinin ciddi bir şekilde yükselmesine yol açar. Basit işlemlerin gerçekleştirildiği piyasalarda belirsizlik önemli bir faktör değildir. Bu bağlamda, işlemlerin anlık olarak yapıldığı piyasalarda sözleşmeler sorunsuz bir şekilde işleyebilir. Ancak daha karmaşık piyasalarda sözleşmelerin yapılması ve uygulanması güçtür. Bu nedenle, bu tür piyasalarda sözleşmeler genel olarak eksik gerçekleşir. Williamson eksik sözleşmelere örnek olarak iki tür sözleşme örneği verir. Bunlardan biri ilişkisel sözleşmeler (*relational contracts*) ikincisi ise örtük sözleşmeler (*implicit contracts*)'dır. Birinci tür sözleşmelerde söz konusu ticari ilişkinin sürdürülmesini sağlayan ortak ilkeler belirlenir. İkinci tür sözleşmelerde ise sözleşme içeriği açık olarak belirtilmez ancak tarafların bunu bildiği varsayılır (Williamson, 1979: 236-239).

Williamson, işlemi tanımlayarak en ekonomik yönetim yapısını ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır. Bu noktada Williamson'a göre, işlemleri belirleyen en önemli unsurlardan birisi belirsizlik, ikincisi ise işlemlerin gerçekleştirilme sıklığıdır. Williamson başlangıçta belirsizliği analizinde veri olarak kabul eder ve işlemlerin yapılma sıklığına odaklanır. Bu anlamda sıklığı bir kerelik, ara sıra ve tekrar eden biçiminde üç şekilde sınıflandırır. Williamson'a göre, işlemler farklı niteliklerdedir ve bu niteliklere bağlı olarak gerçekleştirilmeleri esnasında katlanılan maliyetler de farklılık gösterir. Williamson, işlemlerin bu özelliğine bağlı olarak yönetim yapılarının da farklı olması gerektiğine işaret eder (Williamson, 1979: 261).

Buna bağlı olarak, Williamson üç çeşit yönetim yapısı tanımlamaktadır. Bunlar; işlem belirli olmayan (*non-transaction-specific*), yarı belirli (*semi-specific*) ve yüksek belirli (*highly specific*) biçimindedir. Piyasa, kimliği bilinmeyen alıcı ve satıcıların ve standart malların anlık olarak karşı karşıya geldiği bir kurum olarak belirli olmayan yönetim yapılarına bir örnektir. Bunun aksine, yüksek belirli yönetim yapılarında ise işlemlerin belirli ihtiyaçlarına göre belirli yapılar oluşturulur. Yarı belirli kurumlar belirli olmayan ve yüksek belirli yönetim yapılarının arasında yer alır. Yüksek derecede standardize olmuş işlemler uzmanlaşmış yönetim yapılarına ihtiyaç duyarlar. Ayrıca, uzmanlaşmış yönetim

biçimleri tekrarlanma hızı yüksek işlemler için daha uygun bir yapıya sahiptir (Williamson, 1979: 248).

Williamson'a göre kurumlar sözleşmelerin eksik olmasına bağlı olarak ortaya çıkan işlem maliyetlerini azaltmak üzere ortaya çıkarlar. Dolayısıyla, Williamson'un analizinde sözleşmelerin yapılması ve uygulanması sırasında ortaya çıkan maliyetlerin tanımlanması ve azaltılması merkezi önemdedir (Williamson, 1996: 3). Williamson'a göre sözleşmenin temel amacı değişimi kolaylaştırmaktır. Uzun dönemli sözleşmeler belirsizlik koşulları altında gerçekleşir. Gerçek hayattaki sözleşmeler karmaşıktır. İşlemlerin yapıldığı ve uygulandığı yönetim yapıları işlemin doğasına bağlı olarak değişir. Çıkarları uyumlu hale getirme önemli bir yönetim fonksiyonudur. Basit yönetim yapıları basit sözleşme ilişkileri için kullanılmalıdır. Basit bir ilişkiyi yönetmek için karmaşık bir yapı kullanmak gereksiz maliyetlere yol açar ve karmaşık işlemler için de basit bir yapının kullanılması gerilime neden olur (Williamson, 1979: 239).

Görüldüğü gibi, Williamson kurumların ortaya çıkışını ve işlevlerini iktisadi ajanların sınırlı bilgiye sahip olması ve fırsatçı davranışlarda bulunmak istemeleri ile açıklamaktadır. Bu anlamda, Williamson'a göre, iktisadi karar birimleri sahip oldukları sınırlı bilgileri kendi çıkarlarını maksimize edecek bir şekilde kullanırlar. Bu tür fırsatçı davranışların varlığı Williamson'a göre işlem maliyetlerinin yükselmesine neden olur. İşlem maliyetlerini azaltmak isteyen firma uygun bir yönetim yapısıyla iktisadi etkinliklerin düzenli bir şekilde sürdürülmesini sağlar. Williamson'un analizinde, işlem temel çözümleme birimi olarak kabul edilir. Bu bağlamda yönetim ise düzeni sağlayan bir araç olarak görülür (Williamson, 1998a; 1998b).

Williamson, Coase ve North'un görüşlerinden yola çıkılarak yeni kurumsal iktisatçılar kurumların ortaya çıkışını işlem maliyetleri ile açıklamakta ve sözleşme hukuku, mülkiyet hakları, sözleşmeler ve firma gibi kurumsal yapıların işlem maliyetlerini düşürerek ekonomik performansı etkileyeceğini ileri sürmektedirler. Bu doğrultuda, kurumları işlem maliyetleri çerçevesinde ele almakta ve bu anlamda işlem maliyetlerini azaltacak kurumsal yapılara dikkat çekmektedirler.

Sonuç

Kurumlar ve ekonomik gelişme arasındaki ilişki son 15-20 yıldır önemli tartışmalara konu olmuştur. Bunda şüphesiz Coase, North ve Williamson'un en önemli temsilcilerini oluşturduğu yeni kurumsal iktisatçıların önemli katkıları

bulunmaktadır. Bu iktisatçılar kurumları ve kurumsal yapıyı iktisadi analizlerinin merkezine koymuşlar ve kurumları iktisadi faaliyet düzeyini ve hacmini etkileyen en önemli değişkenlerden biri olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını da ülkelerin sahip oldukları kurumsal yapı ile ilişkilendirmişlerdir.

Her ne kadar yeni kurumsal iktisat kurumları ve kurumsal değişmeyi iktisadi analize sokmaya çalışsa ve kurumsal yapıyı veri olarak kabul etmesi nedeniyle neoklasik iktisadi eleştirse de yeni kurumsal iktisadın analiz çerçevesi de kurumları yeterince iktisadi analizin merkezine almamıştır. Kurumların iktisadi faaliyeti etkilediği ve değiştirdiği gerçeğini kabul etmiş olsalar da kurumları sadece işlem maliyetleri çerçevesinde ele almışlar ve bu nedenle meseleyi ekonomi alanına hatta piyasaya hapsederek kurumların iktisadi yaşam dışındaki etkilerini göz ardı etmişlerdir. Bu açıdan yeni kurumsal iktisatçılar neoklasik iktisatçıların dar analitik çerçevesi içinde kalmışlardır.

Veblenci gelenekte olduğu gibi kurumlar insanları ve toplumu etkileyen düşünce ve davranış alışkanlıkları olarak değil, oyunun kuralları, yönetim yapıları ya da işlem maliyetlerini ekonomikleştirmenin bir yolu olarak görülmüş ve bu nedenle oldukça dar bir biçimde analize sokulmuştur. Bu bağlamda, yeni kurumsal iktisatçılar kurumların ekonomik ihtiyaçlara cevaben otomatik olarak ortaya çıktığını ima etmektedirler. Oysa, kurumlar eylemleri dahil oldukları kurumsal yapı tarafından sınırlandırılmış bireyler tarafından oluştururlar (Granovetter, 1992: 7). Bu sınırlayıcı kurumsal yapılar sadece ekonomik alanla sınırlı olmayıp; politik, tarihsel, kültürel, sosyolojik alanlarla da yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, yeni kurumsal iktisatçıların kurumları sadece ekonomik alanla ilişkili görmesi neoklasik iktisadın statik yapısını sürdürdüğü anlamına gelir. Oysa, iktisadın daha gerçekçi bir temelde ele alınabilmesi için kurumsal yapının daha geniş ve gerçekçi bir şekilde analize dahil edilmesi gerekir. Böyle bir çerçeve ise kurumlar ve kurumsal değişmeye yönelik artan ilginin kurumsal iktisat çalışmalarının Veblenci bir izlekte sürdürülmesi ile sağlanabilir. Bu açıdan, yeni kurumsal iktisatçıların ana akım iktisadın gerek analitik yapısını gerekse de varsayım ve argümanlarına ilişkin bir takım kusurların farkında olmaları ve onları bir nebze de olsa yumuşatarak analize dahil etmeleri yeterli değildir.

Yeni kurumsal iktisatçıların kurumlara ve kurumsal yapılara dikkat çekmeleri ve bunları analizlerine dahil etmeleri içinde yaşadığımız dünyayı anlamak ve açıklamak adına önemli bir girişim olarak görülebilir. Ancak bu girişim neoklasik iktisadın kendileri tarafından da açıkça ortaya konan sınırlamalarını ortadan

kaldırmak yerine neoklasik iktisadın ideolojik savunuculuğunun daha güçlü bir şekilde yapılmasına hizmet etmiştir. Bu açıdan yeni kurumsal iktisatçıların kurumların ortaya çıkışı, evrimi ve ekonomilerin performansı ile ilgili açıklamaları büyük ölçüde liberalizmin daha iyi bir ekonomik büyüme ortaya çıkaracağı, piyasa tarafından elde edilen sonuçların etkin olduğu yolundaki ön kabullere dayanır. Bu açıdan yeni kurumsal iktisat amaç olarak neoklasik iktisat çizgisinde piyasa ve piyasa değerlerini kutsal, değişmez ve evrensel değerlermiş gibi gösterme kaygısı içindedir. Nitekim, yeni kurumsal iktisatçıların son 30 yılda bu kadar çok ilgi görmesinin ve çalışmalarının bir takım ödüllerle onure edilmesinin arkasında da şüphesiz yeni kurumsal iktisadın piyasa ve liberalizm savunuculuğu konusunda aktif bir rol olmasının etkisi büyüktür.

KAYNAKÇA

Baş Dinar, Gülenay. (2010). "Why Institutional Economics is a Better Alternative to the Neoclassical Economics than the New Institutional Economics?", *International Journal of Economic Research*, Vol. 7, No. 2, s. 277-286.

Coase, Ronald H. (1937). "The Nature of The Firm", *Economica*, New Series, Vol. 4, No.16, s. 386-405.

Coase, Ronald H. (1960). "The Problem of Social Cost", *Journal of Law and Economics*, Vol. 3, s. 1-41.

Coase, Ronald H. (1998). "The New Institutional Economics", *The American Economic Review*, Vol. 88, No. 2, s. 72-74.

Hodgson, Geoffrey M. (2006). "What are Institutions", *Journal of Economic Issues*, Vol. 40, No. 1, s. 1-25.

Granovetter, Mark (1992). "Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis", *Acta Sociologica*, Vol. 35, No. 1, s. 3-11.

Klein, Peter G. (1999). "New Institutional Economics", in Bouckaert and De Geest *Encyclopedia of Law and Economics*, Vol. 1, s. 456-589, Northampton, MA: Edward Elgar.

Mihçı, Hakan (2000). "İktisat Yazınında Kurum ve Kurumsal Değişim Kavramları Üzerine Bir Not", *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, Vol. 18, No. 2, s. 489-498.

North, Douglas (1989). "Institutions, Institutional Change and Economic Growth: An Historical Introduction", *World Development*, 17(9), s. 1319-1332.

North, Douglass C. 2002 (1999). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Şenalp, Mehmet G. (2007). "Dünden Bugüne Kurumsal İktisat", *Kurumsal İktisat* (der. Eyüp Özveren), s. 45-92, Ankara: İmge Kitabevi.

Williamson, Oliver E. (1975). *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, New York: Free Press.

Williamson, Oliver E. (1979). "Transaction-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations". *Journal of Law and Economics*, Vol. 22, No. 2, s. 233-261.

Williamson, Oliver E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*, New York: Free Press; London: Collier Macmillan Publishers.

Williamson, Oliver E. (1996). *The Mechanisms of Governance*, Oxford-NewYork: Oxford University Press.

Williamson, Oliver E. (1998a). "The Institutions of Governance", *The American Economic Review*, Vol. 88, No. 2, s. 75-79.

Williamson, Oliver E. (1998b). "Transaction Cost Economics: How it Works; Where it is Headed", *De Economist*, Vol. 146, No. 1, s. 23-58.

Yılmaz, Feridun (2003). "Avrupa'da Kurumsal İktisat: G. M. Hodgson Örneği", *Kurumsal İktisat* (der. Eyüp Özveren), s. 93-142, Ankara: İmge Kitabevi.

TÜRKİYE’NİN KALKINMIŞ ÜLKELERE VE ORTA DOĞU-KUZEY AFRIKA ÜLKELERİNE İHRACATI: KARŞILAŞTIRMALI YER ÇEKİMİ ANALİZİ¹

Güzin BAYAR*

ÖZET

Türkiye'nin kalkınmış ülkelere ve Orta-Doğu Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracatı iki ayrı panel yer çekimi denklemiyle analiz edilmiştir. Denklemlerin tahmininde literatürdeki çeşitli tahmin yöntemleri kullanılmış, hem yöntemler arası farklılıklar, hem de bölgeler arası farklılıklar tartışılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin her bir ülkeye ihracatı için potansiyel tahmini yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Türkiye'nin kalkınmış ülkelere ihracatı en çok ticaret ortağının kişi başına milli gelirinden etkilenirken, Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracatı en çok Türkiye'nin milli gelirinden ve ticaret ortağının nüfusundan etkilenmektedir. Uzaklık, her iki ülke grubunda da ihracatı azaltıcı bir faktördür. Gümrük Birliği Türkiye'nin ihracatını önemli ölçüde artıran bir faktördür. Serbest Ticaret Anlaşmaları, kalkınmış ülkelere ihracatı artırıcı rol oynarken, Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracat üzerinde anlamlı etkiye sahip değildir.

Anahtar Kelimeler: Panel, Yer Çekimi, Türkiye'nin İhracatı.

JEL Kodları: F14, C23.

ABSTRACT

TURKEY'S EXPORTS TO ADVANCED COUNTRIES AND MIDDLE EAST-NORTH AFRICAN COUNTRIES: A COMPARATIVE GRAVITY ANALYSIS

Exports of Turkey to Advanced Countries and Middle East-North African Countries are analysed in two separate panel gravity models. In appraisal of the models, various estimation methodologies used in the literature is employed, and differences between estimation methods, as well as differences among regions are discussed. In addition, Turkey's export potential to each country is calculated. According to the results, Turkey's exports to Advanced Countries are affected mostly from GDP per capita of the trade partner while Turkey's exports to Middle East-North African Countries are affected from Turkey's GDP and population of the trade partner. Distance is an attenuator factor for exports in both regions. Customs Union is a factor increasing Turkish exports significantly. Although Free Trade Agreements (FTA) affect exports to Advanced Countries positively, FTAs do not have a significant effect on exports to Middle East-North African Countries.

Keywords: Panel, Gravity, Turkey's Exports.

JEL Codes: F14, C23.

¹ Yazar, Sn. Selman Tokpunar'a katkılarından dolayı teşekkür eder.

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü (guzinbayar@yahoo.com)

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VII, No. 2, (Ekim 2014)

1. Giriş

Pek çok kalkınmakta olan ülke gibi, Türkiye için de ihracat büyümenin en önemli itici güçlerinden birini oluşturmaktadır. İhracat, milli gelirin önemli bir bileşenidir. Uluslararası pazarlarda rekabet gücüne sahip, katma değeri ve teknolojisi yüksek ürünleri üretebilen, ihracatlarını istikrarlı olarak artırabilen ülkeler, kalkınma yarışında öne geçmektedir. Özellikle 1980'lerden itibaren pek çok gelişmekte olan ülke, bunların arasında Türkiye de, ithal ikamesine dayalı büyüme stratejilerini terk ederek ihracata dayalı büyüme modellerini benimsemiştir.

Türkiye, 1980 yılından itibaren uygulamaya koyduğu ihracata dayalı kalkınma stratejisi çerçevesinde dış ticaretini liberalleştirmiş ve uluslararası pazarlara açılmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin ihracatı çok yüksek hızda artmaktadır. 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat 2012 yılında 152,5 milyar dolara yaklaşmıştır. Bu, yıllık ortalama %14,5 ihracat artışı demektir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin kalkınmış ülkelere ve Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine ihracatının yer çekimi modeli kullanılarak analiz edilmesidir. Her iki ülke grubu da Türkiye'nin ihracatında önemli paya sahiptir. İki ülke grubunun ekonomik, coğrafi ve kültürel olarak önemli ölçüde birbirleri ile farklı özellikler gösteriyor olması sebebiyle Türkiye'nin bu ülkelere ihracatının yapısının, etkilendiği faktörlerin de farklı olması beklenir. Bu yapısal farklılıkların belirlenmesi, bölgelere özgü ihracat politikalarının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Yerçekimi (gravity) modelleri ilk kez Tinbergen (1962) ve Poyhonen (1963) tarafından geliştirilmiştir. Newton'un evrensel çekim kanununda, iki kütle arasındaki çekimin kütlelerin ağırlıkları ile doğru orantılı, aralarındaki uzaklığın karesi ile ters orantılı olmasından hareketle, yerçekimi modellerinde de bir ülkeden diğerine yapılan ihracat ülkelerin ekonomik büyüklükleri (milli gelir ile ölçülen-kütleyi temsil etmek üzere) ve ülkeler arasındaki uzaklıkla açıklanmaya çalışılmıştır.

Sonrasında, yerçekimi modelleri ülkeler arasındaki ticaret akımlarının ve ticaret anlaşmalarının etkilerini ölçmede yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Linneman (1966) denkleme nüfus değişkenini eklemiştir.

Anderson (1979) genel denge modelinden indirgenmiş bir yerçekimi modeli elde etmiş; sonrasında Helpman ve Krugman (1985), Bergstrand (1985, 1989),

Deardoff (1998), Helpman (1984, 1987), Feenstra, Markusen ve Rose (2001), Eaton ve Kortum (2002) ve Andersen ve Van Wincoop (2003) yerçekimi modellerinin teorik çerçevesini oluşturmuş ve yerçekimi modellerinin geleneksel ve yeni ticaret modelleri ile bağlantısını kurmuşlardır.

Yer çekimi modellerinin mikro temellerine ilişkin geniş bir literatür bulunmaktadır. Yer çekimi modelleri indirgenmiş formda tahmin edilmekte ve hem arz, hem de talep yönüne ilişkin değişkenleri içermektedir. Yer çekimi modellerinin indirgenmiş formu mikro ekonomik temeller göz önünde bulundurularak modellenmektedir. Mikro temelleri inceleyen çalışmalar temelde arz yönünü vurgulayarak indirgeyen ve talep yönünü vurgulayarak indirgeyenler olarak ikiye ayrılmaktadır (Head ve Mayer, 2013). Talep yönünden indirgeyen modellerde genellikle ücretler dışsal kabul edilmekte, ölçeğe göre sabit getiri veya sabit “mark-up” varsayımı ile arz tarafı ele alınmaktadır. Arz yönünden indirgemeyi yapan modellerde de talep tarafı bulunmaktadır ama talep tarafı açıkça modellenmek yerine talebe ilişkin çeşitli dağılım varsayımları kullanılmaktadır (Head ve Mayer, 2013).

Talep yönünden indirgemenin teorik alt yapısını oluşturan çalışmalara Anderson, 1979; Armington, 1969; Bergstrand, 1985; Anderson ve Van Wincoop, 2003; Okawave Van Wincoop, 2010; Baier ve Bergstrand, 2001; Anderson vd., 1992 örnek verilebilir. Anderson vd. (1992) modelde tüketici tercihlerinin farklılıklarını da bir dağılım fonksiyonu çerçevesinde göz önünde bulundurmıştır. Arz yönünden indirgemenin teorik alt yapısını oluşturan çalışmalara ise Eaton ve Kortum, 2002; Chaney, 2008; Helpman vd., 2008, Melitz ve Ottaviano; 2008; Eaton vd., 2011; Arkolakis vd., 2012; örnek verilebilir. Eaton ve Kortum (2002)’den sonraki modellerde firma heterojenliği de çeşitli şekillerde göz önünde bulundurulmaya başlanmıştır. Böylece yoğunluk (intensive) ve genişleme (extensive) marjınları hakkındaki mikro bilgi de yer çekimi denklemlerine eklenir hale gelmiştir. Yer çekimi modellerini arz yönünden ve talep yönünden indirgemenin teorik alt yapısına ilişkin literatürün detaylı taraması için Head ve Mayer (2013)’e bakılabilir.

Önceleri yer çekimi modellerinde ticarete konu malların üretim ve tüketimleri sonsuz elastikiyete sahip kabul edilirdi ve fiyatlar ticareti etkileyebilecek bir faktör olarak modele dâhil edilmezdi. Bergstrand (1988), ilk kez fiyat değişkenlerini de modele eklemiştir. Ayrıca Oguleda ve Macphee (1994), yerçekimi modeline tarife değişkenlerini de eklemişlerdir.

Zaman içinde modele, ticareti etkileyebilecek coğrafi, kültürel, kurumsal faktörlere ilişkin kukla değişkenler de eklenerek bu değişkenlerin ticaret etkileri ölçülmeye çalışılmıştır. Endoh (1999) üç kukla değişkeni modele dâhil ederek ticaret bloklarının ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerini ölçmüştür. Birinci kukla değişken, hem ihracatçı hem ithalatçı ülke ticaret bloğunun üyesi ise 1 değerini almaktadır. Bu kukla değişkenin katsayısı pozitif çıkarsa, ticaret bloğu, blok içi ticareti artırıyor demektir. İkinci kukla değişken, sadece ithalatçı ülke blok üyesi ise 1 değerini almakta; dolayısıyla bu değişkenin katsayısının negatif çıkması blok üyelerinin ithalatlarını üye olmayanlardan üye olanlara doğru kaydırıldığı, yani ithalat sapması anlamına gelmektedir. Üçüncü kukla değişken ise sadece ihracatçı ülke blok üyesi ise 1 değerini almakta; bu değişkenin katsayısının negatif çıkması ise blok üyeliğinin, ihracatçı ülkenin üçüncü ülkeler yerine blok üyesi ülkelere ihracat yapmayı tercih ettiği, yani ihracat sapması olduğu anlamına gelmektedir. Bu üç kukla değişkenin katsayılarının toplamı pozitifse ticaret bloğunun, blok dışındaki dünya ile ticareti saptırdığından çok, kendi içinde ticareti serbestleştirdiği, “yapıcı bir blok olduğu” sonucu çıkarılmaktadır.

Son dönemde ülkeler arası ticaret akımlarının incelenmesinde yerçekimi modelleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Ticaret denklemlerinin tahmininin ötesinde, yer çekimi modelleri sonuçlarından hareketle potansiyel ticaret hesaplamaları, tercihli ticaret anlaşmalarının etkilerine dair ölçümler de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İkinci bölümde konu hakkındaki literatür özetlenmiştir.

2. Literatür Taraması

Bu bölümde Literatürde yer çekimi modeli kullanarak yapılan çok sayıda çalışmadan çalışmamız için yön gösterici olabileceklerin bir özeti yapılmıştır. Önce konu üzerindeki uluslararası çalışmalara değinilmiş, sonrasında da Türkiye’yi çalışan makalelerin bulgularına yer verilmiştir.

2.1. Uluslararası Literatürdeki Çalışmalar

Literatürde yer çekimi modellerinin bağımlı değişkeni çoğunlukla ihracat olarak alınmaktadır (Rojid, 2006; Nardis, 2008; Kien, 2009; Trotignon, 2010; Ekanayake ve Ledgerwood, 2009; Benedictis ve Vicarelli, 2005). Ancak, bağımlı değişkenin ithalat olduğu çalışmalar da bulunmaktadır (Abiad vd., 2011; Tumbarello, 2007; Westerlund ve Wilhelmsson, 2011). Razmi ve Blecker (2008)’de bağımlı değişken sanayi ürünleri ihracatıdır. Harb (2007) ile Bhattacharya ve Wolde

(2010) hem ihracat ve hem de ithalat denklemlerini tahmin etmektedir. Bussiere vd. (2008) bağımlı değişkenin iki ülke arasındaki ortalama ticaret olduğu yer çekimi modeli kurmuştur. Xuegang (2008), bağımlı değişkeni iki ülke arasındaki ikili ticaretin toplamı olarak almıştır.

Hemen hemen bütün makalelerde ortak olan bağımsız değişkenler, klasik yer çekimi değişkenlerinden iki ülkenin milli geliri (veya kişi başı milli gelirleri), nüfusları, aralarındaki uzaklık ve fiyat göstergeleri (reel kur, ithalat/ihracat birim fiyatları, TÜFE vs.) olarak sıralanmaktadır (Westerlund ve Wilhelmsson, 2011; Nardis, 2008; Rojid, 2006; Harb, 2007; Kien, 2009; Bhattacharya ve Wolde, 2010; Abiad vd., 2011; Tumbarello, 2007; Bussiere vd., 2008; Ekanayake ve Ledgerwood, 2009). Trotignon (2010), her iki ülkenin GSYH'larının yanı sıra, iki ülkenin kişi başına GSYH'ları farkı ve GSYH benzerlik endeksini de (yakınsama etkilerini ölçmek üzere) bağımsız değişkenler olarak denkleme dahil etmişlerdir. Abiad vd. (2011), GSYH'nın trend ve döngüsel (cyclical) parçalarına ayrıldığı, kriz kukla değişkenlerinin GSYH ile etkileşim değişkenin dahil edildiği (esnekliklerin kriz sonrası değişip değişmediğini gözlemlemek üzere), GSYH yerine iç talebin alındığı (absorption-ithalat denklemlerinde özellikle, kriz dönemlerinde iç talep GSYH'dan daha yüksek oranda düşebilir) farklı denklemler kurmuşlardır. Egger (2002), ticaret ortaklarının göreceli GSYH'larını ve göreceli faktör yoğunluklarını (kişi başına milli gelir farkı ile ölçülen) bağımsız değişkenler olarak denkleme dâhil etmiştir. Zarzoso ve Lehmann (2003) ile McPherson ve Trumbull (2008) de kişi başına milli gelir farklılıklarını faktör yoğunluklarını temsil etmek üzere denkleme almıştır.

Ticaret ortaklarının milli gelirinin ihracat üzerinde iki türlü etkisi olabilir. Linder (1961)'e göre kişi başına milli geliri benzer ülkeler arasında ticaret daha yüksektir; ülkelerin kişi başına milli geliri birbirine yaklaştıkça aralarında benzer ürünlerin ticareti artmaktadır (endüstri-içi ticaret). Diğer taraftan, Heckscher-Ohlin (H-O) modeline göre kişi başına milli gelirleri arasındaki fark yüksek olan ülkeler üretim faktörlerindeki kıtlık-bolluğa göre uzmanlaşırlar ve aralarında endüstriler arası ticaret gelişir. Ülkeler arasındaki ikili ticaret her iki durumdan da etkilenecek ve bazı sektörlerde Linder etkisi ağır basarken, bazı sektörlerde Heckscher-Ohlin etkisi ağır basabilecektir (Lehman v.d., 2007).

Yer çekimi ihracat denklemleri arz ve talep öğelerini bir arada kullanmaktadır. Ticaret ortağının milli geliri ihracata talep açısından yaklaşmayı getirirken, ihracatçı ülkenin milli gelirinin de denkleme dâhil edilmesi arz yönlü bir değişken olarak artan üretimin ne kadar ihracata yönelebildiğini gösterir.

Nüfus, bir ülkede iç pazarın büyüklüğünü belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Bu yönüyle, nüfus artışının dış ticareti azaltıcı etkisi olabilir. Diğer taraftan, artan nüfus, daha büyük tüketim potansiyeli, daha fazla iç ve dış talep anlamına gelir. Bu yönüyle artan nüfusun dış ticareti artırması beklenir (Atıcı vd., 2011).

İthal edilen malın görelî fiyatındaki bir artışın ikame ve gelir etkileri ile o mala olan talebi düşürmesi beklenir. İkame etkisi ile tüketiciler görelî olarak daha ucuz hale gelen mallara yönelirken, gelir etkisi de malın fiyatının artması ile tüketicinin satın alma gücünün azalması, dolayısıyla fiyatı artan malın daha az tüketilmesi sebebiyle ithal talebini azaltıcı yönde etki eder.² Dolayısıyla yer çekimi modellerinde de reel kuru değeri, veya ihracat fiyatları artan ülkelerin ihracat mallarına olan dış talebin düşmesi beklenir.

Uzaklık, taşıma maliyetlerini artırarak dış ticareti azaltıcı etkide bulunmaktadır. Doğrudan taşımacılık maliyetlerine ilişkin veriler genellikle sağlıklı olarak elde edilemediğinden uzaklık, yaklaşık bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Ancak uzaklık her zaman taşımacılık maliyetlerini tam olarak yansıtamayabilir. Genellikle başkentler arası kuş uçuşu mesafe olarak alınan uzaklık değişkeni, ülkeler arasındaki sınır ticaretini, ülkenin taşımacılık altyapısından veya coğrafi şekillerinden kaynaklanan zorlukları (dağlar, denizlere erişim vs.), taşımacılıkla ilgili bürokratik maliyetleri göz önünde bulundurmamaktadır (Trotignon, 2010). Trotignon (2010), iki ülke arasındaki mutlak uzaklığın yanı sıra görelî uzaklığı (diğer ülkenin dünya GSYH'sındaki payı ile ağırlıklandırılmış) da denkleme dâhil etmiştir. Trotignon (2010)'a göre, ticaret, dünyanın büyük ekonomik merkezlerine uzak ülke çiftleri arasında daha yoğundur. Örneğin Avustralya ve Yeni Zelanda arasındaki ticaretin, Avustralya ve Portekiz arasındaki ticaretten çok daha fazla olması beklenir; aradaki uzaklığın benzer olmasına rağmen. Abiad vd. (2011) ile Bhattacharya ve Wolde (2010), ayrıca ülkenin karaya sıkışık olup olmadığını gösteren bir kukla değişken de tanımlamıştır. Denize doğrudan erişimi olmayan ülkeler taşımacılık açısından dezavantajlı konumda kalmaktadırlar ve bu da ticareti olumsuz etkilemektedir. Zarzoso ve Lehmann (2003) kamunun alt yapı yatırımlarını (kamu sermaye stoku ve karayolu ağı ile ölçülen) da modele dâhil etmiştir.

Gerek taşımacılıkta, gerek dış ticaretle ilgili diğer işlemlerde, iş yapma kolaylığının, liberal ticaret uygulamalarının, bürokrasinin ihracata etkilerini ölçmek

² Bu durumun nadir bir istisnası giffen paradoksu olarak adlandırılır. Giffen paradoksu varsa, düşük bir malın fiyat artışından kaynaklanan pozitif gelir etkisinin negatif ikame etkisine baskın olması sebebiyle daha fazla talep edilmesi söz konusu olabilir.

üzere de çeşitli değişkenler kullanılmaktadır. Bürokrasinin azaltılmasının, yolsuzluğun önlenmesinin, liberal ticaret uygulamalarının maliyetleri düşürerek dış ticareti artırması beklenir. Bhattacharya ve Wolde (2010), Dünya Bankası Girişimcilik Anketi (World Bank Business Enterprise Surveys) sonuçlarını da değişken olarak yer çekimi modeline eklemektedir. Söz konusu anketler, dünyada 100'ün üzerinde ülkede iş yapmanın önündeki engelleri değerlendirmektedir. Ayrıca, yazarlar, iş yapma kolaylığı göstergeleri olarak ithalatın veya ihracatın gümrüklerden kaç günde geçtiği, ithalatçı veya ihracatçı ülkenin firmalarının yüzde kaçının ulaştırmayı ticaretin karşısındaki önemli sorunlardan biri olarak gördüğünü ve IMF Ticaret Kısıtlılığı Endeksini (IMF Trade Restrictiveness Index) bağımsız değişkenler olarak modellere eklenmiştir. McPherson ve Trumbull (2008), "Heritage Vakfı"nın Ekonomik Özgürlük İndeksini bu amaçla kullanılmış ve ticaret ortaklarının ekonomik özgürlük farklılıklarını modele dâhil etmiştir. Ekonomik özgürlüklerinin derecesi yakın olan ülkelerin arasında daha fazla ticaret olması beklenir.

Pek çok yer çekimi modelinde serbest ticaret anlaşmalarının ve ticaret bloklarının ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerini görmek üzere kukla değişkenler kullanılmıştır. Rojid (2006), COMESA'nın blok içi ve blok dışı ticarete etkilerini ölçmek için üç farklı kukla değişken kullanmıştır. Benzer yöntemle Kien (2009) AFTA, MERCOSUR, NAFTA ve EU'nin ticaret etkilerini, Tumbarello (2007) ise Asya'daki bölgesel ticaret anlaşmalarının etkilerini ölçmektedir. Bhattacharya ve Wolde (2010) da, incelemeye konu ülkenin MENA Bölgesinde olup olmadığı, ASEAN, COMESA, MERCOSUR veya EU üyesi olup olmadığı hakkında kukla değişkenler tanımlayarak ticaret etkilerini ölçmüştür. Tumbarello (2007) aynı mantıkla, ticaret ortaklarının DTÖ üyesi olup olmadıklarına ilişkin olarak da 3 kukla değişken tanımlamıştır. Trotignon (2010), ACN, AFTA, CACM, EU, EMU, MERCOSUR ve NAFTA için ve Westerlund ve Wilhelmsson (2011) EU için, yine üçer kukla değişken tanımlayarak ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri ölçmüşlerdir.³

Diğer kukla değişkenler arasında en çok ortak dil ve ortak sınır kullanılmaktadır (Abiad vd., 2011; Tumbarello, 2007; Rojid, 2006; Kien, 2009; Bhattacharya ve Wolde, 2010; Bussiere vd., 2008; Trotignon, 2010; Ekanayake ve Ledgerwood, 2009). Bazı çalışmalar ortak para birimini de kukla değişken olarak

³ AFTA-Asean Free Trade Area, CACM-Central American Market, NAFTA-North American Free Trade Area, ACN-Andean Community, EU-European Union, EMU-European Monetary Union (Eurozone), MERCOSUR-Southern Common Market, MENA-Middle East North Africa, COMESA-Common Market for Eastern and Southern Africa, DTÖ-Dünya Ticaret Örgütü.

modele dâhil etmektedir (Nardis vd., 2008; Abiad vd., 2011; Trotignon, 2010). Abiad vd. (2011) ayrıca, ülkelerin ada konumu, ortak yasal orijin ve koloni bağlantıları için de kukla değişkenler ve bunun yanı sıra, krizin etkilerini görmek için ithalatçı ve ihracatçı ülke için krizde olup olmadığına dair kukla değişkenler tanımlamışlardır. Ortak dil, sınır, yasal orjin, koloni bağları gibi değişkenler ülkeler arasındaki kültürel bağları temsil ettiğinden genellikle ticareti artırıcı etkileri gözlemlenmektedir. Ekanayake ve Ledgerwood (2009) coğrafi bölge ve petrol üreticisi olup olmama durumu için de kukla değişkenler tanımlamıştır.

İkili tarife oranları, önemli bir çok taraflı direnç ögesi (multilateral resistance term) olmasına rağmen, zaman serisi oluşturacak veri bulmaktaki zorluklar sebebiyle panel analizlerde pek kullanılmamaktadır (Peridy, 2005; Bacchetta vd., 2012).

Razmi ve Blecker (2008), zaman serisi ve panel regresyon tahminleriyle kalkınmakta olan ülkelerin kalkınmış ülke pazarlarında ne derece birbirleriyle rekabet ettiklerini, ne derece söz konusu kalkınmış ülkenin üreticileri ile rekabet ettiğini incelemektedir. Birleştirme hatası (fallacy of composition-Bhagwati (1958) teorisine göre, kalkınmış ülkelerin pazarları gelişmekte olan ülkelerin ihracat artış hedeflerini absorbe edecek kadar büyümediğinden, bu piyasalarda rekabet artmaktadır. Kalkınmış ülke piyasalarında bazı gelişmekte olan ülkeler başarılı olurken, bazıları başarısız olacak, oluşacak arz fazlası gelişmekte olan ülkelerinin dış ticaret hadlerinin düşmesine yol açacaktır (eskiden birincil hammaddelerin ihracatında olduğu gibi). Razmi ve Blecker (2008) ülkeleri ileri teknoloji ürünler ihraç edenler ve düşük teknolojili ürünler ihraç edenler olmak üzere 2 gruba ayırmakta ve teknoloji seviyesinin bir üst basamağına geçmenin ülkeler üzerinde rekabet baskısının azalmasına yarayıp yaramadığını incelemektedir.

2.2. Türkiye’yi İnceleyen Çalışmalar

Bu bölümde, yer çekimi yaklaşımıyla Türkiye verisini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Lehman vd. (2007), Türkiye’den Avrupa Birliği ülkelerine 1988-2002 yılları arasındaki sektörel ticaret akımlarının panel veri analizini yapmaktadır. Bu amaçla 16 sektörde Türkiye’nin Avrupa Birliği üyesi ülkelere ihracatının genişletilmiş bir yerçekimi modeli çerçevesinde tahmini yapılmakta, Gümrük Birliğinin ticaret etkileri ölçülmekte ve Gümrük Birliğine dâhil olmayan tarım ve demir-çelik sektörleri de Gümrük Birliğine dâhil edilirse bunun Türkiye’nin ihracatı üzerindeki

sonuçlarının ne olacağı incelenmektedir. Standart yerçekimi modellerinden farklı olarak uzaklık yerine taşımacılık maliyetleri kullanılmıştır. Kütle değişkeni olarak ticarete taraf ülkelerin satın alma gücü paritesine göre kişi başına milli gelirlerinin farkı alınmıştır. Yazarlar ayrıca ihracatçı ülkenin reel efektif döviz kurunu (AB'nin ithalatında tarife ve destekleri de hesaplama dâhil ederek bulunan) ve Türkiye'nin AB pazarında o sektördeki en büyük rakibinin reel kurunu da bağımsız değişken olarak modele dâhil etmiştir. Gümrük Birliğinin etkisi kukla değişkenler kullanılarak ölçülmüştür.

Neyaptı vd. (2007), Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği'nin (GB) 1996 yılında yürürlüğe girmesiyle beraber, ihracatında ve ithalatında gözlemlenen değişimi incelemektedir. Türkiye'nin ticaret ortağı 150 ülkenin 1980-2001 yılları arasındaki panel verisiyle (unbalanced panel) ithalat ve ihracat denklemleri tahmin edilmiştir. İhracat denkleminde bağımsız değişkenler ticaret ortağının GSYH'sı, reel kur, GB kukla değişkeni ve GB kukla değişkeni ile AB-15 üyeliği kukla değişkeninin birbirleriyle ve diğer tüm değişkenlerle etkileşim değişkenleridir. Ayrıca, Türkiye'nin 1994 ve 2001 krizleri için kriz kukla değişkenleri eklenmiştir. Regresyon sonuçları, GB'nin Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı üzerinde pozitif ve anlamlı etkide bulunduğunu göstermektedir. Etkileşim değişkenlerinin katsayıları, GB sonrasında ithalatın fiyat esnekliğinin önemli ölçüde azalarak inelastik hale geldiğini göstermektedir. İhracatın ve ithalatın gelir esnekliği de Gümrük Birliği sonrasında azalmaktadır.

Coşar (2002), 1989-2000 yılları için Türkiye'nin en önemli ticaret ortakları için ihracat denklemini ve 1994-2000 yılları için ise sektörler bazında ihracat talep denklemini tahmin etmektedir. Her iki model de panel veri yöntemleriyle tahmin edilmiştir. Ülkelere göre ihracat talep denkleminde bağımlı değişken Türkiye'nin 6 önemli ticaret ortağına (Almanya, ABD, İtalya, İngiltere, Fransa, Hollanda) ihracatının, ihracat fiyatları ile arındırılmış reel değerleri, bağımsız değişkenler ihracat yapılan ülkenin GSYH'sı ve ihracat yapılan ülke ile ikili reel kurdur. Regresyon sonuçları, ihracat yapılan ülkenin GSYH'sının ihracatı pozitif yönde etkileyen en önemli faktör olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, reel kurun da ihracat üzerindeki etkisi pozitif bulunmuştur; bir başka deyişle reel kur değerlendirilince ihracat artmaktadır. Yazar, bunun sebebinin Türkiye'de üretim yapısının ithalat bağımlılığı ile açıklamaktadır; değerli TL ithal girdileri ucuzlatarak maliyet avantajı yaratmaktadır.

Adam ve Moutos (2008), OECD ülkelerini içeren yer çekimi denkleminde Türkiye-AB Gümrük Birliğinin hem Türkiye'ye hem de AB-15 ülkelere etkilerini

ölçmüşlerdir. Veri seti 1988-2004 yılları arasını kapsamaktadır. Ülkeleri dört gruba ayırmışlardır: düşük teknolojili AB-15 ülkeleri (Güney), yüksek teknolojili AB-15 ülkeleri (Kuzey), dünyanın geri kalanı ve Türkiye. Teknoloji seviyeleri ticaret örtüşme endeksi (trade overlap index) ile hesaplanmıştır. Bağımlı değişkenin i ülkesinden j ülkesine ihracat olduğu denklemde, bağımsız değişkenler i ve j ülkelerinin GSYH'ları ve nüfusları, ihracatçı ve ithalatçı ülkenin ikili kurları, ihracatçı ülkenin j ülkesi hariç örneklemdeki diğer ülkelerle ticaret ağırlıklı reel kuru ve ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri görmek üzere üç kukla değişkendir. Ayrıca, Güney ve Kuzey ülkelerinin farkını görmek için kukla değişkenler tanımlanmıştır. Bunlara ek olarak, GB'nin etkilerini görmek üzere 1996'dan itibaren bir değerini alan bir kukla değişken tanımlanmış ve diğer kukla değişkenlerle etkileşim değişkenleri kullanılmıştır. Denklem ihracatçı, ithalatçı ve zaman etkilerini içeren üç yönlü sabit etkiler regresyonu ile tahmin edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, 1996 sonrasında Güney AB ülkelerinin diğer AB-15 ülkelere ihracatı düşmüştür. Kuzey ülkelerinin ihracatı üzerinde Gümrük Birliği'nin etkisi anlamlı değildir. Hem Türkiye'nin AB -15 ülkelere ihracatı, hem de AB-15 ülkelerinin Türkiye'ye ihracatı Gümrük Birliği sonrasında artmıştır.

Atıcı vd. (2011) 2006 yılı için kurdukları kesit yer çekimi modeli ile Türkiye'nin 85 ülkeye tarım ürünleri ihracatını incelemişlerdir. Denklemde klasik yer çekimi değişkenlerinden, ticaret ortağının GSYH'sı ve nüfusu, başkentinin Ankara'ya uzaklığı, tarife oranları ve ortak dil ve ortak sınır için kukla değişkenler kullanılmıştır. Ayrıca, AB-15 ülkeleri için de bir kukla değişken tanımlanmıştır. Yazarlar daha sonra denklem sonuçlarından ihracat potansiyeli tahmini yapmışlardır.

Artan (2012), Türkiye'nin 31 ülkeye 1998-2007 dönemindeki ihracatını panel tesadüfî etkiler ve panel EKK yöntemleriyle tahmin etmektedir. Bağımlı değişkenin ihracat olduğu denklemde bağımsız değişkenler, Türkiye ile ticaret ortaklarının GSYH'ları ve kişi başına GSYH'ları çarpımı, uzaklık, ortak dil, ortak sınır ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyeliği için kukla değişkendir. Yazarlar daha sonra 3 farklı yöntemle ticaret potansiyeli tahminleri yapmışlardır.

Akkemik ve Göksal (2010), 1990-2006 yılları arasında Türkiye'nin 110 ülkeye olan ihracatını panel sabit etkiler ve ağırlıklı en küçük kareler (weighted least squares) yöntemleri ile incelemiştir. Bağımsız değişkenler, ithalatçı ülkenin kişi başı milli geliri, uzaklık, Türkiye'nin reel kuru ve Gümrük Birliği, DTÖ üyeliği ile krizler için kukla değişkenlerdir. Yazarlar, Türkiye'nin ihraç pazarlarında Çin'in ihracatından olumsuz etkilenip etkilenmediğini ölçmek üzere, her bir pazarda Çin'in

ihracatını da değişken olarak eklemişlerdir. Genel denklemi 10 bölge için ve 8 sektör için de yenilemiş ve sonuçları karşılaştırmışlardır. Regresyon sonuçlarına göre, Çin'in ihracatı, dünya pazarlarında Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemediği gibi, bütün sektörlerde ve ülke gruplarının tamamına yakınında pozitif yönde etkilemektedir.

Suvankulov ve Güç (2012), Orta Asya ülkelerine Çin, Hindistan, İran, Rusya ve Türkiye'nin ihracatlarını 1996-2009 yıllarını ve 165 ülkeyi içeren panel veri seti ile incelemişlerdir. Bağımlı değişkenin ihracat olduğu denklemlerde, bağımsız değişkenler her iki ülkenin milli gelirleri, iki ülkenin nüfusları çarpımı, uzaklık ile ortak sınır, ortak dil, ortak hukuk sistemi, koloni geçmişi, ortak para birimi, DTÖ üyeliği için kukla değişkenlerdir. Tahmin yöntemi, sabit etkilerdir. İhracatçı ve ithalatçı sabit etkiler kukla değişkenleri bir arada kullanılmıştır. Yazarlar ticaret potansiyelinin, yer çekimi denkleminin tahmin ettiği değerlerden gerçekleşen değerleri çıkararak hesaplamıştır. Analiz sonuçları, Türkiye için Orta Asya'ya gerçekleşen ihracatın yer çekimi modeli çerçevesinde tahmin edilenin üstünde olduğunu, Türkiye'nin bölgeye ihracatının potansiyelinin üstüne çıktığını göstermektedir.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, Türkiye'nin son dönemini içeren veri setiyle Türkiye'nin kalkınmış ülkelere ve Orta Doğu-Kuzey Afrika Bölgesine ihracatının yer çekimi denklemlerini tahmin etmesi ve sonuçları karşılaştırmasıdır. Sonrasında her iki bölge için de ihracat potansiyeli hesaplamaları yapılmıştır.

3. Veriler

Bu çalışmada Türkiye'nin iki bölgeye ihracatı modellenmiştir. Bağımlı değişken, iki ayrı denklemde Türkiye'nin 1993-2012 yılları arasında ülkeler bazında ihracatıdır. Birinci denklemde Türkiye'nin kalkınmış ülkelere olan ihracatı analiz edilirken, ikinci denklemde Türkiye'nin Orta-Doğu Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracatı modellenmiştir. "Kalkınmış ülke" ve "Orta-Doğu Kuzey Afrika ülkeleri" tanımı IMF'den alınmıştır. Bu tanıma göre, **Kalkınmış Ülkeler:** Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Güney Kıbrıs (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi-Türkiye tanımamaktadır; analizimizde yer almamıştır), Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hong Kong, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, G. Kore, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, San Marino, Singapur, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Tayvan, İngiltere, ABD. **Orta-Doğu Kuzey Afrika ülkeleri:** Cezayir, Bahreyn, Cibuti, Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Moritanya, Fas,

Umman, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen.

Her iki bölge için iki ayrı panelde analiz edilen ihracat modeli, denklem (1)'de tanımlanmaktadır:

$$\begin{aligned} \log(\text{İHRACAT})_{it} = & \beta_0 + \beta_1 \log(\text{GDPPC})_{it} + \beta_2 \log(\text{TR_GDPPC})_{it} + \beta_3 \log(\text{GDP})_{it} \\ & + \beta_4 \log(\text{TR_GDP})_{it} + \beta_5 \log(\text{UZAKLIK})_{it} + \beta_6 \log(\text{RKUR})_{it} \\ & + \beta_7 \log(\text{TR_RKUR})_{it} + \beta_8 \log(\text{TR_NÜFUS})_{it} + \beta_9 \log(\text{NÜFUS})_{it} \\ & + \beta_{11}(\text{GB})_{it} + \beta_{12}(\text{STA})_{it} + \beta_{13}(\text{OSMANLI})_{it} + \beta_{14}(\text{SINIR})_{it} + \beta_{15} \\ & (\text{LANDLOCKED})_{it} + \beta_{16}(\text{DEFLA})_{it} + u_{it} \end{aligned} \quad (1)$$

Bağımsız değişkenler, Türkiye'nin ve ticaret ortağının milli gelirleri (TR_GDP ve GDP) ile kişi başına milli gelirleri (TR_GDPPC ve GDPPC), Ankara ile ticaret ortağının başkenti arasındaki uzaklık (UZAKLIK-taşıma maliyetlerini temsil etmek üzere), Türk Lirası reel kuru (TR_RKUR), ticaret ortağının reel kuru (RKUR), ticaret ortağının GSYH deflatörü (DEFLA), Türkiye'nin ve ticaret ortağının nüfusu (sırasıyla, TR_NÜFUS ve NÜFUS) olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Serbest Ticaret Anlaşmaları'nın (STA), AB ile Gümrük Birliğinin (GB), ortak sınırın (SINIR) varlığı ve ortak imparatorluk geçmişi (OSMANLI) için kukla değişkenler tanımlanmıştır. Ticaret ortağının karaya sıkışık olması durumunda bir, olmaması durumunda sıfır değerini alan bir kukla değişken (LANDLOCKED) de taşıma maliyetlerini artırıcı, dolayısıyla ikili ticareti azaltıcı bir değişken olarak denklemde yer almaktadır.

Türkiye'nin Belçika ile Lüksemburg'a ihracat ve ithalat verileri 2002 yılına kadar Belçika-Lüksemburg adı altında toplu olarak verilmekte, bu tarihten sonrasında her iki ülkeye ait veriye ayrı ayrı ulaşılabilmektedir. Bu sebeple, tutarlılığı sağlamak açısından bu iki ülkeye ait veriler serinin tamamı boyunca toplanmıştır (aynı şekilde bağımsız değişkenleri de GDP ağırlıklı kişi başı gelir, toplam nüfus vb. toplanarak alınmıştır. Reel kur ve fiyat değişkenlerinde daha büyük ülke olan Belçika'nın değerleri esas alınmıştır. Belçika'nın GDP'si Lüksemburg'un GDP'sinin yaklaşık 8,5 katıdır).

Verilerinin çok eksik olması sebebiyle kalkınmış ülkelerden San Marino ve Orta Doğu Kuzey Afrika ülkelerinden Irak panelden çıkarılmıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Türkiye'nin tanımadığı bir yönetim olduğundan analizden çıkarılmıştır. Malta'nın milli gelir rakamlarına 1993-1994 arası için ulaşılamadığından bu rakamlar trendine göre tahmin edilmiştir. Malta'nın GDP deflatörü verisi ise 2000 yılına kadar

bulunamadığından yerine TÜFE endeksi kullanılmıştır.

İhracat rakamları ülkeler bazında Ekonomi Bakanlığından alınmıştır. Ticaret ortaklarının milli gelirini temsil etmek üzere göre GSYH'ları ve kişi başına GSYH'ları (cari dolar) alınmıştır. Veriler Uluslararası Para Fonu'nun Uluslararası Finansal İstatistikler (IMF-IFS) verileridir. Türkiye'nin ticaret ortaklarının nüfus verileri de yine IFS'ten alınmıştır. Türkiye'nin GSYH verileri (cari dolar) TÜİK verileridir.

Türkiye'nin nüfus verileri, 2007 yılına kadar Kalkınma Bakanlığı verilerinden,⁴ sonrası içinse TÜİK'in adrese dayalı kayıt sistemi çerçevesinde topladığı istatistiklerden alınmıştır. Adrese dayalı kayıt sisteminden önce beş yılda bir TÜİK tarafından nüfus sayımları yapılmaktaydı. Bu sayımlardan elde edilen rakamlar adrese dayalı kayıt sisteminin rakamları ile uyuşmadığından, oldukça yüksek kaldığından, tutarlı bir seri elde etmek için, 2007 ve öncesi için, Kalkınma Bakanlığı'nın 2007 yılından geriye doğru artış hızlarını kullanarak tahmin ettiği rakamlar alınmıştır.

Uzaklık değişkeni iki ülke başkentleri arasındaki uçuş mesafesi (km) olarak alınmıştır. Veriler <http://www.timeanddate.com> internet sitesinden toplanmıştır. Ülkeler arasındaki uzaklık arttıkça taşımacılık maliyetlerinin artmasıyla ticaretin azalması beklenir.

Ticaret ortaklarının reel kur verileri Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank of International Settlements)'ın internet sitesinden alınmıştır (<http://www.bis.org/>). Endeksteeki artış kurun değer kazanması anlamına gelmektedir. Türkiye'nin reel kur verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının TÜFE bazlı serisidir. Bu seride de endeksteeki artış TL'nin reel olarak değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Teorik olarak TL'nin reel olarak değer kaybetmesinin Türkiye'ye rekabet avantajı yaratarak ihracatı artırması beklenir. Ancak son dönemi inceleyen çok sayıda zaman serisi çalışmaları Türkiye'nin ihracatı üzerinde reel kurun anlamlı etkisinin olmadığını (Aydın vd., 2004; Yılmaz ve Kaya, 2007; Koççat, 2008; Uz, 2010; Altıntaş vd., 2011), hatta bazı çalışmalarda TL'nin değerlendirilmesinin ihracatı artırıcı yönde bile etki yaptığını gösterdiğinden (Coşar, 2002; Sarıkaya, 2004; Saygılı, 2010) reel kurun etkisi hakkında kesin bir öngörümüz bulunmamaktadır.

DEFLA değişkeni ticaret ortağının GSYH deflatorünü temsil etmektedir. IFS verilerinden elde edilmiştir. Deflatorün artışı ülkenin ürettiği mal ve hizmetlerin ortalama fiyatının artışı anlamına gelmektedir. Fiyatları artan ticaret ortağının rekabet

⁴ http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/12637/1927_2025_Nüfus_Tahmin_ve_Projek%20siyonları.xls

gücünün azalması, söz konusu ülkeye Türkiye'nin ihracatının artması beklenir.

İncelenen ülkeler arasında Türkiye ile ortak dile sahip ülke bulunmadığından ortak dil için kukla değişken tanımlanmamıştır. Ortak sınır kukla değişkeni ise sınır komşularımız olan Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, İran, Irak ve Suriye için 1, diğer ülkeler için 0 değeri almaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun ulaşmış olduğu en geniş sınırlar göz önünde bulundurularak Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla ortaya çıkan ülkeler için bir değerini alan kukla değişken de tanımlanmıştır.⁵ Sınır ortaklığının ve ortak imparatorluk geçmişinin getirdiği kültürel ve coğrafi yakınlığın ihracat üzerinde pozitif etkisinin olması beklenmektedir.

Ortadoğu-Kuzey Afrika ülkeleri arasında karaya sıkışık ülke bulunmamaktadır. Kalkınmış ülkeler arasında Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Lüksemburg, Slovakya, İsviçre karaya sıkışık konumdadır ve bu ülkeler için bir kukla değişken tanımlanmıştır (LANDLOCKED-Lüksemburg hariç, verisi Belçika ile birleştirildiğinden).

Türkiye 1996 yılından bu yana AB ülkeleri ile Gümrük Birliği içindedir. Türkiye Gümrük Birliğine girdiğinde 15 olan üye sayısı Birliğin genişlemesi ile 28'e kadar çıkmıştır. Birliğe eklenen her ülke eklendiği yılda Türkiye'nin Gümrük Birliğine de eklenmiştir. Gümrük Birliği kukla değişkeni Gümrük Birliği içinde olduğumuz ülkelerle, Gümrük Birliğinin başladığı yıldan bu yana 1, diğer yıllar ve diğer ülkeler için 0 değerini almaktadır. Gümrük Birliğini Türkiye'nin ihracatını artırıcı etki yaptığı düşünülmektedir; dolayısıyla katsayısı pozitif olarak beklenmektedir. Benzer şekilde STA kukla değişkeni, Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkelerle, STA'nın başlangıç yılından itibaren 1, diğer ülke ve diğer yıllar için sıfır değerini alacak şekilde tanımlanmıştır.

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Gümrük Birliği içinde olduğu ülkeler, yürürlüğe girdiği yıllarla beraber Ek Tablo 1'deyerek almaktadır.

⁵ Osmanlı İmparatorluğunun en son ulaştığı sınırlarda bugün bulunan devletler: Türkiye, Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan'ın bir bölümü, Macaristan, Makedonya, Moldova, Ukrayna (kısmen), Romanya, Yunanistan, Slovenya'nın bir bölümü, Karadağ, Kosova, Sırbistan, Rusya Federasyonu'nun Kafkasya'daki topraklarının bir bölümü, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan (kısmen), Cezayir, Fas (çok kısa bir dönem), Libya, Mısır, Tunus, Sudan, Etiyopya (kısmen), Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Filistin, Irak, Lübnan, Kuveyt, Suriye, Katar, İsrail, Kıbrıs, Suudi Arabistan, Ürdün, Yemen.

http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/3770/mod_resource/content/1/2-hafta.pdf

4. Yöntem

Türkiye'nin kalkınmış ülkelere ve Orta Doğu Kuzey Afrika ülkelerine 1993-2012 yılları arasındaki ihracatına ilişkin iki ayrı panel denklemi, literatürde sıklıkla kullanılan çeşitli yöntemler kullanılarak tahmin edilmiştir. Zaman serisi yıllık verilerden ve kesitler ise ülkelerden oluşmaktadır. Sonrasında, hem farklı yöntemlerden elde edilen sonuçlar, hem de iki ülke grubu için elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Yer çekimi denklemlerinin tahmininde kullanılan yöntemler arasında panel sabit etkiler (Tumbarello, 2007; Ekanayake ve Ledgerwood, 2009; Zarzoso ve Lehmann, 2003) panel rassal etkiler (Artan, 2012), Tobit (Rojid, 2006; Bhattacharya ve Wolde, 2010), Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (System Generalized Method of Moments, Nardis, 2008), Hausman-Taylor araç değişkenler (Kien, 2009; McPherson ve Trumbull, 2008; Peridy, 2005; Carrere, 2006), Panel ARDL (Razmi ve Blecker, 2008), Üç Aşamalı En Küçük Kareler (Razmi ve Blecker, 2008), dinamik sıradan en küçük kareler (dynamic ordinary least squares (DOLS) Harb, 2007; Bussiere vd., 2008) ve tamamen değiştirilmiş sıradan en küçük kareler (fully modified ordinary least squares-FMOLS-Harb, 2007) gibi çok sayıda farklı yöntem kullanılmaktadır.

Bussiere vd. (2008) ve Adam ve Moutos (2008) yer çekimi modelini ihracatçı, ithalatçı ve zaman etkilerini de dâhil edilerek sabit etkiler modeli ile tahmin etmiştir. Zaman etkilerinin kukla değişkenlere dâhil edilmesi, kesitler arasındaki bağımlılıkları da bir miktar göz önünde bulundurmayı sağlamaktadır (her ne kadar faktör yüklemelerinin aynı olduğu, yani, bütün ülkelerin ortak faktörlerden aynı şekilde etkilendiği gibi güçlü bir varsayımı taşısa da). Baldwin ve Taglioni (2007), her yer çekimi denkleminin kaçınılmaz olarak bazı dışlanmış değişkenleri olacağını savunur; zira iki ülke arasındaki ticaretin iş adamlarının kişisel bağlantılarından uçak tarife ve uçuş planlarının uygunluğuna kadar tam olarak ölçülemeyen pek çok belirleyicisi vardır. Bu sebeple Baldwin ve Taglioni (2007) ülke kuklaları, ülke çifti kuklaları ve zaman değişimli ülke kuklalarının hepsinin kullanılmasını tavsiye etmektedir; bu kukla değişkenler, dışlanmış değişkenlerin etkilerini bir miktar da olsa içerecek, denklemden sapmaların azaltılmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada da, panel denkleminin tahmininde hem ülke etkileri ve hem de zaman etkileri modele eklenerek, tahmin yapılmıştır. Böylelikle hem kesitlerin farklı etkileri içerilmiş, hem de kesitler arası bağımlılıkların en azından bir kısmı, zaman etkileri kukla değişkenleri ile göz önünde bulundurulmuştur. Kesit ve zaman etkisi değişkenleri aynı zamanda dışlanmış değişkenlerin etkilerinin de büyük bölümünü içereceklerdir.

Denklemin kesitlerinin heterojen olması, değişen varyans sorununa yol açabileceğinden Bacchetta vd. (2012)'de önerildiği şekilde “robust” standart hatalar tahmin edilmiştir. Panel kesitleri bir ana ülke grubundan rassal olarak alınmadığı, belli bir gruba üye ülkelerden oluştuğu için sabit etkiler yöntemi rassal etkiler yöntemine göre daha uygun görülebilir. Sabit etkiler yönteminin bir diğer avantajı da, rassal etkiler yöntemini tersine, kesitlere özgü sabit etkilerin denklemin bağımsız değişkenleri ile korelasyonunun olması durumunda bile sapmasız sonuç vermesidir. Her bir ülkeye veya zamana ait etkiler, ülkelerin GSYH'ları, kurları, coğrafi veya kültürel özellikleri ile yüksek ihtimalle korelasyon içinde olacaktır. Bu sebeple sabit etkiler yöntemi daha güvenilir olmaktadır.

Ancak sabit etkiler tahmininin dezavantajı zaman boyutunda değişmeyen (time-invariant) değişkenleri dışlamayı gerektirmesidir. Buna çözüm olarak Bussiere vd. (2008), Cheng ve Wall (2005), Zarzoso ve Lehmann (2003) iki aşamalı bir yaklaşım kullanmışlardır. Önce, denklem zaman boyutunda değişmeyen değişkenler atılarak tahmin edilmiş, buradan elde edilen ülke sabit etkileri bağımlı değişken ve zaman boyutunda değişmeyenler bağımsız değişkenler olmak üzere ikinci regresyon yapılmıştır.

Rassal etkiler tahmininde kesit etkileri hata terimine eklendiğinden, kesit etkilerinin denklemin bağımsız değişkenleri ile korelasyonu olması halinde, tahminler sapmalı sonuç vermektedir. Diğer taraftan, rassal etkiler tahmininin avantajı, zaman içinde değişmeyen değişkenlerin de katsayılarını tek aşamada tahmin edebilmesidir. Sabit etkiler modelinin mi, rassal etkiler modelinin mi uygun olduğu, bir başka deyişle, kesit etkilerinin denklemin bağımsız değişkenleri ile korelasyonunun olup olmadığı, Hausman (1978) testi ile belirlenmektedir.

Hausman ve Taylor (1981) ile Amemiya and MaCurdy (1986) örneklem içi araç değişkenler kullanarak rassal etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonundan kaynaklanan sapmaları gideren bir model geliştirmiştir. Hausman ve Taylor (1981), denklemdaki olası endojen ve ekzojen değişkenlerin belirlenerek araç değişkenlerin tanımlanması için ekonomik mekanizmalara ilişkin sağduyunun kullanılmasını önermektedir. Böylelikle rassal etkiler modelinin en önemli dezavantajı giderilmiş olmaktadır.

Diğer taraftan, özellikle denklemdaki STA ve GB kukla değişkenlerinin içsellik sorununa yol açması muhtemeldir. Zira, STA ve GB gibi tercihlili ticaret anlaşmaları ve para birlikleri ticareti etkilerken, bu anlaşmalar da genellikle ticari ilişkileri yüksek

lkeler arasında yapılmaktadır. Dolayısıyla ihracat değişkeninden bu değişkenlerden doğru da bir geri bildirim (feedback) etkisi söz konusudur (Peridy, 2005; Bacchetta vd., 2012). Aynı şekilde, ülkelerin milli gelirleri ve kişi başına milli gelirleri ihracatı etkilerken, ihracat da milli gelirin bir bileşeni olarak milli geliri ve kişi başı milli geliri etkileyebilmektedir. Söz konusu geri bildirim etkileri, bağımsız değişkenlerle hata terimi arasında korelasyona yol açarak katsayı tahminlerinin sapmalı çıkmasına yol açabilir.

Bir yandan, ülke sabit etkileri ve zaman sabit etkileri iselliklerin bir kısmını giderecektir. Diğer taraftan, geri bildirim etkilerini gidermek üzere literatürde kullanılan yöntem zaman serisi modellerinde de panel modellerinde de araç değişkenler (instrumental variables) yöntemleridir. Bunun için endojen değişken ile korelasyonu yüksek, ama ihracatla korelasyonu düşük değişkenler kullanılmalıdır. Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi panel veride bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini ve farklarını araç değişkenler olarak kullanarak tahmin yapmaktadır. Sonrasında, Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) tahmine fazladan moment şartları eklemiş; yöntemi geliştirmişlerdir. Sistem Genelleştirilmiş Momentler yönteminin bir diğer avantajı da, bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin de modele eklenebilmesi, dolayısıyla bağımsız değişkenin bir anlamda hafızasını da modelde içerebilmesidir.

Diğer taraftan, sabit etkiler, rassal etkiler, Hausman-Taylor, Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi gibi yöntemlerin hepsi birinci nesil panel yöntemleri arasında yer almakta olup; ikinci nesil panel teorileri, birinci nesil teorileri hem kesit bağımlılıklarını, hem de parametre heterojenliklerini dikkate almaması sebebiyle eleştirmektedir.

Birinci nesil panel birim kök testleri, panelin bir zaman serisi boyutunun olduğunu, dolayısıyla zaman serisi analizinde olduğu gibi, birim kökü olan seriler arasındaki korelasyonun sahte (spurious) regresyon sonucuna yol açabileceğini, sonuçların güvenilemeyeceğini göz önünde bulundurmaktadır. Bu amaçla önce denkleme girecek serilere birim kök testi yapılmakta, serilerin hepsi durağansa, doğrudan regresyon denklemi tahmin edilmektedir. Ancak pek çok seri durağan olmadığından, denklemin birim kökü olan değişkenleri aynı dereceden btnleşikse aralarında eşbütünleşme olup olmadığı panel eşbütünleşme testleri ile sınanmakta, eř bütünleşme ilişkisi varsa bu ilişkinin tahminine geçilmektedir. Birinci nesil panel birim kök testleri arasında Levin, Lin and Chu (1992, 2002), Im, Pesaran and Shin (1997), Maddala ve Wu (1999), Hadri (2000) sayılabilir. Birinci nesil panel eşbütünleşme testleri için ise Choi (2007), Kao (1999), Pedroni (1995), Phillips ve Moon (1999),

Larsson et al. (2001)'a bakılabilir.

Birinci nesil birim kök testlerinin, eşbütünleşme testlerinin ve tahmin yöntemlerinin dezavantajı, kesitler arasında bağımlılığın olmadığı gibi çok güçlü bir varsayıma dayanıyor olmasıdır. Oysaki örneğin ülkelerin kesit olduğu bir panel denkleminde, ülkeler finansal piyasalar, ticari bağlar vs. sebebiyle denklemde içermeyen ortak faktörlerden çeşitli şekillerde etkilenmektedirler; bu da kesitler arasında bağımlılık yaratmaktadır. Birinci nesil yöntemlerin bir diğer dezavantajı da parametre heterojenliğini göz ardı etmesi, yani bağımsız değişkenlerin katsayılarını bütün ülkeler için aynı olarak tahmin etmesidir. Katsayılarda farklılıklar olması durumunda, (ki esasen pek çok panel denkleminde çok sayıda farklı özelliklere sahip ülkelerin bağımsız değişkenlerden farklı yönlerde etkilenmesi çok muhtemeldir) bu, tahminlerin sapmalı çıkmasına yol açacaktır.

Bu amaçla parametre heterojenliklerini ve kesit bağımlılıklarını göz önünde bulunduran ikinci nesil panel birim kök testleri (Choi, 2004; Bai ve Ng, 2004; Moon ve Perron, 2004; Pesaran, 2007; Hadri ve Kurozimi, 2012) ile ikinci nesil panel eşbütünleşme testleri (Westerlund, 2007; Westerlund, 2008) yapılmaktadır. Yine aynı mantıkta, ikinci nesil tahmin yöntemleri geliştirilmiştir. Eberhardt ve Teal (2010, 2011) ile Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Ortalama Grup (Augmented Mean Group); Pesaran (2006) ve Kapetanios et al. (2011) tarafından geliştirilen Ortak Bağlantı Etkileri Ortalama Grup (Common Correlated Effects Mean Group); Smith ve Fuertes (2007) tarafından geliştirilen Ortalamadan Arındırılmış Sabit Etkiler (Demeaned Fixed Effects); Bai ve Kao (2006) tarafından geliştirilen Sürekli Güncellenmiş Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler (Continuously Updated Fully Modified Ordinary Least Squares-CUP-FM) gibi).

Ancak bu yöntemlerin de, yer çekimi modellerinin tahmininde çeşitli dezavantajları bulunmaktadır. İkinci nesil yöntemlerin literatürde yer çekimi modellerinin tahmininde hemen hemen hiç kullanılmadığı gözlemlenmektedir.

Eberhardt (2009), panel tahmin yöntemlerinin ayrıntılı bir taramasını yapmakta, konu hakkındaki literatürün zaman içindeki gelişimini ortaya koymaktadır.⁶

Bu çalışmada da Genişletilmiş Ortalama Grup ve Ortak Bağlantı Etkileri Ortalama Grup tahmin yöntemleri ile de denklemler tahmin edilmiş; sonuçların iyi

⁶ Talep halinde ders notlarının pdf dosyası yazardan e-posta ile alınabilir.

çıkması ve zaman içinde değişmeyen değişkenleri atması sebebiyle kullanılmamıştır. İkinci nesil yöntemlerin kullanılmamasının dezavantajları, literatürde önerildiği şekilde zaman ve ülke kuklaları eklenerek giderilmeye çalışılmıştır.

Denklem tahmininde en iyi sonuçları Hausman-Taylor yönteminin (Hausman ve Taylor, 1981) verdiği gözlemlenmiş, bu sebeple, potansiyel ihracat hesabında bu yöntemle elde edilen sonuçlar kullanılmıştır. Hausman-Taylor yöntemi bir rassal etkiler yöntemi olduğundan, zaman içinde değişmeyen değişkenleri denklemden atmamakta, diğer taraftan, rassal etkiler yöntemlerinin dezavantajı olan, rassal etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonundan kaynaklanan sapmaları da gidermektedir.

Denklemden zaman etkileri denkleme her bir yıl için tanımlanarak eklenen kukla değişkenlerle ölçülmüştür. Ülke etkileri ise kullanılan tahmin yöntemine göre ya denklemin kesim noktasına bir eklenti (sabit etkiler) ya da hata terimine bir eklenti (rassal etkiler ve Hausman Taylor yöntemi) olarak tahmin edilmiştir. Eberhardt (2009), Bacchetta vd. (2012), Baldwin ve Taglioni (2007), Bussiere vd. (2008) ve Adam ve Moutos (2008)'da da belirttiği gibi, zaman etkilerinin, ülke etkilerinin, ülke çifti etkilerinin ve ülke-zaman etkilerinin panel denkleme eklenmesi, kesit bağımlılıklarından, parametre heterojenliklerinden ve endojenliklerden kaynaklanan sapmaları büyük ölçüde gidermektedir. Bu çalışmada sadece Türkiye'nin ihracatı incelendiği için ülke çifti ve zaman değişimli ülke etkileri için kukla değişkenler tanımlanamamıştır. Bacchetta (2012), zaman değişimli ülke etkilerinin ithalatçı ve ihracatçının GSYH'ları gibi ülkeye özgü, zaman değişimli değişkenlerle de içerilebileceğini belirtmektedir. Diğer taraftan, tahminlerimizde zaman ve ülke etkileri denkleme dâhil edilmiştir.

5. Tahmin Sonuçları

Türkiye'nin kalkınmış ülkelere olan ihracatına ilişkin olarak dört farklı yöntemle yapılan tahminler Tablo 1'de yer almaktadır.

Öncelikle, sabit etkiler modelinin mi, rassal etkiler modelinin mi tercih edilmesi gerektiğine ilişkin Hausman testi yapılmıştır. Zaman kuklalarının denkleme eklenmediği durumda Hausman testinin Ki-kare değeri 19,6 olup, p-değeri 0.00032'dir. Bir başka deyişle, " H_0 : Katsayılar arasındaki farklılık sistematik değildir" boş hipotezi reddedilmektedir. Rassal etkilerin denklemden bağımsız değişkenlerle korelasyonu katsayılarında sapmaya yol açacaktır. Diğer taraftan, Hausman testi her bir yıla ait zaman kuklaları denklemlere eklenerek tekrarlanmıştır. Bu durumda ise Hausman testinin Ki-kare değeri 5,9 olup, p-değeri 0.99'dur. " H_0 : Katsayılar arasındaki farklılık sistematik

değildir” boş hipotezi reddedilememektedir. Bu, rassal etkiler modeli de sapmasız sonuç vermektedir anlamına gelmektedir. Zaman kuklaları eklenince rassal etkiler modelinin sapmalı olmaktan çıkması literatürdeki çeşitli makalelerde de ifade edildiği gibi, zaman kuklalarının kalıntılardaki varyasyonu büyük ölçüde içerebildiğini göstermektedir.

Sabit etkiler tahmini zamanda değişmeyen, SINIR, UZAKLIK, OSMANLI, LANDLOCKED gibi değişkenleri attığı için, iki aşamalı tahmin yapılmıştır. Denklem önce bu değişkenler modelden çıkarılarak tahmin edilmiş, buradan elde edilen sabit etkiler ikinci aşama denkleminde zamanda değişmeyen değişkenler üzerine regres edilmiştir.

Hausman testi zaman kuklaları eklenince rassal etkiler modelinin sapmasız olduğunu göstermiştir. Ancak yine de Türkiye’nin GSYH’sı ile STA ve GB kukla değişkenlerinden gelebilecek olası geri bildirim etkilerini göz önünde bulundurabilmek için Hausman Taylor tahmini de yapılmıştır.

Türkiye’nin ihracat serilerinin zaman bağımlılığı bulunduğu bilinmektedir. Bu durum göz önüne alınarak Arellano-Bond/Blundell Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi ile de tahmin tekrarlanmıştır. Her dört modelin sonuçları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1’de, özellikle rassal etkiler tahmincisi ile Hausman-Taylor tahmincisinin birbirlerine çok yakın sonuç verdiği görülmektedir. Sabit etkiler modelinin sonuçlarında bazı küçük farklılıklar olmakla beraber diğer iki modele büyük ölçüde yakınsamaktadır. Ülke sabit etkilerinin yanı sıra zaman kuklalarının da denkleme katılmasıyla, diğer türlü denklemin kalıntıları içinde kalacak, bütün kesitleri ortak etkileyen değişkenlerin etkileri de büyük ölçüde içerilmiş, kalıntılarla açıklayıcı değişkenler arasında olası korelasyonlar ve buna bağlı sapmalar önlenmiştir. Her üç modelin yakınsamasında bunun önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Her üç tahminde de ticaret ortağı ülkenin kişi başına milli geliri ihracatı etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Ticaret ortağının kişi başı milli gelirindeki %1’lik artış ihracatı %1,15-%1,16 arasında etkilemektedir; her üç modelin sonucu birbirine çok yakındır. Türkiye’nin GSYH’sı, etkisi daha küçük olmakla beraber, yine ihracatı etkileyen önemli faktörlerden biridir. Türkiye’nin GSYH’sındaki %1’lik artış, diğer değişkenlerin etkileri sabit tutulduğunda, Türkiye’nin ihracatını yaklaşık %0,34 oranında artırmaktadır. Sadece rassal etkiler modelinde Türkiye’nin GSYH’sının katsayısı anlamsız çıkmıştır. Türkiye’nin GSYH’si bir arz yönlü değişken olarak modelde yer almaktadır. Türkiye’nin GSYH artışının, iç talep veri olduğunda, ihraç edilebilecek ürün fazlalığı oluşturarak ihracatı artırması beklenir. GSYH artışının ihracat artışına yol açması, yurt dışında Türk mallarına talebin

güçlü olması, artan arza hızlıca dış pazar bulunabilmesi olarak yorumlanabilir.

Her üç modelin sonucuna göre de uzaklık, ihracatı negatif etkilemekte, ticaret ortağının başkentinin Ankara'ya uzaklığındaki %1'lik artış Türkiye'nin bu ülkeye ihracatını %0,62-%0,68 arasında azaltmaktadır. Ticaret ortağının GSYH deflatörü yine her üç modelde pozitif ve anlamlıdır; esneklik %0,84-%0,87 arasındadır. Beklentilere uygun olarak, ticaret ortağının fiyat seviyesinin artması, o ülkenin rekabet gücünü düşürerek Türkiye'nin ihracatını artırıcı etkide bulunmaktadır.

Türkiye'nin Gümrük Birliği içinde olduğu ülkelere ihracatı diğer ülkelere kıyasla anlamlı olarak daha yüksektir. Gümrük Birliği, logaritmik formdaki bir denklemdeki kukla değişken olduğundan etkisi $[\exp(\beta)-1]*100$ formülü ile hesaplanmalıdır. Bu hesaba göre Türkiye, GB içinde olduğu ülkelere ortalama %61 ($[\exp(0,48)-1]*100=61$) daha fazla ticaret yapmaktadır. STA kukla değişkeninin katsayısı da her üç denklemde yakın çıkmakla beraber, sadece Hausman Taylor Modelinde %1 seviyesinde anlamlıdır. Sabit etkiler modelinde %14 ve rassal etkiler modelinde %18 seviyesinde anlamlıdır. Türkiye'nin kalkınmış ülkeler içinde arasında STA olanlarla ticareti ortalama %24,6 ($[\exp(0,22)-1]*100=24,6$) civarında daha yüksek gerçekleşmektedir.

SINIR, OSMANLI ve LANDLOCKED kukla değişkenlerinin sadece sabit etkiler modelinin ikinci aşamasında elde edilen katsayıları anlamlıdır. Diğer tahminlerde anlamlı değildir. Sınır komşuları ile beklendiği gibi daha fazla ticaret yapılmaktadır. Türkiye'nin karaya sıkışık ülkelere ihracatı daha düşüktür.

Diğer taraftan, dinamik model diğer üç modelden oldukça farklı sonuçlar vermektedir. İhracatı etkileyen en önemli faktör kendi bir dönem önceki değeridir. İhracatta bir dönem önce gerçekleşen %1'lik artış bu dönemdeki ihracatı %0,7 oranında artırmaktadır. Ticaret ortağının kişi başına milli geliri değil, toplam milli geliri ihracatı anlamlı olarak etkilemektedir; ancak katsayısı çok düşüktür. STA'lar ihracatı etkileyen anlamlı bir faktör olmaktan çıkmıştır. GB'nin etkisi ise hala anlamlı olmakla beraber yarıya inmiştir. Aynı şekilde Türkiye'nin GSYH'sı da ihracatı etkileyen anlamlı faktörlerdendir ama etkisi yarıdan da aza inmiştir. Ticaret ortağının reel kurundaki %1'lik değerlenme, Türkiye'nin ihracatını yaklaşık %0,53 oranında artırmaktadır. Anlamlı değişkenlerin sayısının azalması ve anlamlı olmaya devam eden değişkenlerin ise katsayılarının çok düşmesi, denklemi ihracatın bir dönem gecikmeli etkilerinin domine etmesine, atalate bağlanabilir.

Tahmin edilen denklemler arasında teorik beklentilerle en uyumlu, en anlamlı

sonuçları veren Hausman-Taylor tahmini, bir sonraki bölümde ticaret potansiyelinin hesaplanmasında tercih edilen model olmuştur.

Tablo 1. Türkiye'nin Kalkınmış Ülkelere İhracatı Regresyon Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Sabit Etkiler</i>	<i>Rassal Etkiler</i>	<i>Hausman-Taylor</i>	<i>Dinamik Panel</i>
Denklem Sabiti	-0.5821536	9.105728***	4.415838*	
	1.103962	2.726284	2.717694	
GDP				0.0955217*
				0.0526208
GDPPC	1.148348***	1.158791***	1.160183***	
Std. Hata	0.1887725	0.1737433	0.1079732	
TR_GDP	0.3435393***		0.3433576***	0.1176119*
Std. Hata	0.131869		0.0689995	0.068625
TR_GDPPC				
Std. Hata				
NÜFUS				
Std. Hata				
TR_NÜFUS				
Std. Hata				
UZAKLIK	-0.6892698***	-0.6232792**	-0.6188274**	
Std. Hata	0.0712885	0.2701779	0.3236477	
DEFLA	0.8691835***	0.851829***	0.8453842***	
Std. Hata	0.3420894	0.3184232	0.1696315	
RKUR				0.5296816*
Std. Hata				0.2779841
TR_RKUR				
Std. Hata				
GB	0.4806075***	0.4763404***	0.4815518***	0.2360352***
Std. Hata	0.1174378	0.1190079	0.0630614	0.0761262
STA	0.217394 [#]	0.189645 [§]	0.2206299***	
Std. Hata	0.1443405	0.1433092	0.0809691	
SINIR	0.5813076***			
Std. Hata	0.0507574			
OSMANLI	-0.545088***			
Std. Hata	0.0922994			
LANDLOCKED	-0.4132968***			
Std. Hata	0.0976951			
İHRACAT (-1)				0.7061067***
Std. Hata				0.0454705

*, ** ve *** sırasıyla, %10, %5 ve %1 hata oranıyla anlamlılığa işaret etmektedir.

1993-2012 arasındaki her bir yıl için zaman kuklaları tanımlanarak denklemlere dahil edilmiştir. Zaman kuklalarının katsayıları talep halinde yazardan alınabilir.

Kesitlere özgü katsayılar ve standart hataları yazardan alınabilir.

%14 hata oranı ile anlamlı

§ %18 hata oranı ile anlamlı

Hausman-Taylor modeli dışındakiler "robust" standart hata tahimleridir.

Hausman-Taylor modelinde TR_GDP, GB ve STA değişkenleri endojen olarak belirlenmiştir. Dinamik modelde sadece GB değişkeni endojendir.

Türkiye'nin Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracatına ilişkin tahminler Tablo 2'de yer almaktadır.

Türkiye'nin Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine ihracatının yer çekimi modellerinin tahmininde de sabit etkiler, rassal etkiler ve Hausman-Taylor modellerinin sonuçlarının benzeştiği, fakat dinamik panel sonuçlarının oldukça daha farklı olduğu görülmektedir. İlk üç denklemde ihracatı etkileyen en önemli faktör Türkiye'nin GSYH'sıdır. Esnekliği birin üzerindedir. OSMANLI kukla değişkeni ihracatı önemli ölçüde pozitif etkileyen bir değişkendir. Türkiye'nin eski Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında olmakla kültürel yakınlığı bulunan ülkelere ihracatı daha yüksektir. Ticaret ortağının nüfusu ve GSYH'sı da ihracatı pozitif etkileyen diğer önemli değişkenlerdir. Nüfus değişkeninin esnekliği (rassal etkiler modeli hariç) daha fazla olup %0,46-%1,07 arasında değişmektedir. Uzaklık, Hausman Taylor modeli hariç, ihracatı azaltıcı bir faktör olup, ticaret ortağının Türkiye'ye uzaklığı %1 artınca Türkiye'nin ihracatı %0,47-%0,63 arasında düşmektedir; Hausman Taylor modelinde de uzaklığın katsayısı 0,64 olarak bulunmuştur ve sınırda anlamsızdır (%17hata oranıyla).

Tablo 2. Türkiye'nin Orta Doğu/K.Afrika'ya İhracatı Regresyon Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Sabit Etkiler</i>	<i>Rassal Etkiler</i>	<i>Hausman-Taylor</i>	<i>Dinamik Panel</i>
Denklem Sabiti	-10.90249**	-93.18823**	-6.741514***	2.29177
	5.246117	43.39446	2.428757	2.041765
GDP		0.5384919***	0.3406269 ***	0.128117*
		0.1092579	0.1168877	0.0677733
GDPPC				
Std. Hata				
TR_GDP	1.587813***	7.00008***	1.375696***	0.4441243**
Std. Hata	0.3146476	2.754538	0.1623682	0.1854241
TR_GDPPC				
Std. Hata				
NÜFUS	1.071026*	0.4343164 ***	0.6465285 ***	0.1230617*
Std. Hata	0.6386427	0.1176127	0.1571315	0.0677582
TR_NÜFUS				
Std. Hata				
UZAKLIK	-0.4724077***	-0.6357186***		-0.5128534**
Std. Hata	0.1247541	0.1884245		0.2356606
DEFLA				
Std. Hata				
SKUR				

NÜFUS	1.071026*	0.4343164 ***	0.6465285 ***	0.1230617*
Std. Hata	0.6386427	0.1176127	0.1571315	0.0677582
TR_NÜFUS				
İhracat Hata	Cilt/Volume VII Sayı/Number 2	Ekim/October 2014	Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences	
UZAKLIK	-0.4724077***	-0.6357186***		-0.5128534**
Std. Hata	0.1247541	0.1884245		0.2356606
DEFLA				
Std. Hata				
RKUR				
Std. Hata				
TR_RKUR		3.185736***		
Std. Hata		1.279326		
STA				
Std. Hata				
SINIR				
Std. Hata				
OSMANLI	1.706233***	1.007367***	1.565725***	
Std. Hata	0.1481917	0.2563254	0.4903704	
İHRACAT (-1)				0.7129946***
Std. Hata				0.047047
*, ** ve*** sırasıyla, %10, %5 ve %1 hata oranlarıyla anlamlılığa işaret etmektedir.				
1993-2012 arasındaki her bir yıl için zaman kuklaları tanımlanarak denklemlere dahil edilmiştir. Zaman kuklalarının katsayıları talep halinde yazardan alınabilir.				
Kesitlere özgü katsayılar ve standart hataları yazardan alınabilir.				
Hausman-Taylor modeli dışındakiler "robust" standart hata tahminleridir.				
Hausman-Taylor modelinde TR_GDP, değişkeni endojen olarak alınmıştır. Dinamik modelde sadece TR_GDP değişkeni endojendir.				

Türkiye'nin reel kuru sadece rassal etkiler modelinde anlamlı katsayıya sahiptir. Türkiye'nin reel kurundaki değerlenme ile ihracat artışı beraber hareket ediyor görülmektedir. Bu tespit özellikle son dönemde Türkiye'nin ihracatını inceleyen çalışmaların sonuçlarıyla uyumludur. Sınır kukla değişkenin katsayısı hiç bir modelde istatistiksel açıdan anlamlı çıkmamıştır. Sınır komşusu ülkelerin tamamına yakınının aynı zamanda eski OSMANLI coğrafyasındaki ülkelere olması sebebiyle, iki kukla değişkenin etkileşimi bu sonuca yol açmış olabilir.

Diğer taraftan, dinamik denklemde de ihracatı etkileyen önemli faktörler Türkiye'nin ve ticaret ortağının GSYH'sı, nüfus ve uzaklıktır. Ancak, katsayılar diğer 3 denkleme göre önemli ölçüde düşmüştür (uzaklık hariç yaklaşık üçte birine inmiştir). Bu durumun da sebebi ihracatın birinci dönem gecikmeli değerlerinin sonraki dönemdeki ihracat artışını etkileyen en önemli faktör olması ve diğer değişkenlerin etkisini maskeleymesi olabilir.

STA'ların hiçbir denklemde katsayısının anlamlı olmaması, Türkiye'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine ihracatının henüz STA'lardan yeterince yararlanamadığına işaret etmektedir.

Bir sonraki bölümde ele alınan potansiyel ihracat hesaplarında Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkeleri için de, teori ile daha uyumlu sonuç veren Hausman-Taylor modeli kullanılacaktır.

İki ülke grubunun sonuçlarını karşılaştırdığımızda, kalkınmış ülkelere olan ihracatta ticaret ortağının kişi başına milli geliri daha önemliken, Orta Doğu-Kuzey Afrika'ya ihracatta Türkiye'nin milli gelirinin daha önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Bu durum, Bölgede Türk ürünlerine güçlü talep olduğu, ihracatın arz yönünün daha belirleyici olduğu, Türkiye'nin üretim artışı halinde Bölgeye ihracatını kolaylıkla artırabildiği şeklinde yorumlanabilir. Ticaret ortağının nüfusu kalkınmış ülkelere olan ihracatta istatistiksel açıdan anlamlı bir faktör değilken, Orta Doğu-Kuzey Afrika'ya ihracatta en önemli faktörlerden biridir. Türkiye'nin reel kurunun değerlendirilmesi denklemlerin hiç birinde Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkileyen bir faktör olmamaktadır.⁷ Bu durum, özellikle son on yılda Türkiye'nin ihracatında katma değeri yüksek malların payının artmış olmasıyla, dolayısıyla fiyat rekabetinin öneminin azalmasıyla açıklanabilir. Türkiye, son dönemde önemli bir ihracat hamlesi yaşamış, ihracat 2002-2010 yılları arasında aşırı değerlendirilmiş TL reel kuruna rağmen istikrarlı bir şekilde ihracatını artmıştır (2009 yılında küresel krizin etkisiyle yaşanan düşüş hariç).

Uzaklık her iki ülke grubunda da ihracatı negatif etkileyen faktörlerden biridir. Kalkınmış ülkeler için bu negatif etki biraz daha güçlüdür.

Her iki denklemde de Türkiye'nin ihracatı %71 ile birbirine çok yakın ve önemli büyüklükte bir zaman bağımlılığı göstermektedir.

Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerinden karaya sıkışık olan bulunmamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler arasında karaya sıkışık olanlara Türkiye'nin ihracatı daha düşüktür.

Eski OSMANLI coğrafyasında olmak, kalkınmış ülkelere ihracatta anlamlı farklılık yaratmazken, Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine ihracatı pozitif etkileyen

⁷ Regresyonlar üretici fiyat endeksi bazlı ve birim iş gücü maliyeti bazlı reel kur serileri ile de denenmiş ve benzer sonuçlar alınmıştır.

en önemli faktörlerden biridir. Osmanlı coğrafyasındaki ülkelerin ağırlıklı olarak Orta Doğu-Kuzey Afrika bölgesinde bulunması bunda etkili olmuş olabilir.

Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerinden hiç biri Gümrük Birliği kapsamında değildir. STA'lar ve Gümrük Birliği Türkiye'nin kalkınmış ülkelere ihracatını artırmasında faydalı olmaktadır, STA'ların Türkiye'nin Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine ihracatı üzerinde anlamlı etkisi bulunmamaktadır. Türk ihracatçıların Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkeleri ile yapılan STA'lardan yeterince yararlanamamasının sebepleri araştırılmalıdır; bu ülkelerde bürokrasinin yoğunluğu ve Bölgenin siyasi istikrarsızlığı rol oynuyor olabilir.

6. Potansiyel İhracat

Yer çekimi denklemleri son dönemde gittikçe artan oranda potansiyel ticareti hesaplamakta da kullanılmaktadır. Bunun için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir.

Potansiyel ticaretin hesaplanmasında literatürde çeşitli yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Birinci yaklaşım, Wang ve Winters (1992), Hamilton ve Winters (1992), Brulhart ve Kelly (1999), Benedictis ve Vicarelli (2005), McPherson ve Trumbull (2008) ve Egger (2002) tarafından kullanılan “örneklem dışı” (out-of sample) yaklaşımıdır. Örneklem dışı yaklaşımına göre, ticari ilişkilerinin yüksek derecede entegre olduğu bilinen ülkeler için regresyon katsayıları tahmin edilir ve diğer ülkelerle ticari entegrasyonu artırmanın olası faydaları bu katsayılar mihenk (benchmark) olarak kullanılmak suretiyle hesaplanır.

Bir diğer yaklaşım, “örneklem içi” (in-sample) yaklaşımına göre ise bütün ülkeler denkleme alınır ve denklem kalıntıları negatifse ticaret potansiyelinin gerçekleştirilemediğine, pozitifse ticaret potansiyelinin aşıldığına hükmedilir (Baldwin, 1994; Nilsson, 2000; Zarzoso ve Lehmann, 2003). Bunun için denklemin kalıntılarına veya potansiyel/gerçekleşme oranına bakılır. Potansiyel olarak denklemin verdiği tahminler (fitted values) kullanılmaktadır. İkinci yaklaşıma getirilen eleştiri, denklemin tahmin ettiği değerlerle gerçekleşen değerler arasındaki yüksek farklılıkların ticaret potansiyelinden ziyade denklemdeki belirleme (spesification) hatalarından kaynaklanacağı yönündedir (Egger, 2002).

Xuegang (2008), “ikili ticaretin göreceli farkı” adında bir endeks hesaplamaktadır:

$$R = 100X \frac{\begin{bmatrix} \text{Gerçekleşen} & \text{Ticaret} & - & \text{Denklem} & \text{Tahmini} \end{bmatrix}}{\begin{bmatrix} \text{Gerçekleşen} & \text{Ticaret} & + & \text{Denklem} & \text{Tahmini} \end{bmatrix}}$$

Bu endeks, -100 ile +100 arasında değerler almakta ve R'nin daha büyük olması ikili ticaretin gelişmiş olması, düşük olması, potansiyelin gerçekleştirilemediği şeklinde yorumlanmaktadır. Xuegang (2008) ayrıca, “mutlak fark endeksi” de hesaplamaktadır. Bu endeks $R = \text{Gerçekleşen ticaret-denklemin tahmin ettiği ticaret}$ olarak tanımlanmaktadır ki, bu da denklemin hata terimlerine denk gelmektedir. Yazar, Çin'deki Sincan Bölgesinin ticaretinin yerçekimi modelini tahmin ettiği çalışmada, bu hata terimlerini bölgeler bazında toplamakta ve Sincan Bölgesinin dünyanın hangi bölgeleri ile ticaretinin potansiyelinin ne kadar altında veya üstünde olduğunu hesaplamaktadır. Benedictis ve Vicarelli (2005), 11 AB ülkesiyle 31 OECD ülkesi arasındaki ticaret akımlarını yer çekimi modeli ile incelemiş ve ticaret potansiyelini her iki yaklaşıma göre de hesaplamıştır.

Bir diğer yaklaşım ise Bussiere vd. (2008) tarafından geliştirilmiştir. Yazarlar, 61 ülkenin ticaret akımlarını inceleyen yer çekimi denkleminden tahmin edilen ülke sabitinin pozitif ve büyük olmasının beklenenin üzerinde ticaret performansına işaret etmesi sebebiyle dışa açıklığın bir göstergesi olacağını varsayarak her bir ülke için bütün ticaret ortaklarıyla sabit etkilerinin toplamından oluşan ticari durum göstergesi (trade condition indicator) hesaplamışlardır. Ayrıca, yazarlar, gerçekleşen ticaret değerlerini denklemin tahmin ettiği değerlere bölerek her bir ülkenin ticaret potansiyelini bulmuşlardır.

Peridy (2005), potansiyel ihracatı hesaplamak için $R = (\text{Denklemin tahmin ettiği ihracat} - \text{Gerçekleşen ihracat}) / (\text{Denklemin tahmin ettiği ihracat})$ formülünü kullanmıştır.

Özetle, literatürde potansiyel hesaplarında kullanılan çeşitli denklemlerin ortak yönünün yer çekimi modelinin tahmin ettiği ticaret rakamları ile gerçekleşen ticaret rakamlarının farkına dayandığı görülmektedir. Bu çalışmada da potansiyel ticareti hesaplamada yorumunun pratikliği sebebiyle $R = (\text{Gerçekleşen ihracat} / \text{Denklemin tahmin ettiği ihracat})$ formülü kullanılmıştır. Rakamın birin üzerinde çıkması, ihracatın potansiyelinin üzerinde olduğuna, birin altında çıkması ise ihracatın potansiyelin altında olduğuna işaret etmektedir.

Kalkınmış ülkeler ve Orta Doğu/Kuzey Afrika ülkelerine ilişkin olarak hesaplanan $R=(\text{Gerçekleşen ihracat/Denklem tahmin ettiği ihracat})$ değerleri sırasıyla Tablo 3'te ve Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 3. Türkiye'nin Kalkınmış Ülkelere İhracat Potansiyeli

	Avustralya	Avusturya	Belçika-Lüks.	Kanada	Çek Cumh.	Danimarka	Estonya	Finlandiya	Fransa	Almanya	Yunanistan
1993	0.684	0.685	1.885	0.728	4.909	0.368	0.130	0.083	4.202	14.645	1.225
1994	0.832	0.643	1.959	1.076	2.299	0.339	0.161	0.136	4.142	13.641	1.419
1995	0.966	0.584	1.884	1.242	1.999	0.407	0.319	0.131	4.304	14.498	1.334
1996	1.305	0.595	1.618	1.524	2.456	0.336	0.329	0.140	3.319	11.838	1.021
1997	1.375	0.597	1.741	1.431	1.900	0.357	0.292	0.133	3.449	11.625	1.061
1998	1.513	0.593	2.009	2.024	1.101	0.409	0.213	0.146	3.747	12.009	1.275
1999	1.544	0.599	1.830	1.756	1.053	0.394	0.280	0.163	4.479	12.072	1.303
2000	2.228	0.543	1.788	1.549	1.448	0.405	0.243	0.169	4.522	11.479	1.317
2001	1.614	0.624	1.869	1.535	1.340	0.488	0.288	0.150	5.050	11.805	1.345
2002	1.504	0.555	1.569	1.902	1.125	0.537	0.290	0.235	4.658	10.776	1.292
2003	1.474	0.541	1.472	1.368	1.237	0.502	0.243	0.287	4.598	10.509	1.358
2004	1.852	0.521	1.569	1.724	0.845	0.564	0.210	0.280	4.852	10.145	1.335
2005	1.529	0.547	1.532	1.457	0.907	0.571	0.258	0.296	4.557	10.233	1.150
2006	1.576	0.485	1.336	1.167	0.905	0.527	0.225	0.299	4.585	8.840	1.301
2007	1.286	0.497	1.483	1.022	1.109	0.563	0.169	0.285	5.160	9.502	1.541
2008	1.265	0.468	1.443	1.162	0.943	0.421	0.392	0.201	4.600	8.339	1.295
2009	1.349	0.491	1.552	1.101	0.902	0.401	0.268	0.147	5.609	8.245	1.094
2010	1.054	0.485	1.598	1.209	1.223	0.413	0.218	0.215	5.316	9.088	1.020
2011	0.927	0.486	1.641	1.752	1.288	0.398	0.234	0.200	4.896	8.969	0.995
2012	0.909	0.470	1.635	2.022	1.241	0.460	0.289	0.173	4.645	8.735	1.040
	Hong Kong	İzlanda	İrlanda	İsrail	İtalya	Japonya	G. Kore	Malta	Hollanda	Yeni Zelanda	Norveç
1993	1.302	0.008	0.304	0.609	4.799	0.894	3.932	0.996	3.300	0.124	0.176
1994	2.040	0.012	0.368	0.992	5.899	0.877	2.770	0.450	3.455	0.178	0.182
1995	1.746	0.007	0.404	1.009	7.492	0.772	2.408	0.528	3.346	0.193	0.221
1996	1.927	0.012	0.351	1.138	7.736	1.035	2.693	0.328	2.657	0.216	0.261
1997	1.536	0.015	0.380	1.100	6.517	0.822	1.289	0.594	2.440	0.205	0.350
1998	0.989	0.045	0.344	1.301	7.064	0.734	1.384	0.444	2.660	0.269	0.414
1999	0.717	0.009	0.451	1.501	7.495	0.681	2.778	0.582	2.648	0.294	0.327
2000	0.715	0.016	0.563	1.269	7.514	0.680	2.609	0.590	2.260	0.288	0.209
2001	0.942	0.011	0.362	1.601	9.366	0.659	1.293	0.521	2.118	0.266	0.176
2002	0.923	0.007	0.333	1.698	7.622	0.673	0.872	0.950	2.007	0.268	0.236
2003	0.616	0.019	0.336	1.986	7.540	0.721	0.758	0.825	2.164	0.235	0.275
2004	0.887	0.014	0.444	2.188	8.916	0.776	0.855	0.268	2.512	0.295	0.257
2005	0.624	0.020	0.360	2.215	9.892	0.942	0.849	0.669	2.576	0.304	0.228
2006	0.676	0.020	0.410	1.897	9.975	1.010	1.040	0.441	2.182	0.249	0.179
2007	0.749	0.008	0.407	1.857	9.701	0.986	0.923	1.032	2.230	0.267	0.221
2008	0.685	0.009	0.401	1.602	8.295	1.075	1.696	1.211	1.842	0.296	0.166
2009	1.006	0.007	0.262	1.540	8.159	0.863	1.928	1.052	1.651	0.354	0.256
2010	0.977	0.008	0.328	1.777	8.856	0.883	1.851	0.607	1.856	0.306	0.184
2011	1.342	0.012	0.288	1.624	8.889	0.810	2.067	1.068	2.024	0.248	0.147
2012	0.948	0.013	0.288	1.560	7.698	0.877	1.893	1.104	2.162	0.231	0.164
	Portekiz	Singapur	Slovakya	Slovenya	İspanya	İsveç	İsviçre	Tayvan	İngiltere	ABD	
1993	1.058	1.733	1.316	0.528	3.072	0.377	0.457	7.541	7.608	11.767	
1994	0.891	1.949	0.767	0.325	3.270	0.419	0.427	3.645	7.024	15.576	
1995	0.961	1.277	0.702	0.371	4.166	0.423	0.358	1.976	8.060	14.813	
1996	0.861	2.545	0.948	0.311	3.026	0.335	0.538	0.836	6.291	18.509	

2007	0.749	0.008	0.407	1.857	9.701	0.986	0.923	1.032	2.230	0.267	0.221
2008	0.685	0.009	0.401	1.602	8.295	1.075	1.696	1.211	1.842	0.296	0.166
2009	1.006	0.007	0.262	1.540	8.159	0.863	1.928	1.052	1.651	0.354	0.256
2010	0.977	0.008	0.328	1.777	8.856	0.883	1.851	0.607	1.856	0.306	0.184
2011	1.342	0.012	0.288	1.624	8.883	0.810	2.061	1.008	2.004	0.248	0.147
2012	0.948	0.013	0.288	1.560	7.698	0.877	1.893	1.104	2.162	0.231	0.164
	Portekiz	Singapur	Slovakya	Slovenya	İspanya	İsveç	İsviçre	Tayvan	İngiltere	ABD	
1993	1.058	1.733	1.316	0.528	3.072	0.377	0.457	7.541	7.608	11.767	
1994	0.891	1.949	0.767	0.325	3.270	0.419	0.427	3.645	7.024	15.576	
1995	0.961	1.277	0.702	0.371	4.166	0.423	0.358	1.976	8.060	14.813	
1996	0.861	2.545	0.948	0.311	3.026	0.335	0.538	0.836	6.291	18.509	
1997	0.974	3.094	0.936	0.354	3.331	0.368	0.612	0.841	5.537	17.990	
1998	1.413	1.396	0.615	0.356	3.661	0.476	0.465	0.462	5.890	18.891	
1999	1.439	1.576	0.592	0.319	5.085	0.443	0.514	0.529	5.793	18.825	
2000	1.439	1.053	0.567	0.297	4.328	0.437	0.424	0.906	5.694	19.393	
2001	2.102	0.975	0.712	0.353	5.314	0.504	0.414	1.008	6.021	18.338	
2002	1.326	0.801	0.636	0.290	4.884	0.561	0.408	3.077	6.795	17.233	
2003	1.380	0.751	0.740	0.303	5.478	0.632	0.400	1.626	6.556	17.379	
2004	1.421	0.448	0.573	0.337	6.247	0.637	0.426	1.759	7.693	19.814	
2005	1.262	0.398	0.523	0.524	6.126	0.695	0.491	0.750	7.330	17.479	
2006	1.486	1.402	0.530	0.524	6.005	0.670	0.664	0.677	6.869	14.798	
2007	1.249	1.262	0.642	0.487	6.332	0.644	0.620	0.791	7.530	11.725	
2008	1.001	2.259	0.472	0.484	4.527	0.568	1.434	0.749	6.824	10.723	
2009	0.973	1.191	0.441	0.581	4.194	0.671	2.498	1.266	7.372	9.858	
2010	1.076	1.552	0.875	0.356	5.279	0.696	1.144	1.116	8.093	10.401	
2011	0.880	1.729	0.618	0.513	4.879	0.656	0.609	1.128	7.488	10.811	
2012	0.966	0.852	0.991	0.497	5.004	0.659	0.900	0.777	7.738	12.235	

Türkiye, kalkınmış ülkeler arasında İzlanda, Norveç, Finlandiya, Yeni Zelanda, Estonya, İrlanda, Slovenya, Danimarka, Avusturya, İsveç'e potansiyelinin oldukça altında ihracat gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin İsviçre'ye ihracatının yıllar içinde potansiyelin daha az altında kalmaya başladığı gözlemlenmektedir. Diğer taraftan, Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa, İspanya, Hollanda'ya ve Belçika-Lüksemburg'a potansiyelin çok üzerinde ihracat yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu ülkelerde Türk göçmen nüfusun büyüklüğünün denkleme katılamayan bir değişken olarak Türkiye'nin ihracatını olumlu etkiliyor olabileceği düşünülmektedir. Türkiye'nin ABD'ye ihracatının potansiyelinin çok üzerinde görünmesi ihracat performansının başarısından ziyade, ülkenin çok uzakta olması, Türkiye ile Gümrük Birliği ve STA ilişkisi içinde olmaması sebebiyle potansiyelinin düşük hesaplanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 4. Türkiye'nin Orta Doğu-K. Afrika Ülkelerine İhracat Potansiyeli

	<i>Cezayir</i>	<i>Bahreyn</i>	<i>Cibuti</i>	<i>Mısır</i>	<i>İran</i>	<i>Ürdün</i>	<i>Kuveyt</i>	<i>Lübnan</i>	<i>Libya</i>	<i>Moritanya</i>
1993	0.367	2.116	0.265	0.558	3.075	3.448	3.961	3.470	4.007	0.021
1994	0.977	1.382	0.178	0.473	2.491	3.013	4.157	4.517	2.643	0.004
1995	0.901	1.016	0.060	0.461	1.938	3.584	2.972	3.397	2.730	0.064
1996	0.852	0.714	0.113	0.540	1.963	2.989	2.327	3.506	2.576	0.078
1997	0.905	0.917	0.141	0.469	1.983	1.940	2.223	3.364	1.838	0.139
1998	1.274	0.668	0.150	0.647	1.198	2.292	1.529	2.351	0.926	0.178
1999	1.055	0.649	0.355	0.614	0.934	1.384	1.344	2.387	1.253	0.339
2000	1.022	1.613	0.224	0.510	1.539	1.645	1.211	2.047	0.900	0.620
2001	0.911	0.548	0.841	0.467	1.795	1.549	1.412	2.345	0.533	0.815
2002	0.941	0.693	0.391	0.319	1.425	1.268	1.528	1.996	1.330	1.838
2003	0.875	1.000	0.480	0.306	1.896	1.405	1.464	1.388	1.670	0.574
2004	0.840	1.324	0.550	0.312	1.982	1.518	1.541	1.574	1.500	0.512
2005	0.708	0.859	0.399	0.387	1.877	1.651	0.944	1.192	1.353	0.772
2006	0.731	0.582	0.487	0.320	1.763	1.469	0.753	1.247	1.390	0.510
2007	0.628	0.894	1.499	0.282	1.645	1.268	0.528	1.477	1.268	0.459
2008	0.509	2.258	0.840	0.276	1.486	0.919	0.725	1.580	1.298	0.391
2009	0.727	0.879	1.044	0.576	1.766	1.057	0.418	1.860	2.911	0.744
2010	0.559	1.195	0.697	0.450	2.423	1.225	0.715	1.578	2.828	1.086
2011	0.488	0.998	0.946	0.513	2.590	1.004	0.462	1.726	1.384	1.981
2012	0.452	0.973	1.356	0.503	5.284	1.129	0.333	1.523	2.253	2.220
	<i>Fas</i>	<i>Umman</i>	<i>Katar</i>	<i>S. Arabistan</i>	<i>Sudan</i>	<i>Suriye</i>	<i>Tunus</i>	<i>BAE</i>	<i>Yemen</i>	
1993	0.589	1.689	0.607	2.783	0.134	2.570	0.742	1.757	0.926	
1994	0.888	1.543	0.935	2.222	0.826	2.271	0.870	2.968	0.415	
1995	1.217	1.291	1.328	1.358	0.515	1.908	0.718	2.643	0.611	
1996	0.868	2.242	0.829	1.139	0.554	1.993	0.792	2.759	0.637	
1997	0.836	1.977	0.587	1.304	0.569	1.667	0.958	3.091	0.695	
1998	1.392	2.162	0.596	1.105	0.702	1.780	2.555	2.497	0.470	
1999	1.249	2.746	0.397	0.812	0.692	1.292	1.683	3.716	0.616	
2000	1.074	2.300	0.485	0.866	0.790	1.032	1.261	3.037	0.468	
2001	1.206	2.331	0.325	0.910	0.898	1.241	0.878	2.885	0.542	
2002	1.427	2.020	0.489	0.853	0.800	0.976	0.641	2.844	0.533	
2003	1.545	1.253	0.400	0.962	0.714	1.344	0.979	3.615	0.592	
2004	1.990	1.139	0.577	0.693	0.677	0.894	0.806	3.975	0.532	
2005	1.983	1.297	0.989	0.710	0.924	1.058	0.827	4.657	0.430	
2006	2.440	1.848	2.881	0.583	1.056	0.944	0.764	4.348	0.348	
2007	2.285	1.702	2.349	0.630	0.597	0.860	0.896	4.899	0.342	
2008	1.927	2.356	3.007	0.573	0.489	0.733	0.843	7.344	0.272	
2009	1.443	1.478	0.958	0.584	0.620	1.109	0.853	3.321	0.355	
2010	1.448	1.793	0.467	0.648	0.508	1.332	0.902	3.526	0.274	
2011	1.989	2.426	0.458	0.706	0.597	1.147	0.958	3.487	0.208	
2012	1.687	2.221	0.462	0.694	0.538	0.295	0.732	5.722	0.276	

Türkiye'nin Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine ihracatında Mısır, Katar, Sudan ve Yemen'e ihracatının potansiyelin oldukça altında kaldığı dikkat çekmektedir. Suriye, Suudi Arabistan ve Kuveyt'e 1990'larda potansiyelin üzerinde ihracat yapılırken, sonrasında potansiyelin altında ihracat yapılmaya başlanmıştır. Suriye'ye ihracatın 2012 yılında, ülkedeki savaş sebebiyle potansiyelin çok altına indiği gözlemlenmektedir. Cibuti ve Moritanya'ya ise tersine, 1990'larda potansiyelin altında ihracat yapılırken, 2000'lerde potansiyel genellikle yakalanmış, bazı yıllarda üzerine çıkmıştır. İran'a, Umman'a, Libya'ya, Birleşik Arap Emirlikleri (BEA)'ne, Ürdün'e ve Fas'a ihracat aşağı yukarı her yıl potansiyelin üzerindedir.

7. Değerlendirme ve Sonuç

İhracata dayalı kalkınma stratejisini benimseyen Türkiye için ihracatın artırılması önemli bir politika alanıdır. Bu hedefe yönelik olarak, Türkiye'nin çeşitli ülke ve bölgelere ihracatının yapısının incelenmesi, etkileyen faktörlerin ve potansiyelin belirlenmesi politika yapımında yol gösterici bilgiler sağlayacaktır. Bu çalışmada Türkiye'nin önemli iki ihraç pazarına, kalkınmış ülkelere ve Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracatı modellenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, Türkiye'nin kalkınmış ülkelere ihracatı en çok ticaret ortağının kişi başına milli gelirinden etkilenirken, Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracatı en çok Türkiye'nin milli gelirinden ve ticaret ortağının nüfusundan etkilenmektedir. Uzaklık, her iki ülke grubunda da ihracatı azaltıcı bir faktördür. Gümrük Birliği Türkiye'nin ihracatını önemli ölçüde artıran bir faktördür. Diğer taraftan, STA'lar, kalkınmış ülkelere ihracatı artırıcı rol oynarken, Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracat üzerinde anlamlı etkiye sahip değildir.

2012 yılı itibarıyla kalkınmış ülkeler arasında Türkiye'nin potansiyelinin üzerinde ihracat yaptığı ülkeler en yüksekten en düşüğe: ABD, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya, Fransa, Hollanda, Kanada, G. Kore, Belçika-Lüksemburg, İsrail, Çek Cumhuriyeti, Malta olarak sıralanırken; potansiyelinin altında ihracat yaptığı ülkeler en düşükten en yükseğe: İzlanda, Norveç, Finlandiya, Yeni Zelanda, İrlanda, Estonya, Danimarka, Avusturya, Slovenya, İsveç, Tayvan, Singapur olarak sıralanmaktadır. Diğer ülkelere potansiyel civarında ihracat yapılmıştır.

2012 yılı itibarıyla Orta Doğu-Kuzey Afrika ülkelerine Türkiye'nin potansiyelinin üzerinde ihracat yaptığı ülkeler en yüksekten en düşüğe: BAE, İran, Libya, Umman, Moritanya, Fas, Lübnan ve Cibuti olarak sıralanmaktadır. Bu

bölgede Türkiye'nin potansiyelinin altında ihracat yaptığı ülkeler ise en düşükten en yükseğe: Yemen, Suriye, Kuveyt, Cezayir, Katar, Mısır, Sudan, Suudi Arabistan, Tunus olarak sıralanmaktadır. Diğer ülkelere ihracat potansiyel civarındadır.

Çalışmanın genişleme alanında potansiyel çok altında ve çok üstünde ihracat yapılan ülkelerle ticaretin daha derinlemesine, sektörel bazda incelenmesi ve potansiyelin gerçekleşmemesinin sebeplerinin araştırılması mümkündür.

KAYNAKÇA

Abiad, A., Mishra, P. ve Topalova, P. (2011), “How Does Trade Evolve in the Aftermath of Financial Crises?”, IMF Working Paper, WP/11/3.

Adam, A., Moutos, T. (2008), “The Trade Effects of the EU-Turkey Customs Union”, *The World Economy*, 685-700.

Akkemik, A. K. ve Göksal, K. (2010), “Do Chinese Exports Crowd-Out Turkish Exports”, *İktisat, İşletme ve Finans*, 25(287), 9-32

Altıntaş, H., Çetin, R., Öz, B. (2011), “The Impact of Exchange Rate Volatility on Turkish Exports: 1993-2009”, *The South East European Journal of Economics and Business*, 6(2), 67-78.

Amemiya, T., and T. E. MaCurdy, (1986), “Instrumental-variable Estimation of an Error-components Model”, *Econometrica*, 54: 869-880.

Anderson, J. E. (1979), “A Theoretical Foundation for the Gravity Equation”, *American Economic Review*, 69, 106-16.

Anderson, S., De Palma, A., Thisse, J., (1992), *Discrete Choice Theory of Product Differentiation*, MIT Press.

Anderson, J. E., van Wincoop, E., (2003), “Gravity with Gravitas: A Solution to the Border Puzzle”, *The American Economic Review*, 93(1), 170-192.

Arellano, M., ve S. Bond, (1991), “Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations”, *Review of Economic Studies*, 58: 277-297.

Arellano, M., ve O. Bover, (1995), “Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-components Models”, *Journal of Econometrics*, 68: 29-51.

Arkolakis, C., Costinot, A., Donaldson, D., Rodriguez-Clare, A., (2012), “The Elusive Pro-Competitive Effects of Trade”, manuscript.

Armington, P. S., (1969), “A Theory of Demand for Products Distinguished by Place of Production”, *Staff Papers - International Monetary Fund*, 16(1), 159-178.

Aydın, M. F., Çıplak, U. and Yücel, M. E. (2004), "Export Supply and Import Demand Models for the Turkish Economy", *TCMB Çalışma Kağıdı*, 04/09.

Anderson, J. E. and Wincoop, E. (2003), "Gravity with Gravitas: A Solution to the Border Puzzle", *American Economic Review*, Vol. 93, No. 1, pp. 170-92.

Atıcı, C., Armağan, G., Tunalioglu, R. ve Çınar, G. (2011), "Does Turkey's Integration into the European Union Boost Its Agricultural Exports?", *Agribusiness*, 27(3), 280-291.

Artan, S. (2012), "Çekim Modeli Türkiye'nin Ticaret Akımlarının Belirleyicilerini ve Ticaret Potansiyelini Açıklayabilir mi?", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 122-145.

Bai, J., & Kao, C. (2006), "On the Estimation and Inference of a Panel Cointegration Model with Cross-sectional Dependence", in B. H. Baltagi (Ed.), *Panel Data Econometrics: Theoretical Contributions and Empirical Applications*. Amsterdam: Elsevier Science.

Bai, J., & Ng, S. (2004), "A Panic Attack on Unit Roots and Cointegration", *Econometrica*, 72(4), 191-221.

Baier, S. L., Bergstrand, J. H., (2001), "The Growth of World Trade: Tariffs, Transport Costs, and Income Similarity", *Journal of International Economics*, 53(1), 1 - 27.

Baldwin, R. (1994), *Towards an Integrated Europe*, CEPR: London.

Baldwin and Taglioni (2007), "Trade Effects of the Euro: A Comparison of Estimators", *Journal of Economic Integration*, 22(4), 780-818.

Benedictis, L. D. ve Vicarelli, C. (2005), "Trade Potentials in Gravity Panel Data Models", *Topics in Economic Analysis and Policy*, 5(1), Makale 20.

Bacchetta, M., Beverelli, C., Cadot, O., Fugazza, M., Grether, J. M., Helble, M., Nicita, A., Piermartini, R. (2012), *A Practical Guide to Trade Policy Analysis*, UNCTAD ve DTÖ Yayını.

Bergstrand, J. H. (1985), "The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence". *Review of Economics and Statistics* 67(3), 474-81.

Bergstrand, J. H. (1989), "The Generalized Gravity Equation, Monopolistic Competition, and Factor Proportions Theory in International Trade". *Review of Economics and Statistics*, 71(1), 143-53.

Bhagwati, J., (1958), "Immiserizing Growth: A Geometric Note", *Review of Economic Studies*, 25, 201-205.

Bhattacharya, R. ve Wolde, H. (2010), "Constraints on Trade in the MENA Region", IMF Working Paper, WP/10/31.

Blundell, R., ve S. Bond, (1998), "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models", *Journal of Econometrics*, 87: 115-143.

Bougheas, S. *et al.* (1999), "Infrastructure, Transport Costs and Trade". *Journal of International Economics*, Vol. 47, pp. 169-89.

Breuss, F. and Egger, P. (1999). "How Reliable are Estimations of East-West Trade Potentials Based on Cross-Section Gravity Analyses?", *Empirica*, Vol. 26, No. 2, pp. 81-95.

Brulhart M. and Kelly M. J. (1999), "Ireland's Trading Potential with Central and Eastern European Countries: A Gravity Study", *Economic and Social Review*, 30(2), 159-174.

Bussiere, M., Fidrmuc, J. ve Schnatz, B. (2008), "EU Enlargement and Trade Integration: Lessons from a Gravity Model", *Review of Development Economics*, 12(3), 562-576.

Carrere, C. (2006), "Revisiting the Effects of Regional Trade Agreements on Trade Flows with Proper Specification of the Gravity Model", *European Economic Review*, 50, 223-247.

Chaney, T., (2008), "Distorted Gravity: The Intensive and Extensive Margins of International Trade", *American Economic Review*, 98(4), 1707-21.

Chen, I-H. And Wall, H. J. (1999), "Controlling for Heterogeneity in Gravity Models of Trade", *Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper*, 99-010A.

Cheng, I-H. and H. Wall, (2005), "Controlling for Heterogeneity in Gravity Models of Trade and Integration", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 87: 49-63.

Choi, I. (2004), "Econometric Theory and practice: Frontiers of Analysis and Applied Research" - Essays in honour of Peter C. B. Phillips, in P. Saikkonen & I. Choi (Eds.), *Unit Root Tests for Cross-sectionally Correlated Panels*. Cambridge: Cambridge University Press.

Choi, I. (2007), Non-stationary Panels. In T. C. Mills & K. Patterson (eds.), *Palgrave Handbook of Econometrics*, Vol. 1, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Coşar, E. E., (2002), "Price and Income Elasticities of Turkish Export Demand: A Panel Data Application", *Central Bank Review*, 2, 19-53.

Deardoff, A. V. (1998), "Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in a Neoclassical World?", in the *Regionalization of the World Economy*, edited by J. A. Frankel. Chicago: University of Chicago.

Eaton, J., Kortum, S., (2002), "Technology, Geography, and Trade", *Econometrica*, 70(5), 1741-1779.

Eaton, J., Kortum, S., Kramarz, F., (2011), "An Anatomy of International Trade: Evidence from French Firms", *Econometrica*, 79(5), 1453-1498.

Eberhardt, M. (2009), "Nonstationary Panel Econometrics and Common Factor Models: An Introductory Reader", Ders Notları.

Eberhardt, M., and Bond, S. (2009), "Cross-Section Dependence in Non-Stationary Panel Models: A Novel Estimator", Munich Personal Repec Archive (MPRA) Paper No. 17692.

Eberhardt, M., and Teal, F. (2010), "Productivity Analysis in Global Manufacturing Production", Economics Series Working Papers 515, University of Oxford, Department of Economics.

Eberhardt, M., and Teal, F. (2011), "Econometrics for Grumblers: A New Look at the Literature on Cross-Country Growth Empirics", *Journal of Economic Surveys*, 25(1), 109-155.

Egger, P. (2000), "A Note on the Proper Econometric Specification of the Gravity Equation", *Economics Letters*, 66, 25-31.

- Egger P. (2002), "An Econometric View on Estimation of Gravity Models and the Calculation of Trade Potential", *The World Economy*, 25(2), 297-312.
- Ekanayake, E. M ve Ledgerwood, J. R. (2009), "An Analysis of the Intra-Regional Trade in the Middle East and North Africa Region", 3(1), 19-29.
- Endoh, M. (1999). "Trade Creation and Trade Diversion in the EEC, the LAFTA and the CMEA: 1960-1994", *Applied Economics*, 31, 207-16.
- Endoh, M. (2000). "The Transition of Postwar Asia-Pacific Trade Relations". *Journal of Asian Economics*, 10, 571-89.
- Feenstra, R. C., J. R. Markusen ve A. K. Rose, (2001), "Using the Gravity Equation to Differentiate Among Alternative Theories of Trade," *Canadian Journal of Economics*, Vol. 34, No. 2 (May), pp. 430-47.
- Fernandes A. (2006), "Trade Dynamics and the Euro Effects: Sector and Country Estimates", *mimeo*.
- Flam H., Nordstrom H. (2003), "Trade Volume Effects of the Euro: Aggregate and Sector Estimates", *Institute for International Economic Studies, mimeo*.
- Flam H., Nordstrom H. (2006), "Euro Effects on the Intensive and Extensive Margins of Trade, *Institute for International Economic Studies, mimeo*.
- Ghani, G. (2006), "Export Promotion Policies and the Crowding-Out Effect in Development Countries", *Asian Economic Journal*, 20(3), 319-331.
- Goldstein, M. ve Khan M. S. (1985), "Income and Price Effects in Foreign Trade", in *Handbook of International Economics*, Vol II: 1041-1105, eds. R. W. Jones and P. B. Kenen, Elsevier Science Publishers B. V.
- Hadri, K. (2000), "Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data", *The Econometrics Journal*, 3, 148-161.
- Hadri K., ve Kurozumi, E. C (2012), "A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of Serial Correlation and a Common Factor", *Econ. Letters*. 115, 31-34.

Hamilton C. B. and Winters A. L. (1992), "Opening Up International Trade with Eastern Europe", *Economic Policy*, 14, 77-116.

Harb, N. (2007), "Trade Between Euro Zone and Arab Countries: a Panel Study". *Applied Economics*, 2007, 39, 2099-2107.

Haq., Z., Meilke, K., Cranfield, J. (2011), "The Gravity Model and the Problem of Zero's in Agrifood Trade", CATPRN Working Paper 2011-02.

Hausman, J. (1978), "Specification Tests in Econometrics", *Econometrica*, 46: 1251-1271.

Hausman, J. A., and W. E. Taylor (1981), "Panel Data and Unobservable Individual Effects", *Econometrica*, 49: 1377-1398.

Head, K. ve T. Mayer, (2013), "Gravity Equations: Toolkit, Cookbook, Workhorse." *Handbook of International Economics*, Vol. 4, eds. Gopinath, Helpman, and Rogoff, Elsevier.

Heckman, J. J. (1979), "Sample Selection Bias as a Specification Error", *Econometrica*, 47(1), 153-162.

Helmers, C., Pasteels, J. M. (2005), "Trade Sim (third version), a Gravity Model for the Calculation of Trade Potentials for Developing Countries and Economies in Transition", International Trade Center Working Paper.

Helpman, E., Melitz, M. and Rubinstein, Y. (2008), "Estimating Trade Flows: Trading Partners and Trading Volumes", *Quarterly Journal of Economics*, 123, 441-87.

Helpman, E., (1984), "Increasing Returns, Imperfect Markets, and Trade Theory," in *Handbook of International Economics*, ed. by Ronald W. Jones and Peter B. Kenen Vol. 1 (Amsterdam: North-Holland; New York, N.Y., U.S.A).

Helpman, E. (1987), "Imperfect Competition and International Trade: Evidence from Fourteen Industrial Countries", *Journal of the Japanese and International Economies*, Vol. 1, No. 1, pp. 62-81.

Helpman, E. and Krugman P. R. (1985), "Market Structure and Foreign Trade; Increasing Returns", *Imperfect Competition and the International Economy*. Cambridge, MA: MIT, 1985.

Helpman, E., Melitz, M. ve Rubinstein, Y. (2007), "Estimating Trade Flows: Trade Partners and Trading Volumes", NBER Working Paper, 12927.

Holmes, M. J. (2006), "How Sustainable Are OECD Current Account Balances in The Long Run?", The Manchester School, Vol. 74 No. 5, September 2006, *Institute for International Economic Studies, mimeo*.

Im, K. S., Pesaran, M. H., and Shin, Y., (1997), "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", University of Cambridge, Department of Applied Economics.

Kao, C., (1999), "Spurious Regression and Residual Based Tests for Cointegration in Panel Data". *Journal of Econometrics*, 90: 1-44.

Kao, C., and Chiang, M., (1999), "On the Estimation and Inference of a Cointegrated Regression in Panel Data", *Working Paper, Center for Policy Research, Syracuse University*, New York.

Kapetanios G., Pesaran M. H., Yamagata T. (2011), "Panels with Non-stationary Multifactor Error Structure", *Journal of Econometrics*, 160, 326-348.

Kien, N. T., (2009), "Gravity Model by Panel Data Approach An Empirical Application with Implications for the ASEAN Free Trade Area", *ASEAN Economic Bulletin*, 26(3), 266-77.

King , A. (1997), "From Demand Equations to Two Regimes: The Theoretical Development of Export Models", *Bulletin of Economic Research*, 49(2), 81-125.

Koççat, H. (2008), "Exchange Rates, Exports and Economic Growth in Turkey: Evidence from Johansen Cointegration Tests", *International Journal of Economic Perspectives*, 2(1), 5-11.

Larsson, R., Lyhagen, J., & Lothgren, M. (2001), "Likelihood-based Cointegration Tests in Heterogeneous Panels", *Econometrics Journal*, 4, 109-142.

Lehman, N., Herzer, D., Martinez-Zarzoso, M. I., Vollmer, S. (2007), "The Impact of a Customs Union between Turkey and the EU on Turkey's Exports to the EU", *Journal of Common Market Studies*, 45(3), 719-743.

Levin, A., and Lin, C. F., (1992), "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties", *University of California, San Diego, Discussion Paper*; No: 92-93.

Levin, A., and Lin, C. F., (1993), "Unit Root Tests in Panel Data: New Results", *University of California, San Diego, Discussion Paper*; No: 93-56.

Levin, A., C. F. Lin, and J. Chu (2002), "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties," *Journal of Econometrics*, 98, 1-24.

Lima, N. and Venables, A. J. (2001), "Infrastructure, Geographical Disadvantage and Transport Costs", *World Bank Economic Review*, Vol. 15, No. 3, pp. 451-79.

Linder, S. B. (1961), *An Essay on Trade and Transformation*. (New York: Wiley & Sons).

Linnemann, Hans, (1966), *An Econometric Study of International Trade Flows*. Amsterdam: North-Holland.

Maddala, G. S., and Wu, S., (1999), "A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Special Issue, 61: 631-652.

Martinez-Zarzoso I. and Nowak-Lehmann F. (2003), "Augmented Gravity Model: An Empirical Application to Mercosur-European Union Trade Flows", *Journal of Applied Economics*, 4(2), 291-316.

Mátyás, L. (1997), "Proper Econometric Specification of the Gravity Model", *The World Economy*, 20(3), 363-68, mimeo.

McCoskey, S., ve Kao, C., (1998), "A Residual-based Test for the Null of Cointegration in Panel Data", *Econometric Reviews*, 17: 57-84.

McPherson, M. Q. ve Trumbull, W. N. (2008), "Rescuing Observed Fixed Effects: Using the Hausman-Taylor Method for Out-of-Sample Trade Projections", *The International Trade Journal*, 22(3), 315-340.

Melitz, M., Ottaviano, G., (2008), "Market Size, Trade, and Productivity", *Review of Economic Studies*, 75(1), 295-316.

Moon, H., & Perron, B. (2004), "Testing for a Unit Root in Panels with Dynamic Factors", *Journal of Econometrics*, 122 , 81-126.

Nardis, S., De Santis, R. Ve Vicarelli, C. (2008), The Euro's Effects on Trade in a Dynamic Setting, *The European Journal of Comparative Economics*, 5(1), 73-85.

Neyaptı, B., Taşkın, F., Üngör, M. (2007), "Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey's Trade", *Applied Economics*, 39, 2121-2132.

Nilsson L. (2000), "Trade Integration and the EU Economic Membership Criteria". *European Journal of Political Economy*, 16, 807-827.

Oguledo, V. I. and Macphee, C. R. (1994), "Gravity Models: A Reformulation and an Application to Discriminatory Trade Arrangements, *Applied Economics*, 26, 107-20.

Okawa, Y., Van Wincoop, E., (2010), "Gravity in International Finance", Working Paper 7, Hong Kong Institute for Monetary Research.

Pedroni, P., (1995), *Panel Cointegration, Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis*, Indiana University.

Pedroni, P., (1997), *Panel Cointegration, Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis, New Results*, Indiana University.

Pedroni, P. (1999). "Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61 (Special Issue), 653-670.

Peridy, N. (2005), "Trade Prospects of the New EU Neighbourhood Policy: Evidence from Hausman and Taylor's Models", *Global Economy Journal*, 5(1), makale 7.

Pesaran, M. H. (2006), "Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure, *Econometrica*, 74(4), 967-1012.

- Pesaran, M. H. (2007), "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22 (2), 265-312.
- Phillips, P. C. B., and Moon, H. R. (1999), "Linear Regression Limit Theory for Non-stationary Panel Data", *Econometrica*, 67:1057-1111.
- Poyhonen, P. (1963), "A Tentative Model for the Volume of Trade between Countries", *Welwirtschaftliches Archiv*, 90(1), 93-99.
- Quah, D. (1994), "Exploiting Cross-Section Variation for Unit Root Inference in Dynamic Data", *Economics Letters*, 44: 9-19.
- Razmi, A. ve Blecker, R. (2008), "Developing Country Exports of Manufactures: Moving Up the Ladder to Escape the Fallacy of Composition?", *Journal of Development Studies*, 44(1), 21-48.
- Rojid, S., (2006), "COMESA Trade Potential: A Gravity Approach", *Applied Economics Letters*, 13, 947-951.
- Sarıkaya, Ç. (2004), "Export Dynamics in Turkey", *Central Bank Review*, 2, 41-64.
- Saygılı, H. (2010), "Sectoral Export Dynamics of Turkey: A Panel Cointegration Analysis". *Empirical Economics*, 38, 373-384.
- Shepherd, B. (2008), "Dealing with Zero Trade Flows", classroom presentation, Niehaus Center, Princeton University GEM, Sciences Po.
- Silva Santos, J. M. C. ve Tenreiro, S. (2006), "The Log of Gravity", *The Review of Economics and Statistics*, 88(4): 641-658.
- Smith, R. P., & Fuertes, A. M. (2007), Panel Time Series. (Centre for Microdata Methods and Practice (cemmap) mimeo, April 2007).
- Soloaga, I. and Winters, A. (1999), *Regionalism in the Nineties: What Effects on Trade?*, Development Economic Group of the World Bank.
- Suvankulov, F. ve Güç, Y. (2012), "Who is Trading Well in Central Asia? A Gravity Analysis of Exports from the Regional Powers of the Region", *Eurasian Journal of Business and Economics*, 5(9), 21-43.

Tinbergen, J. (1962). *Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economics Policy*, The Twentieth Century Fund. New York.

Trotignon, J. (2010), “Does Regional Integration Promote the Multilateralization of Trade Flows? A Gravity Model Using Panel Data”, *Journal of Economic Integration*, 25(2), 223-251.

Tumbarello, P. (2007), “Are Regional Trade Agreements in Asia Stumbling or Building Blocks? Implications for the Mekong-3 Countries”, *IMF Working Paper*, WP/07/53.

Uz, İ., (2010), “Testing for Structural Change in the Bilateral Trade Elasticities of Turkey”, *METU Studies in Development*, 37, 53-72.

Wang Z. and Winters A. L. (1992), “The Trading Potential of Eastern Europe”, *Journal of Economic Integration*, 7, 113-136.

Wei, S. J. (1996), “Intra-National Versus International Trade: How Stubborn are Nations in Global Integration?”, *NBER, Working Paper*, 5531.

Westerlund, J. (2007), “Testing for Error Correction in Panel Data”. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.

Westerlund J. (2008), “Panel Cointegration Tests of the Fisher Effect”, *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193-233.

Westerlund, J., Wilhelmsson, F. (2011), “Estimating the Gravity Model without Gravity Using Panel Data”, *Applied Economics*, 43, 641-649.

Xuegang, (2008), “Study on Xinjiang’s Bilateral Trade: Using a Gravity Model”. *Asia Europe Journal*, 6, 507-517.

Yılmaz, O, Kaya V., (2007), “İhracat, İthalat ve Reel Doviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Bir VAR Modeli”, *İktisat İşletme ve Finans*, 2007, 22(250), 69-84.

Zarzoso, I. M. ve Lehmann, F. N. (2003), “Augmented Gravity Model: An Empirical Application to Mercosur-European Union Trade Flows”, *Journal of Applied Economics*, 2, 291-316.

Ek-Tablo 1: Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Gümrük Birliği

	Ülke	STA	AB'nin ilgili ülke ile STA imzaladığı tarih	Gümrük Birliği
1	EFTA(Avusturya, Finlandiya, İzlanda, Lihtenştayn, Norveç, İsveç ve İsviçre)	01.04.1992	1973	yok
2	İsrail	01.05.1997	01.06.2000	yok
3	Makedonya	01.09.2000	01.05.2004	yok
4	Hırvatistan	01.07.2003	01.02.2005	2013
5	Bosna ve Hersek	01.07.2003	01.07.2008	yok
6	Filistin	01.06.2005	01.07.1997	yok
7	Tunus	01.07.2005	01.03.1998	yok
8	Fas	01.01.2006	01.03.2000	yok
9	Suriye	01.01.2007	01.07.1977	yok
10	Mısır	01.03.2007	01.06.2004	yok
11	Arnavutluk	01.05.2008	01.04.2009	yok
12	Gürcistan	01.11.2008	-	yok
13	Karadağ	01.03.2010	01.05.2010	yok
14	Sırbistan	01.09.2010	01.02.2010	yok
15	Şili	01.03.2011	01.02.2003	yok
16	Ürdün	01.03.2011	01.05.2002	yok
17	Güney Kore	01.05.2013	01.07.2011	yok
18	Morityus	01.06.2013	13.07.2009	yok
19	Slovenya	01.06.2000-01.05.2004	1999*	01.05.2004
20	Polonya	01.05.2000-01.05.2004	1994*	01.05.2004
21	Slovakya	yok	01.03.1992	01.05.2004
22	Litvanya	01.03.1998-29.10.2004	01.01.1995	01.05.2004
23	Çek Cumhuriyeti	01.07.1998-29.10.2004	1995*	01.05.2004
24	Malta	yok	1971*	01.05.2004

25	Letonya	01.07.2000- 29.10.2004	18.07.2004	01.05.2004
26	Estonya	01.07.1998- 29.10.2004	01.01.1995	01.05.2004
27	Macaristan	01.04.1998- 29.10.2004	31.12.2000	01.05.2004
28	Bulgaristan	01.01.1999- 01.01.2007	31.12.1993	2007
29	Romanya	01.02.1998- 01.01.2007	01.05.1993	2007
30	Avusturya	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
31	Belçika	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
32	Danimarka	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
33	Finlandiya	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
34	Fransa	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
35	Almanya	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
36	Yunanistan	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
37	İrlanda	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
38	İtalya	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
39	Lüksemburg	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
40	Hollanda	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
41	Portekiz	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
42	İspanya	yok	01.01.1994 (EEA)	1996

44	İngiltere	yok	01.01.1994 (EEA)	1996
45	Andora	yok	01.07.1991	1996
46	San Marino	yok	31.12.1995	1996
47	Cezayir	yok	01.09.2005	yok
48	Lübnan	İmzalandı-iç onay sürecinde	01.03.2003	yok
49	Meksika	yok	01.07.2000	yok
50	Güney Afrika Cumhuriyeti	yok	01.01.2000	yok

Kaynak: <http://www.worldtradelaw.net/fta/ftadatabase/ftas.asp>, <http://intl.econ.cuhk.edu.hk/rta/index.php?did=20>, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/agreements/> *http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_bilateral_free_trade_agreements

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY AND BANK PERFORMANCE IN NIGERIA: A PANEL DATA ANALYSIS

Saifullahi Sani IBRAHIM*
Abubakar MUHAMMAD**

ABSTRACT

This study examines the impact of Information and Communication Technology (ICT) on the bank's performance in Nigeria using annual panel data set over 2001 to 2011 periods. The data was analysed using panel unit root, panel cointegration, Fully Modified Ordinary Least Square (FMOLS) and Generalised Method of Moments (GMM) to reveal a positive impact of ICT on the bank's performance in the country. Therefore, the study concludes that cautious application of ICT apparatus will continue to enhance commercial bank's performance in the country unless otherwise disrupted by externalities.

Keywords: Bank, Panel Data, Information and Communication Technology.

JEL Classifications: G210, C22, Z19.

ÖZET

NİJERYA'DA ENFORMASYON VE İLETİŞİM TEKNOLOJİSİNİN BANKA PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BİR PANEL DATA ANALİZİ

Bu çalışma, Enformasyon ve İletişim Teknolojisinin (ICT) Nijerya'da bankaların performansı üzerindeki etkilerini 2001-2011 dönemine ait yıllık panel data setlerini kullanarak incelemektedir. Veriler panel birim kök ve eşbütünleşme, Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler ve Genelleştirilmiş Momentler yöntemleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, ele alınan ülkede ICT'nin banka performansını olumlu etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma dışsalılıklarla kesintiye uğramadıkça ICT aparatlarının dikkatli bir şekilde uygulanmasının ticari bankaların performanslarını güçlendireceği sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Banka, Panel Data, Enformasyon ve İletişim Teknolojisi.

JEL Kodları: G210, C22, Z19.

* Öğretim Görevlisi, Federal University, Department of Economics and Development Studies (ssmatazukt@yahoo.com)

** Öğretim Görevlisi, Usmanu Danfodiyo University, Department of Economics (muzammilu2007@yahoo.com)

I. Introduction

It is widely recognised that the financial system plays a crucial role in promoting economic development by separating the saving and investment functions. Virtually, investment in all sectors of the economy, particularly the real sector, made possible by the financial resources in the financial system, could increase the quantum of goods and services (Ibrahim, Muhammad and Gani, 2012). Banking institution which is a major player of the financial system is an important economic agent in the payment system. Accordingly, bank facilitates economic transaction between various national and international economic units and by so doing, it encourages trade, commerce and industry on the one hand, promoting globalization by easing global access to fund without any barrier.

It is needless to say that, the banking system is able to play the positive role of enhancing globalization only if it has robust Information and Communication Technology (ICT) as a backstopped. Otherwise, it would constitute bad omen to the development of the global economy. This is based on academics unanimity of impossibility of globalisation without global agents of payments. The increased demand for ICT in banking sector became imminent and unavoidable in the world at large and Nigeria in particular. Invariably, the future lies in the ICT driven banking systems and services. Banks have embarked on an unprecedented deployment of ICT based banking products and services such as Automated Teller Machine (ATM), internet banking, mobile banking solutions, point of sale terminals, computerised financial accounting and reporting, human resources solution among others, of which plays salient roles in enhancing the performance of banks over the world (Ovia, 2005).

Eventually, the ICT became the lifeblood of any corporate organisation for growth and development, thereby making the entire world moving away from traditional banking to computerised banking applications. Consequently, there has been huge investment in ICT facilities and personnel with requisite skills necessary for the operation of ICT born devices. Banks have faced the stiff challenges of required hefty fund for investments in human capital, capacity building, deployment of equipments, designing applications, and so on due to the ever rapidly changing in ICT devices as a result of breakthrough on the one hand and the dynamism of the global ICT industry on the other hand (Abubakar, Gatawa and Birnin-kebbi, 2013). Over the years, banks have invested huge capital in the deployment of ICT solutions for front office and back office automation alike. However the ever-increasing challenges of ICT deployment in conformity with the banking best-practice had

remained a burning issue in the banking industry and so need to investigate its relevance on a bank's performance becomes imperative. It is against this background that this study sets to investigate the role of ICT in bank performance in Nigeria. To achieve the thrust of this study, five sections were developed, including this introduction which is section one. Section two reviews literature. Section is the methodology of the study. Section presents and discusses the results and the last section concludes the study.

II. Literature Review

Like any other social scientific problem, the findings from preceding studies on the impact of ICT on the banking sector in both developed and Less Developed Countries (LDCs) produces divergence results. For instance, Dos Santos and Peffers (1993) empirically studied the effects of early adoption of ATM device by banks on employee efficiency using a sample of 3,838 banks covering the period 1970 to 1979 by applying multiple regression models. The finding revealed that the introduction of ATM device improves the bank's performance. By extension, Beccalli (2005) investigated whether investment in Information Technology (IT) influences the performance of banking, using a sample of 737 European banks over the period 1994–2000. Using simple correlation coefficients, the findings revealed a negative and statistically significant correlation between profit efficiency and IT.

Evans, (2008) investigates the role of ICT on enhancing the operations of Nigerian banks using primary data which was analysed with cross-tabulations and regression technique to reveal a significant positive impact of ICT on banking operations. Lin (2007) studied the impact of ICT on United State banking industry using a cross-sectional data of 155 banking firms for the period 1995 to 1999 by employing multiple linear regression models. The results of the study indicated that ICT contribute to the overall value-creation performance of banking firms. Moreover, Alawneh and Hattab (2009) assessed the value of e-business at the bank level in Jordan using a survey data collected from 140 employees in seven pioneered banks. The study utilised multiple linear regression analysis, the empirical findings showed that e-banking was found to have a significant positive influence on bank performance.

Furthermore, Muhammad and Muhammad (2010) examined the impact of ICT on organizational performance using primary data collected through in-depth interviews and field surveys of 48 manufacturing and 24 banking industry in Pakistan over the period 1994 to 2005. The data were tested using multiple linear

regression model and ratio analysis. The conclusion of the research shows that ICT has a positive impact on organizational performance of all sampled organisations. In a study by Akram and Hamdan (2010) examined the effects of ICT on Jordanian banking industry for the period of 2003–2007. The data were analysed by multiple regression model and results of the study indicated that there is a significant impact on the use of ICT in Jordanian banks on the Market Value Added (MVA), Earning Per Share (EPS), Return on Assets (ROA) and Net Profit Margin (NPM). Similarly, Ombati, Magutu, Nyamwange and Nyaoga (2010) studied the relationship between technology and service quality in the banking industry in Kenya using primary data drawn from a sample of 120 customers utilising e-banking services within the Central Business District, Nairobi. The authors used both descriptive and inferential statistics such as correlation analysis, percentages and means to analyse the data. The findings of the study indicated a direct relationship between ICT and service quality in the banking industry.

ICT led bank performance hypothesis was tested in the study by Agbolade (2011). The study used primary data sourced through a structured questionnaire administered to selected banks in south-west Nigeria and the Ordinary Least Square approach econometric techniques was applied to detect the relationship that exist between banks' profitability and the adoption of ICT. The results showed that a positive correlation exists between ICT and bank's profitability in Nigeria. Similarly, Uppal (2011) examined the growth of ICT in various bank groups in India using data collected over the period 2008–2009. The findings revealed that the growth of ICT led to the high bank performance. Conversely, Abubakar *et al.*, (2013) study the impact of ICT on the bank's performance in Nigeria in 2001–2011 period. The study employed fixed and random effects to reveals the negative impact of ICT on the bank's performance.

III. Methodology

In this study, secondary data in the form of panels have been used. The data were collected from the bank's annual financial reports and various issues of Factbooks from Nigerian Stock Exchange covering the period 2001–2011. The data for relevant variables comprises net profits, Return on Equity (ROE), number of ATM devices and volume of transaction on e-banking services of the selected commercial banks.

We first used the panel unit root tests to identify the order of integration of each variable incorporated in the study. Basically, there are four different most

widely used panel unit root tests in several studies and they are Levin, Lin and Chu (2002,) which will be referred to as an LLC, Im, Pesaran and Shin (henceforth IPS), (2003) and Fisher-type tests using ADF and PP tests of Maddala and Wu (1999) and Choi (2001). Given that each variable is integrated of order one, the tests suggested by Pedroni (1999, 2000) were employed for panel cointegration in this study. These tests extend the Engle and Granger (1987) two-step strategy to panels and rely on the ADF and PP principles.

Basically, once cointegration has been established among the relevant variables, a model could be estimated utilizing the (FMOLS) technique. According to Pedroni (2000), standard OLS estimation of a panel will lead to an asymptotically biased estimator because the estimates will be dependent on the nuisance parameters that are associated with the dynamics of the underlying system. He argues that only in the case of exogeneity of the regressors and homogenous dynamics across the individual members of the panel, is it possible for the OLS estimator to be unbiased (Ramirez and Sharma, 2008). The superiority of FMOLS estimator lends credence by its ability to account for both serial correlation and potential endogeneity problems, and hence is preferable to simple OLS estimation in case cointegration relation exists among the variables. One of the advantages of using FMOLS techniques is that it allows for the panel-specific fixed effects to be heterogeneous while estimating the long-run relationships (Pedroni, 2000). The FMOLS used in this study is specified below:

$$netprofit = \alpha_{it} + \beta ROE_{it} + \beta E-banking_{it} + \beta ATM_{it} + \mu_{it} \dots \dots \dots (1)$$

Where

netprofit	=	net profit (a proxy for bank performance)
α_i	=	allows for the bank-specific fixed effects
β	=	cointegrating vector if a variable is integrated of order 1
ROE	=	Return on Equity
ATM	=	ATM usability
E-banking	=	e-banking services
μ	=	Error term

The time and the number of panels employed in this study satisfied the necessary condition for the application of FMOLS. According to Pedroni (2000) FMOLS estimator is consistent and can perform reasonably well, even in small samples as long as the time period under consideration is not smaller than the

number of cross sections.

This study further uses Generalized Method of Moments (GMM) for panel data analyses, proposed by Arellano and Bond (1991) to detect the contemporaneous effect of ICT on bank performance in Nigeria. The technique is specified below:

$$S_{it} = \phi S_{i,t-1} + \lambda x_{i,t} + \eta_i + \varepsilon_{it} \dots \dots \dots (2)$$

Where S is the proxy for bank's performance (net profit), X represents the vector of explanatory variables, $\eta_i + \varepsilon_{it}$ denotes unobserved group-level effect and the error term, respectively. Moreover, they based on the assumption of being independent for each i over all t , and that there is no autocorrelation in the ε_{it} . The specification above exhibit evidence of endogeneity since S_{it} is correlated with η_i which may lead to inconsistent and biased estimators. To ameliorate endogeneity problem from the group-specific effects, we resort to difference of the above equation.

$$S_{it} - S_{i,t-1} = \phi(S_{i,t-1} - S_{i,t-2}) + \lambda(x_{i,t} - x_{i,t-1}) + (\varepsilon_{it} - \varepsilon_{i,t-1}) \dots \dots \dots (3)$$

Even though the difference operator eliminates the group-specific effects, but it does at the expense of re-introducing a new correlation between $S_{i,t-1}$ (lagged dependent variable) and $\varepsilon_{i,t-1}$. To eradicate these problems, instrumental variables must be set. Adusei (2013) argued that the lagged explanatory variables can be used as instrumental variables. To these ends, we utilized lagged explanatory variable instrumental variables.

IV. Results and Discussion

The results of the LLC, IPS, Fisher-ADF and Fisher-PP panel unit root for each of the variable is reported in the Table 1 and from it one could observe that all of the variables exhibit unit roots at level form under 1% probability level. However, ROE is stationary at level under 10% level of significance.

Table 1: Panel Unit Root Test Results

Series	Level				1 st Difference			
	LLC	IPS	ADF Fisher	PP Fisher	LLC	IPS	ADF Fisher	PP Fisher
ROE	-1.769 (0.038)*	-0.469 (0.319)	2.504 (0.286)	5.526 (0.063)*	-3.426 (0.000)**	-1.626 (0.0519)*	6.998 (0.030)**	11.73 (0.002)***
Net Profit	-1.08 (0.140)	0.161 (0.564)	1.132 (0.568)	1.132 (0.568)	-5.21 (0.000)**	-2.89 (0.000)**	10.50 (0.000)***	20.60 (0.000)***
E-banking	-324 (0.374)	0.487 (0.687)	0.690 (0.708)	0.670 (0.716)	-2.482 (0.006)**	0.301 (0.381)	2.900 (0.234)	3.460 (0.179)
ATM	-0.771 (0.220)	-5.588 (0.278)	2.821 (0.244)	3.00 (0.223)	-2.591 (0.004)**	-1.345 (0.089)*	5.530 (0.630)	8.363 (0.015)**

*** **& * denote statistical significance at the 1% , 5% and 10% level respectively

The first difference value of the each variable in the panel root test reveals that the variable were stationary leading to the rejection of the null hypothesis at the 1% level of significance. Therefore, we gain ground to assert that the variables were I(1) order and thereby lending credence for the application of the Pedroni panel cointegration test.

Table 2: Pedroni Panel Cointegration Test Results

Panel	Panel Statistics		Group	Group Statistics	
	Statistics	Probability		Statistics	Probability
v-statistics	3.051	0.001***	rho-statistics	2.299	0.989
rho-statistics	0.751	0.774	PP-statistics	-17.071	0.000***
PP-statistics	-14.457	0.000***	ADF-statistics	-2.36	0.009***
ADF-statistics	-2.744	0.003***	-	-	-

*** denote statistical significance at the 1%

It could be seen from the Table 2 the coefficients of panel statistics for v, panel PP, and group PP statistics and group ADF were significant at the 1% level of significance. As such the null hypothesis proposing no cointegration relation among the variables is rejected in all cases for panel v, panel PP, and group PP as well as group ADF statistics except panel ρ and group ρ whom were not statistically significant. Therefore, the panel cointegration tests point to the existence of a long-

run relationship among the variables, under which FMOLS is a Best Linear Unbiased Estimator (BLUE).

Table 3: Panel FMOLS Results

Variable	Coefficient	Probability
ROE	7.27	0.7003
E-banking	7.27	0.1079*
ATM	7.80	0.0275**
R ²		0.76
Long-run variance		3.53
Hansen parameter instability test LC statistics 0.469 (0.2)		

**& * denote statistical significance at the 5% and 10% level respectively

It could be seen from the above Table 3, the long-run coefficient of E-banking is positive and statistically significant at 10% probability level. The positive sign of the parameter is showing the prospect of E-banking in Nigeria and there is a possibility of the Nigerian economy to imbibe the culture of a cashless society. Moreover, the coefficient of ATM is also positive and statistically significant at 5% probability level, which is showing the strength of ATM on enhancing bank's performance in the country. On the other hand, the estimated coefficient of ROE is positive but not significant.

Table 4: Panel GMM

Variable	Coefficient	Probability
ROE	-20.23	0.0413**
E-banking	94.71	0.0873*
ATM	90.16	0.0015***
R ²	0.73	
j-statistics	2.115 (0.1459)*	
Instrument rank	4	

*** **& * denote statistical significance at the 1% , 5% and 10% level respectively

Further post-estimation tests reveals that the equation has a good fit. For instance the R² value is 0.76 indicating that 76% variation of the bank performance is jointly account by ICT and ROE. The Hansen parameter instability test was also applied in the study and the test has a null hypothesis claiming that parameters are stable. The result of this test cannot show any evidence of rejecting the null hypothesis, since the LC statistics is not significant even at the 10% level of significance and so parameters stability has been confirmed.

The result of GMM is presented in Table 4. It could be discerned from it that the coefficients of the ICT proxies (E-banking and ATM) were positive and statistically significant. This finding is in accord with the theoretical postulation of Ovia, (2005) and the empirical findings of Evans, (2011) and that of Agbolade, (2011) which hold that positive correlation exist between ICT and Banks performance. However, the finding refutes the revelations of Lin (2007) and Abubakar *et al.*, (2013). Moreover, the study further finds that ROE is statistically significant and the negative sign of the coefficient indicates a negative relationship between ROE and bank performance in Nigeria. This finding means that ROE has a tendency of affecting bank's performance adversely. When banks are making huge amount of profit, its share price (both primary and secondary issues) will rise as a result of increase in its demand. More shareholders imply more payments of dividend and thereby reducing the ploughing back of profit for investment motive, as such performance of banks will be adversely affected.

V. Conclusion

This study examines the impact ICT on the bank's performance in Nigeria using a panel data set sourced from the NSE Factbook of various issues. The data was analysed using FMOLS and GMM among others, to reveals that ICT do improve banks performance in the country. Surprisingly, it has been established in this study that ROE has a significant negative influence on bank performance in the short-run while its impact on the bank's performance was positive but insignificant in the long-run. Therefore, the study concludes that cautious application of ICT apparatus will continue to improve commercial bank's performance in Nigeria. The policy implication of this finding is pointing out the potentiality of a cashless economy in Nigeria. Therefore, CBN cashless policy is a sound initiative in the right direction since it will help in minimising the cost of issuing currency in the fairly performing Nigerian economy. Emphasis should be given on the efficient utilisation of the ICT equipment such as credit, Points of Sales (POS), phone banking, electronic payment debit, cash withdrawal machines, to mention but few. However, for banks and populace alike to actually reap the benefit of ICT more campaigns and orientation of clients need to be vigorously pursued to create awareness for them to patronise the facilities. It is worthy noting, the success of this policy will depend on the level of financial literacy and degree of poverty in the country.

BIBLIOGRAPHY

Abubakar, M., Gatawa, N. M. and Birnin-Kebbi, H. S. (2013). "Impact of Information and Communication Technology on Banks Performance: A Study of Selected Commercial Banks in Nigeria (2001-2011)", *European Scientific Journal*, Vol. 9(7): 213-238.

Adusei, M. (2013). "Finance-Growth Nexus in Africa: A Panel Generalized Method of Moments (GMM) Analysis", *Asian Economic and Financial Review*, Vol. 3(10): 1314-1324.

Agbolade, O. K. (2011). "Information and Communication Technology and Banks Profitability in Nigeria", *Australian Journal of Business and Management Research*, Vol. 1(4): 102-107.

Agboola, A. A. (2001). "Impact of Electronic Banking on Customer Services in Lagos, Nigeria", *Ife Journal of Economics and Finance*, Vol. 5(1 & 2): 1-21.

Akram J. and Hamdan, A. M. (2010). "The Impact of Information Technology on improving Banking Performance Matrix: Jordanian Banks as Case Study", *European Mediterranean and Middle Eastern Conference on Information System*, April 12th-13th, Abu Dhabi, UAE.

Alawneh, A. and Hattab, E. (2009). "An Empirical Study of Sources Affecting E-Business Value Creation in Jordanian Banking Services Sector", *International Arab Journal of e-Technology*, Vol. 1(2): 1-8.

Arellano, M. and S. Bond, (1991). "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations", *The Review of Economic Studies*, 58: 277-297. <http://dx.doi.org/16.2307/2297968>.

Beccalli, E. (2005): "Does it Investment Improve Bank Performance? Evidence from Europe", *Wolpertinger 2005 Meeting, the European Accounting Association Conference 2005, research colloquia at Universitua Cattolica del Sacro Cuore (Milan)*.

Choi, I. (2001). "Unit Root Tests for Panel Data", *Journal of International Money and Finance*, Vol. 20(2): 249-272.

- Dos Santos, B. L. and Peffers, K. (1993). "The Effects of Early Adoption of Information Technology: An Empirical Study", *Journal of Information Technology Management*, Vol. 4(1): 1-13.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica*, Vol. 55(2): 251-276.
- Evans, O. (2008). "ICT and Nigerian Banks Reforms: Analysis of Anticipated Impacts in Selected Banks", *Global Journal of Business Research*, Vol. 2(2): 67-76.
- Ibrahim, S. S., Mohammed, B. S. and Gani, I. M. (2012). "Recapitalisation and Bank Performance: Evidence from Banks in Nigeria", *International Journal of Marketing and Technology*, Vol. 2(3): 26-36. www.ijmra.us/./IJMRA-MT799.pdf
- Im, K., H., Pesaran, and Y. Shin, (2003). "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, Vol. 115(1): 53-74.
- Levin, A., Lin, C., & James Chu, C. (2002). "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-sample Properties", *Journal of Econometrics*, Vol. 108(1): 1-24.
- Lin, B. (2007). "Information Technology Capability and Value Creation: Evidence from the US Banking Industry", *Technology in Society*, Vol. 29: 93-106.
- Lupi, C. (2011). "Panel-CADF Testing with R: Panel Unit Root Tests Made Easy", *Economics and Statistics Discussion Paper*, University of Molise. No. 063/11: 1-19.
- Maddala, G. S. and Wu, S. (1999). "A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 61: 631-652.
- Muhammad S. and Muhammad Z. (2010). "Impact of Information Technology on Organisational Performance: An Analysis of Quantitative Performance Indicators of Pakistan's Banking and Manufacturing Companies", *International Research Journal of Finance and Economies*, 39: 229-243.
- Ombati, T. O., Magutu, P. O., Nyamwange, S. O. and Nyaoga, R. B. (2010). "Technology and Service Quality in the Banking Industry: Importance and Performance of Various Factors Considered in the Electronic Banking Services", *African Journal of Business and Management*, Vol. 1: 1-16.

- Ovia, J. (2005). "Enhancing the Efficiency of the Nigerian Payments System", *Central Bank of Nigeria Bullion*, Vol. 29(1): 8-18.
- Pedroni, P. (1999). "Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 61(4): 653-670.
- Pedroni, P. (2000). "Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels", *Advances in Econometrics*, Vol. 15: 93-130.
- Pedroni, P. (2004). "Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time-Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis", *Econometric Theory*, Vol. 20(3): 597-625.
- Ramirez, M. D. and Sharma, H. (2008). "Remittances and Growth in Latin America: A Panel Unit Root and Panel Cointegration Analysis", Economics Department Working Paper No. 51, Yale University. <http://ssrn.com/abstract=1148225>
- Uppal, R. K. (2011). "E-Delivery Channels in Banks-A Fresh Outlook", *Journal of Arts Science & Commerce*, Vol. 2(1): 180-191.

SURİYE’DE BARIŞ NASIL İNŞA EDİLEBİLİR?

Muzaffer Ercan YILMAZ*

ÖZET

Bu makale, Suriye’de ateşkesin nasıl sağlanıp, ardından da kalıcı bir barışın nasıl inşa edilebileceğine ilişkin analitik bir tartışma sunmaktadır. Ülkedeki yönetim karşıtı isyanın kısa özeti ve nedenler bağlamında bir değerlendirmesi ile başlayan çalışma, disiplinler arası bir yaklaşım temelinde ülkede barışı inşa sürecinin basamak taşlarını irdelemektedir. Bu bağlamda özellikle yapılması gereken yasal düzenlemeler ile ekonomik ve sosyal yapının revize edilmesi gereğine dikkat çeken çalışma, üçüncü parti kapasitesine duyulan ihtiyaçtan ötürü, bu süreçte uluslararası toplumun da değişik cephelerden Suriye halkına destek vermesi zorunluluğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Suriye İsyanı, Suriye İç Savaşı, Suriye Krizi, Barışın İnşası, Çatışma Çözümü.

ABSTRACT

HOW CAN PEACE BE ESTABLISHED IN SYRIA?

This article provides an analytical discussion on how to reach a cease-fire and then build a durable peace in Syria. Starting with a brief history and background conditions of the rebellion, the study focuses on the steps of the peace building process, based on a multi-disciplinary approach. In this respect, the study particularly calls for the need for legal, as well as economic and social reconstruction in the country, also stressing the need of the help of the international community in the process of peace building due to the institutional weaknesses of the parties in conflict.

Keywords: Syria, Syrian Rebellion, Syrian Civil War, Syrian Crisis, Peace Building, Conflict Resolution.

1. Giriş

Arap Baharı kapsamında en uzun süreli bir iç savaşa sürüklenen ülke şüphesiz Suriye olmuştur. Suriye’nin güneyinde Mart 2011’de başlayan yönetim karşıtı olaylar üç yıldır şiddetlenerek devam etmiş, binlerce insan yaşamını yitirmiş, yine binlercesi mülteci konumuna sürüklenmiştir. Bugün geldiğimiz noktada ise ne Esad yönetimi bazı reform vaatlerinin ötesinde geri çekilme sinyalleri vermekte, ne de muhalifler bunu zorla yaptırabilme kapasitesine sahip bulunmaktadırlar.

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (muzafter_ercan@yahoo.com)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VII, No. 2, (Ekim 2014)

Suriye'deki çatışmalar hem komşularıyla “sıfır sorun” politikası hedeflerken kendisini Esad'ın gitmesi bağlamında çatışmaya taraf bulan, hem de büyük çaplı bir mülteci akımı ve sınır ötesine taşınan çatışmalarla problem yaşamaya başlayan Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Bu makale, herkesin merak ettiği, “acaba Suriye’de barış inşa edilebilir mi, edilebilirse bunun yolu nedir?”, sorusuna odaklanmaktadır. Suriye'deki isyanın kısa bir özeti ve nedenler bağlamında değerlendirmesi ile başlayan çalışmada, bu sorunun mercek altına alınması ve sorunun çözüm sürecine nasıl yönlendirilebileceğinin tartışılması amaçlanmıştır.

2. İsyen Öncesi Suriye

Birinci Dünya Savaşı öncesi bir Osmanlı toprağı olan Suriye (o zamanlar Suriye adı ile anılmasa da), Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı kaybetmesi sonucu önce Fransız işgaline uğramış, ardından da 1920 yılından itibaren Fransız manda yönetimi altına girmiştir. Fransızlar Suriye'yi tam bir “böl ve yönet” (*divide and rule*) politikasına dayanarak yönetmişlerdir. Bu çerçevede önce Suriye'nin tarihsel bir parçası olan Lübnan 1 Eylül 1920’de bağımsız bir devlet haline getirilmiştir. Hemen ardından da Şam ve Halep merkezli devletler kurulmuştur. Bu iki devlet 1922’de birleştirilerek Suriye Federasyonu’nu oluşturmuşlar, 1925 yılında da Suriye devleti adını almışlardır. Bu arada Alevilerin yoğun yaşadıkları bölgede 1922’de bir Aleviler Devleti kurulmuş, 1922-1941 tarihleri arasında Cebel Druz bölgesinde ise Dürzi halkına özerklik verilmiştir (Khoury, 1987; Okur, 2004: 9-10). 1920-1946 yılları arasında Fransız idaresinde kalan Suriye, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Lübnan dışındaki siyasal birimlerin birleştirilmesiyle bugünkü sınırlarıyla bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak bağımsızlık sonrası ülkeye siyasal istikrarsızlık ve darbeler damgasını vurmuştur. 1947’de Suriye’de ilk seçimler sonucu Şükrü el-Kuvvetli devlet başkanı seçilmişse de, 1949 yılındaki bir askeri darbeyle görevden uzaklaştırılmıştır. 1958 tarihinde Suriye, Mısır devlet başkanı Cemal Abdülnasır'ın Arap dünyası için öngördüğü Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmış, ancak Mısır'ın bu Cumhuriyetteki artan otoritesi sonucu birlik 1961 yılında bozulmuştur.

1963 yılında ise ülke içi sorunların etkisi altında, içeride sosyalizm, dışarıda pan-Arabizm söylemleriyle güçlenen Baas Partisi askeri bir darbeyle Nasır yanlısı Suriye hükümetini devirmiş, bu tarihten sonra ülke Baas partisi tarafından yönetilmeye başlamıştır. 1967 Arap- İsrail savaşında Suriye önemli su kaynaklarının yer aldığı Golan Tepeleri'ni kaybetmiştir. Bu dönemde Savunma Bakanı olan Hafız Esad 16 Kasım 1970 tarihinde askeri ve kansız bir darbeyle

iktidarı ele geçirmiştir.

Hafız Esad iktidarıyla Baas Partisi devletin tüm kontrolünü ele geçirmiş, Suriye’de totaliter sayılabilecek bir yönetim egemen olmaya başlamıştır (Şen, 2004). 14 Mart 1973’te kabul edilen anayasa yönetim şeklini “sosyalist halk demokrasisi” olarak tanımlamakta ve devlet başkanına geniş yetkiler vermektedir. Yasama yetkisi, üyeleri seçimle belirlenen 250 üyeli bir parlamentoya verilmişse de, Baas Partisi’nin bu parlamentoda sürekli ezici bir çoğunluğa sahip olması, seçim sisteminin demokratik ve özgür bir biçimde işlemediğini ortaya koymaktadır.

Hafız Esad’ın 10 Haziran 2000 tarihinde gerçekleşen ölümünün ardından ise yerini oğlu Beşar Esad almıştır. Aslında bir göz doktoru olan ve siyasete çok da ilgi duymayan Beşar Esad, babasının yerine geçmesi düşünülen ağabeyi Basil’in 1994 yılında bir trafik kazası sonucu yaşamını yitirmesi ile siyasete girmeye mecbur kalmıştır.

O zamanki anayasaya göre cumhurbaşkanlığı için gerekli olan 40 yaş sınırının, 34 yaş sınırıyla değiştirmesi üzerine Beşar Esad, Suriye Cumhurbaşkanı olmuştur.

35 yaşında göreve gelmesinin ardından ilk aylarda açıklık ve siyasi hoşgörü yanlısı bir tavır sergileyen Beşar Esad, çok sayıda siyasi tutukluyu serbest bırakmış, medya üzerindeki kısıtlamaları gevşetmiş ve yolsuzlukla mücadele etmiştir. Ancak ekonomi ve siyasette söz verdiği kapsamlı reformları hayata geçirememiştir.

3. Kırılğan Devlet Yapısı ve İsyanın Yakın Nedenleri

Osmanlı döneminde Suriye kendine özgü bir ülke değildir ve bir Suriyeli kimliği de bu bağlamda oluşmamıştır. Her ne kadar Osmanlı egemenliğinden kurtulmak için Arap milliyetçiliği 19. yüzyılın ikinci yarısında giderek gelişmiş ve Beyrut’taki bazı Hristiyan entelektüeller Suriye toplumunun birliğini sağlamak amacıyla kimi ideolojik kulüpler kurmuşlarsa da, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarına kadar bile Suriye’de ortak bir ulusal ruh oluşmamıştı. Fransız sömürgesi döneminde bölgenin beş farklı siyasal birime bölünerek yönetilmesi, yine bir Suriyeli kimliğinin oluşmasını engellemiştir.

Öte yandan bağımsızlık sonrası gelişmeler de Suriye’nin bir ulus olarak evrilmesini destekler nitelikte olmamıştır. Bağımsızlığı takip eden darbeler ve siyasal istikrarsızlık dönemi, nüfusun değişik kesimleri ile farklı otorite unsurları

arasında bir güç mücadelesini beraberinde getirmiştir. 1963 yılında Baas Partisi'nin iktidarı ülke içi karışıklığa kısmen son vermişse de, bu kez Baas diktatörlüğü ülkede tek hakim güç olmaya ve Suriye halkını baskı altına almaya başlamıştır (Abu Jaber, 1996).

1970 yılında bir darbe ile iktidara gelen Hafız Esad ise bir ulus yaratmaya çalışmak ve meşruiyetini bu ulusa dayandırmak yerine, kendi güç odaklarını yaratmaya yönelmiştir. Bu çerçevede Esad, kendisinin de dahil olduğu ve nüfusun ancak %13-14'ünü oluşturan Alevi mezhebinden kişileri Suriye ordusu, istihbarat örgütleri ve devlet bürokrasisi içinde çok etkin bir hale getirmiştir. Yeni rejimin güç odakları bu unsurlar olmaya başlamıştır (Giritli, 1978: 92; Ayhan, 2012: 347).

Ancak bu durum doğal olarak nüfusun diğer kesimlerinin siyasal sistemden dışlanmaları sonucunu doğurmuştur. Özellikle, tahmini rakamlara göre, %70 ile nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sünniler (%10-12'si Kürt, yaklaşık %5'i Türkmen, ve geri kalanlar Araplar olmak üzere- Ayhan, 2012: 347) bu oluşumdan çok ciddi bir biçimde rahatsızlık duymuşlardır. Her ne kadar Esad kendisine bağlı kalmak kaydıyla bazı Sünnilere de yeni sistemde kimi görevler verip kendince bir denge kurmaya çalışmışsa da, bu Sünni çoğunluğu tatmin etmekten çok uzak kalmıştır.

Esad'ın yönetiminde siyasal açıdan dışlanan sadece Sünniler değildir. Şiiğin bir kolu olan yaklaşık %1 oranındaki İsmaililer ile %3 oranındaki Dürziler de Esad sisteminde kendilerine etkin yer bulamayan mezhep gruplarıdır. Fakat bunların göreceli olarak küçük gruplar olmaları, konumlarını Sünnilerin dışlanmışlıklarının gölgesinde bırakmıştır.

Bunların dışında Suriye'de yaşayan yaklaşık %12'lik Hristiyan nüfus ile az sayıdaki Musevi cemaati de Esad yönetiminde kendilerine, oranlarına paralel bir siyasal yer edinme konusunda sorunlar yaşamışlardır. Ancak bu kesimler yine de Sünni bir çoğunluğun yönetimine girme tehlikesine karşı Esad yönetimine karşı çıkmamayı tercih eder bir konuma sürüklenmişlerdir.

Dinsel çeşitliliğin ötesinde, Suriye etnik açıdan da homojen bir yapıya sahip değildir. Araplar (Suriyeli veya göçmen olarak ülkeye gelen) %80 ile çoğunluğu oluştururken, %10-12 civarında Kürt, %5 civarında Türkmen ve diğer etnik gruplar yer almaktadır (Choueiri, 2004). Her ne kadar etnik çeşitlilik ülkede etnik kökenli bir çatışmaya dönüşmemiş ise de, zaman zaman farklı etnik gruplar arasında tansiyon yaşanabilmekte, en azından etnik bakımdan mevcut heterojen yapı, bir

devlet olarak uzun bir geçmişe sahip olmayan ülkede Suriyeli kimliğinin oluşması önünde ciddi bir engel olabilmektedir.

Dolayısıyla Suriye Devleti’ni destekleyen bir Suriye ulusunun aslında çok kristalleşemediği, bunun yerine açık veya gizli birbirleriyle rekabet halinde olan farklı dinsel ve etnik grupların yer aldığı bir ülkede, devlet baskısına rağmen günümüzdeki isyan dalgasından önce de yer yer ciddi çatışmalar yaşanmıştır (Ayhan, 2012: 358-359). Ancak Hafız Esad’ın otoriter yönetimi, oğlu Beşar Esad’ın da kısmi esnekliğe rağmen aynı çizgiyi devam ettirmesi, geniş ölçekli çatışma potansiyelinin su yüzüne çıkmasını uzun bir süre engellemiştir.

Suriye’deki isyan işte böylesi bir kırılğan zeminde ortaya çıkmakla birlikte, sorunu sadece yukarıda anılan grupların dışlanmışlığı ve rekabeti eksenine bağlamak da doğru değildir. Bir kısım Suriyeliler, özellikle genç nesiller, dinsel ya da etnik bağlara bakmaksızın demokratik bir dönüşüm istemekte ve bunun zamanının artık çoktan geldiği inancını taşımaktadırlar.

Gerçekten de kısa bir tarihsel analiz yaptığımızda şunu net olarak görmek mümkündür: Monarşik sistemlerin yıkılıp anayasal devlet ve demokrasilerin yaygınlık kazanması, Fransız Devrimi sonrasında Avrupa’dan başlayarak dalga dalga dünyayı saran bir gelişme olmuştur. Bu süreçte değişik bunalımlardan kaynaklanan farklı sistemler de zaman zaman denenmemiş değildir. Örneğin iki dünya savaşı arası dönemde faşizm, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra da “halk demokrasisi” adı altında sosyalist sistemler kimi ülkelerce benimsenmiştir. Ancak faşizmin modeli olan Mihver Devletleri’nin İkinci Dünya Savaşı’nı kaybetmeleri, Soğuk Savaş’ın da Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu’nun dağılmasıyla son bulması, Batı tarzı liberal demokrasileri, en azından şu an itibarıyla, tek geçerli ve “en az kötü” siyasal rejim kılmıştır. Böylesi bir uluslararası ortamda, küreselleşme ve uluslararası bağımlılığın arttığı, iletişim ve ulaşımın baş döndürücü bir hızla ilerlediği bir dünyada, Arap coğrafyası demokrasinin uğramadığı tek büyük coğrafya olarak tarihin akışına ciddi bir tezat oluşturmaktadır.

Bu yüzden çoğu Arap ülkesinde olduğu gibi, Suriye’deki isyanın ortak bir paydası da demokratik değişim yönündeki beklentidir. Bu değişimi yaşama geçirecek sistemsel araçları, yani liberal bir anayasa, özgür seçimler, işleyen bir çok-partili sistem, basın ve muhalefet özgürlüğü talep etmektedirler.

İsyanın bir diğer ortak paydası ise ekonomik sıkıntı kaynaklıdır. Bilimsel araştırmalar da teyit etmektedir ki, ekonomik refah düzeyi ile isyan eğilimi arasında

negatif bir ilişki söz konusudur (Maslow, 1987; Sites, 1975; Borton, 1979, 1990, 1997). Refah düzeyi arttıkça insanların sisteme adapte olmaları kolaylaşmakta, dolayısıyla isyan eğilimi azalmakta, tersi durumda ise isyan eğilimi artmaktadır. Suriye’ye baktığımızda kişi başına düşen milli gelir 5.000 Amerikan dolarının altında olup, gelir dağılımı da oldukça adaletsizdir. 23 milyonluk ülkede her geçen gün artan işsizlik oranı ile giderek kötüleşen yaşam şartları ve altyapı sorunları da bir başka ciddi sıkıntı kaynağıdır. Halk yaygın yoksulluktan ötürü Esad yönetimini suçlamakta ve yönetimin değişmesi halinde, adeta sihirli bir değnek değercesine refah düzeyinin yükseleceğine inanmaktadır. Bu inanç oldukça subjektif ve aslında kısa vadede gerçekçi de değildir. Ancak Esad yönetimi yaygın yoksulluk ve adaletsiz gelir dağılımı ile o denli özdeşleşmiştir ki, bir kısım insanlar için artık bu yönetimle yola devam etmek geleceğe dönük hiçbir umut vaat etmemektedir.

Suriye’de isyan eden halk bünyesinde, kendine özgü beklentiler içerisinde olan gruplar da yer almaktadır. Örneğin bazı dinsel gruplar daha dine dayalı bir devlet düzeni istemekte ve mevcut isyanları bu dönüşümün bir fırsatı olarak değerlendirmektedirler. Nitekim rejim karşıtı gösterilerde sıklıkla şeriat sloganları atıldığına tanık olunmaktadır. Öte yandan aşırı milliyetçiler daha kesin çizgilerle Batı ve İsrail karşıtı bir yönetim kurabilmeyi arzu etmektedirler. Sistem içerisinde kendilerine yer bulamadıklarını düşünen azınlıklar, en azından haklarının evrensel standartlar temelinde tanınması ve yaşama geçirilmesini istemektedirler. Tüm bunlara kaos fırsatçısı çeteleri ve yağmacıları dahi eklemek mümkündür (Yılmaz, 2011: 19).

Sonuç olarak Suriye’de isyan eden halk homojen bir grup oluşturmamaktadır. Bazı genel beklentiler ve farklı kesimlerin farklı beklentileri söz konusudur. Ancak isyancıları bir araya getiren en temel ortak payda, Esad yönetimine duyulan birikmiş öfkedir. Sonunun nereye varacağını net kestirmeksizin, her ne pahasına olursa olsun isyancılar Esad yönetiminden kurtulma arzusundadırlar. Bu bağlamda “domino etkisinin” rolünü de unutmamak gerekir. Daha önce Tunus ve Mısır’da gerçekleşen isyanların kısa sürede bu ülkelerde yönetimlerin devrilmeleri sonucunu doğurmaları, Suriye’de isyan eden halkı da kuşkusuz bu yönde oldukça cesaretlendirmiştir. Suriyeli muhaliflere Türkiye, ABD ve genel olarak Esad rejimiyle sorunlar yaşayan ya da bu rejimin ortaya koyduğu yaygın insan hakları ihlallerinden rahatsızlık duyan Batılı ülkelerin büyük bir kısmı da değişik düzeylerde destek vermektedir. Hatta destek verenler arasında Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri gibi kimi Arap ülkeleri ile farklı Arap ülkeleri veya Müslüman ülkelerden gönüllüler de yer almaktadır.

Fakat aslında Suriye'deki dinamikler oldukça farklıdır. Tunus ve Mısır'da devrik yönetimler halk desteğine dayanan yönetimler değillerdi. Zeynel Abidin bin Ali ve Hüsnü Mübarek iktidarlarını daha çok Batı ile işbirliğine dayandıran liderler konumundalardı. Ancak isyanlar başlayıp Batı da bu liderlerden desteğini çekince, iktidarları boşa çıktı. Son umut olarak isyan eden halka karşı güç kullanıp, silahlı kuvvetleri yanlarında tutmayı denedilerse de, ordunun giderek isyancılardan yana tavır takınması, sözü geçen liderlerin devrilmelerini sonuçta kaçınılmaz kıldı.

Oysa Suriye'de durum daha farklıdır. Her şeyden önce Suriye'de yönetim Alevilerin sadakat ve desteğini arkasına almış bir şekilde yoluna devam etmektedir. Bu desteğin kısa vadede çekilmesi de söz konusu değildir. Çünkü aslında azınlık olan Aleviler Esad yönetiminde ordu ve bürokraside kilit noktalarda görev almışlardır ve ayrıcalıklı bir konumdadırlar. Bir yönetim değişikliği büyük bir olasılıkla Sünni çoğunluğa dayalı bir oluşuma yol açacağından, Alevilerin böyle bir dönüşümü istemeyecekleri açıktır. Dolayısıyla güvenlik güçleri ve devlet organlarının Esad yönetimine sadakatleri devam etmektedir. Ayrıca azınlıklar da, özellikle Hristiyanların önemli bir bölümü, Esad sonrasına ilişkin ciddi kaygılar taşıdıkları için rejime destek vermektedirler.

Yine Suriye'de rejimin güç odaklarından biri olarak devlete sadık ve doğrudan devlet başkanına bağlı farklı istihbarat birimleri bulunmaktadır. Bu birimler geçmişte devlet otoritesine karşı girişimleri, yaygın insan hakları ihlallerine rağmen, daha güçlenmeden kırma bağlamında etkin olabilmişlerdir. Bugün de söz konusu birimler yönetime sadıktırlar ve isyancıları acımasızca ezme anlayışıyla Esad'ın yanında yer almaya devam etmektedirler.

Bunların dışında uluslararası düzeyde de Suriye'ye yönelik bariz bir Rus desteği söz konusudur. Rusya, şiddetin durması noktasında Batılı devletlerle aynı paralelde hareket eder gibi gözükmekte, ancak Suriye'ye yönelik bir askeri müdahaleye ya da bu ülkeye yönelik ağır yaptırımlara açık bir biçimde karşı çıkmaktadır.

Rusya'nın Suriye'ye verdiği desteğin değişik nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle iki ülke arasında tarihsel bir yakınlık söz konusudur. Daha Soğuk Savaş döneminde Suriye Batılı ülkelerle sorunlar yaşarken, kendisini destekleyen hep Sovyetler Birliği olmuştur. Suriye de, Eisenhower Doktrini'ne rağmen (Kingseed, 1995), Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da üzerinde nüfuz kurabildiği nadir ülkelerden biri olmuştur. İkinci olarak Rusya, Suriye'deki isyanı bir iç sorun olarak değerlendirme eğilimindedir, çünkü kendi ülkesinde de benzer sorunlar uzun bir

süredir devam etmektedir. Örneğin Kafkaslar hala istikrara kavuşamamıştır. Çeçen sorunu baskılanmış, ancak çözülememiştir. Böyle bir durumda başka bir ülkedeki muhalefeti desteklemesi, ülke içi birliğini korumaya çalışan Rusya'nın kendi politikalarıyla çelişme sonucunu doğuracaktır. Üçüncü olarak Rusya, Suriye'deki isyanları uluslararası güvenliği tehdit eder bir boyutta görmemekte, böyle bir algıya dayanılarak yapılacak Batılı bir müdahalenin aslında emperyalist kaygılar taşıyacağından endişe etmektedir. Nihayet Rusya'nın şu anki Suriye yönetimiyle de herhangi bir sorunu ya da anlaşmazlığı bulunmamaktadır. Aksine iki ülke arasında, özellikle askeri ve siyasi anlamda çok yakın ilişkiler söz konusudur. Durum böyle iken Rusya, yönetim değişikliği sonucu doğurabilecek bir risk almaktan da anlaşılır bir biçimde kaçınmaktadır (Yılmaz, 2011: 20). Dolayısıyla Rusya'nın Suriye'ye verdiği destekten ötürü, Suriye'yi hedef alan ağır yaptırımlar ya da Birleşmiş Milletler Şartı'nın zorlayıcı tedbirler öngören 7. bölümü çerçevesinde barış güçlerinin devreye sokulmasını öngören bir Güvenlik Konseyi kararının çıkması olası gözükmemektedir. Ayrıca Güvenlik Konseyi bir diğer daimi üyesi Çin Halk Cumhuriyeti ile İran'ın da, Rusya ile aynı paralelde hareket ettiğini unutmamak gerekir.

Pekiye geçmişte zaman zaman gündeme geldiği ve Libya örneğinde görüldüğü üzere Suriye'ye yönelik bir NATO müdahalesi söz konusu olabilir mi?

Teorik olarak bu mümkün gibi gözükmektedir. Çünkü “yeni stratejik konsept” (*new strategical concept*) çerçevesinde kendisini Soğuk Savaş Sonrası döneme adapte eden NATO'nun, yaygın insan hakları ihlalleri karşısında güç kullanımı dahil, ihlali gerçekleştiren ülkeye yönelik her tür zorlayıcı tedbire başvurabileceği üye ülkelerce kabul edilmiştir. Zaten Libya'ya da bu gerekçe ile müdahalede bulunulmuştur.

Ancak pratik açıdan bakıldığında Suriye'ye yönelik bir NATO hareketinin pek çok devleti karşı karşıya getirmesi ve bölgesel bir gerilime, hatta olası bir çatışmaya yol açması söz konusudur. Öncelikle böylesi bir harekate Rusya açıkça karşı çıkacaktır. Benzer biçimde İran, hemen yanı başındaki Batılı bir askeri operasyonu istemeyecek, bunu engellemek için güç kullanımı opsiyonu dahil değişik yöntemlere başvurabilecektir. Dolayısıyla işin maliyet boyutu bir yana, Suriye'yi hedef alan bir askeri operasyon NATO ülkeleri açısından çok risklidir. Daha da önemlisi, Afganistan ve Libya deneyimlerinden sonra NATO ülkelerinin böyle bir harekate uzak durmalarıdır.

Sonuç olarak bu gerekçeler çerçevesinde, askeri anlamda Suriye'ye yönelik bir Birleşmiş Milletler veya NATO operasyonu şu an için olanak dahilinde gözükmemektedir.

4. Sorun Nasıl Çözülebilir?

O halde sorun nasıl çözülebilir?

Ne denli zor olursa olsun, Suriye'deki çatışmaların sonlanması ve ülkede barışın tesis edilmesi gerekmektedir. Sorunun bu şekilde devam etmesi insani kayıplar açısından kaygı verici olduğu kadar, bölgesel bir çatışmaya dönüşmesi ve büyük güçleri karşı karşıya getirmesi açısından oldukça risklidir.

Unutmamak gerekir ki Suriye'deki çatışmalar bir grubun zaferiyle bitecek gibi gözükmemektedir. Yukarıda da değinildiği üzere, rejimlerin devrildiği Tunus, Mısır ve Libya'dan farklı olarak Suriye yönetiminin iç ve dış destekçileri bulunmaktadır. Bu yüzden sanılanın aksine rejim hâlâ güçlüdür. Yoksa şu ana kadar çoktan devrilirdi. Ancak rejimin bu noktadan sonra artık muhalefeti yok etme kapasitesi de bulunmamaktadır. Bir kez ok yaydan çıkmıştır ve muhalif grupların isyanı Esad rejiminin kontrol seviyesinin çok ötesine taşmıştır.

Sorunun çözüm sürecine yönelmesi bağlamında ilk ve öncelikli olarak atılması gereken adım, bir ateşkesin sağlanmasıdır. Bunu izleyerek de farklı cephelerden barışın inşası gerekir. Bu, kolay bir dönüşüm değildir. Yıllar süren otoriter yönetim anlayışı kuşkusuz rejim ve siyasi kültür üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu izlerin silinmesi ve yeniden yapılanma uzun süreli ve çok yönlü uğraş gerektiren bir maratondur. O nedenle kısa sürede büyük bir dönüşüm beklemek, gerçekçi bir değerlendirme olmaz. Hatta işler geçiş döneminde daha da kötüye gidebilir. Farklı güç unsurları arası mücadele, ayrıca eski ve yeni güçler arası çatışma, ülkeyi daha büyük bir kaos ve güvensizlik ortamına sürükleyebilir. Fakat iyi bir geçiş süreci dizayn edilebilirse, Suriye demokratik dönüşümünü en az sancıyla atlatabilir. Tüm bunlar bir süreçtir ve bu süreç birbirini takip eden şu adımlardan oluşmalıdır:

4.1. Ateşkesin Sağlanması

Bugün geldiğimiz noktada Suriye'de taraflarca bir ateşkese ulaşılması çok zordur. Çünkü taraflar konumlarından geri adım atmadıkları gibi, çatışmanın subjektif dinamikleri de, yani sürekli artan kayıplar ve yaşanan travmalar da, onları

çatışmayı sonlandırma noktasında bir çıkmaza sokmuş durumdadır. Bu çıkmaz ancak bir üçüncü partinin girişimiyle aşılabılır. Yani ateşkes ancak bir üçüncü parti müdahalesiyle sağlanabilir? Bu noktadaki kritik iki öge ise, doğru zamanlama ve doğru üçüncü partidir.

Doğru zamanlama çatışmanın “olgunlaşması” (*ripeness*) ile orantılıdır. Çatışmanın olgunlaşması ise sorunun özellikle fiziksel anlamda tırmanarak taraflara belirgin bir biçimde zarar vermeye başlamasına ve tamamen kendi amaçlarına kilitlenen tarafların kendi başarılarına bir çözüme varma kapasitelerinin kalmamış olmasına işaret eder (Zartman, 1995). Bunun belli bir süresi olmamakla birlikte, genellikle çatışmanın erken evrelerinde taraflar kazanacaklarına inandıklarından üçüncü bir parti müdahalesine sıcak bakmazlar. Dolayısıyla henüz çatışma olgunluğa erişmemiştir. Suriye’de de aslında durum budur. Çatışmalar iki yıla yakındır devam ettiği halde henüz olgunlaşmamıştır, çünkü taraflar, özellikle Esad yönetimi, zafer kazanacağını ummaktadır. Oysaki tarafların istedikleri sonuca ulaşamayacaklarının farkına varmaları bazen yıllar sürer. Suriye’de de aslında çatışan tarafların birbirlerine mutlak anlamda bir üstünlük sağlayamayacakları açıktır. Çünkü her iki tarafın da iç ve dış destekçileri bulunmaktadır. Ancak kendilerini şu aşamada çatışmanın sübjektif dinamiklerine kaptıran taraflar bunu anlayacak durumda değildirler. Dolayısıyla çatışmaların daha uzun bir süre “doğal seyrinde” devam etmesi ve kendiliğinden olgunluğa ulaşması, ya da bir üçüncü partinin çatışmanın artık olgunluğa eriştiği, hiçbir tarafın mutlak anlamda kazanamayacağı konusunda tarafları ikna etmesi gerekir.

Uluslararası toplum açısından tercih edilmesi gereken seçenek elbette ikincisidir. Çünkü çatışmaların kendiliğinden olgunlaşmasını beklemek, bu yüzden de giderek artan kayıplara seyirci kalmak, her şeyden önce etik değildir. İşte bu noktada ikinci kritik öge, yani doğru üçüncü parti, devreye girmektedir.

Peki doğru üçüncü parti kim olabilir?

Üçüncü partiler, bireylerden devletlere ve uluslararası örgütlere, hatta sivil toplum kuruluşlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsarlar. Ancak her hâlükârda başarılı üçüncü partilerin özellikle üç niteliğe sahip olmaları gerekir. Bunlar, güvenilirlik, ehillik ve taraflar üzerinde etki sahibi olmadır.

Genel bir ifadeyle güvenilirlik, çatışmanın taraflarınca güvenilir bulunmayı, yani üçüncü partinin çatışmayı sömürü potansiyelinin bulunmamasını, ehillik üçüncü partinin çatışmayı çözme kapasitesini, taraflar üzerinde etki sahibi olma da

onları uzlaşmaya yönlendirebilecek güce, yani ödül ve ceza kapasitesine sahip olmayı ifade eder (Yılmaz, 2012: 414-419).

Konuya bu açıdan bakıldığında, ABD doğru üçüncü parti değildir, çünkü taraflarca, özellikle Şam yönetimince güvenilir bulunmadığı gibi, aslında isyanı teşvik bağlamında sorunun bir parçası şeklinde de algılanmaktadır. Ayrıca Suriye halkı nezdinde de, Ortadoğu'daki en büyük sömürgeci güç ve İsrail'in hamisi olduğu yönünde Amerikan yönetimine ilişkin çok ciddi negatif imajlar söz konusudur.

Avrupa Birliği yine doğru üçüncü parti değildir, çünkü ABD'ye benzer bir imajla anılmakta ve güvenilir bulunmamaktadır. Suriye'nin sömürge yönetimine konu geçmişi ve onun yarattığı travmalar da bu imajı desteklemektedir.

Türkiye'nin de doğru üçüncü parti olmadığı açıktır. Çünkü bir defa Türkiye ile Suriye arasında, "su sorunu", PKK'ya destek sorunu, hatta "Hatay sorunu" gibi geçmişten gelen ciddi sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar aslında çözülebilmüş değildir; sadece Hafız Esad'ın 2000 yılındaki ölümünün ardından gelişen ikili ilişkilerin yarattığı iyimserlik havası içerisinde geri plana itilmişlerdir. Ancak Arap Baharı'nın patlak vermesi ile bir geriye dönüş yaşanmış, ilişkiler hızla gerilmeye başlamıştır. Bugün geldiğimiz noktada ise artık Türkiye muhalefete verdiği açık destekle çatışmaya taraf bir hale gelmiştir.

Barış misyonu üstlenmiş uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşlarının işlevsel olabileceği düşünülebilir, ancak bunların da etki potansiyelleri sınırlı olup, tarafları ateşkese yönlendirecek "sopa ve havuç" (*stick and carrot*) kapasitesinden yoksundurlar.

Bu seçeneklerin elenmesi karşısında, özellikle iki üçüncü partinin Suriye'de ateşkese sağlama bağlamında fonksiyonel olabileceği söylenebilir. Bunlardan biri Rusya'dır. Yukarıda da değinildiği üzere, Rusya ile Suriye arasında Sovyetler Birliği döneminden beri askeri, siyasi ve ekonomik alanda çok yakın ilişkiler söz konusudur. Bu nedenle Rusya, Suriye üzerinde, başka bir devletin sahip olmadığı güçlü bir etkiye sahiptir. Bu etkiyi, eğer isterse, barış yönünde kullanabilir. Ancak Rusya'nın arabulucu olarak devreye girmesi, muhaliflere meşruiyet kazandırması, dolayısıyla Şam yönetimini karşısına alması sorununu beraberinde getirecektir. Bunu doğal olarak arzu etmeyecektir. Üstelik Esad ile bariz bir sorunu yok iken, ne olacağını bilemediği bir rejim değişikli Rusya açısından risklidir. Bu nedenlerle

devreye girmek istemeyecektir. Öte yandan muhalifler açısından da Rusya güvenilir bulunmamaktadır.

Uygun olabilecek ve daha gerçekçi diğer üçüncü parti ise Birleşmiş Milletler Örgütü'dür. Ancak burada sözü edilen Birleşmiş Milletler'den kasıt, bu örgütün Güvenlik Konseyi ve oradan çıkacak ateşkesi sağlamaya yönelik yaptırım kararları değildir. Zaten bugüne kadar Suriye'ye yönelik ağır yaptırım kararlarının çıkması veya Birleşmiş Milletler Şartı'nın zorlayıcı tedbirler öngören 7. Bölümü çerçevesinde bölgeye barış güçlerinin gönderilmesi, Rusya'nın ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin muhalefeti nedeniyle mümkün olmamıştır.

Dolayısıyla mevcut Birleşmiş Milletler sistemi dahilinde şu an gözüken en makul seçenek, Genel Sekreterin ateşkes sorunu üzerine bizzat aktif rol üstlenmesi ya da tayin edeceği bir özel temsilci aracılığıyla bunu gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Özel temsilci opsiyonu tercih edilecek ise, bunun enerjisi sınırlı bir kişi olmasından ziyade bir gruptan oluşması, bu sebeple daha çok bir komisyon niteliğinde olmasında yarar vardır. Çünkü şu ana kadar birey bazlı çalışmaların yararlı olmadığı görülmüştür. Fakat eğer sorunu ve çatışmanın taraflarını iyi tanıyan, taraflar üzerinde etkiye sahip, iyi anlaşılabilen ancak farklı ulus temsilcilerinden oluşan, her şeyden önemlisi de sadece barış adına özveriyle çalışabilecek bir grup oluşturulabilirse, ateşkesi sağlamak için tarafları iknaya çalışabilir. Birleşmiş Milletler bağlantılı böyle bir grubun meşruiyeti herhangi bir devletinkinden ya da bir uluslararası örgütünkenden çok daha yüksek düzeyde olacaktır. Elbette böyle bir girişimin de başarılı olacağı garanti edilemez. Ancak şu anki şartlarda denenmeye değer bir opsiyondur.

Ateşkesin sağlanması noktasında aşılması gereken bir diğer önemli sorun da, temsil sorunudur. Suriye'deki çatışmaların bir tarafı bellidir: Esad yöntemi. Ancak muhalefet denilen kanadı gerçekte kimler temsil etmektedir?

Aslında Suriye'de muhalefet bütüncül bir yapı arz etmemekte, beklentileri farklı gruplardan oluşmaktadır. Ancak genel olarak üç büyük grup ön plana çıkmaktadır. Birinci grup, daha demokratik bir yönetim hedefleyen ve bu bağlamda herhangi bir mezhepsel farklılık ya da etnik köken gözetmeyen gruptur. İkinci grup aşırı İslamcı olup, şeriat düzeni isteyen ve mevcut çatışmaları bu dönüşümün bir aracı olarak değerlendiren kesimlerden oluşmaktadır. Bu grup dış desteğini El Kaide ve diğer aşırı İslamcı örgütlerden almaktadır. Üçüncü grup ise özerklik ya da ayrı bir siyasal yapılanma isteyen, temelde PKK ile bağlantılı PYD ve Mesut Barzani desteğindeki Kürk Ulusal Konseyi'nden oluşan Kürt muhaliflerdir.

Bunların dışında çok tanınmayan ve bu üç kategori içerisine girmeyen daha küçük gruplar da vardır. Tüm bu muhalif grupların şu anki tek ortak noktaları, Esad yönetimine duydukları birikmiş öfkedir.

Dolayısıyla gerek ateşkesin sağlanması, gerekse ateşkes sağlanabilirse geçici bir yönetimin oluşturulması bağlamında muhalefeti kimin temsil edeceği şu an için çözülebilmiş bir sorun değildir. Yönetimi ateşkese yönlendirme noktasında çalışacak üçüncü partilerin bu soruna da eğilmeleri, muhalefeti organize etmeye çalışmaları, bunu başaramazlarsa da büyük muhalif grupların ayrı ayrı temsil edilmelerini sağlamaları gerekir. Zira iç savaştan çıkan toplumlarda barışı inşa ederken kazandığımız tarihsel bir deneyim, büyük çaplı muhalif grupların barış sürecinin hiçbir aşamasında dışlanmamaları gereğidir. Muhalefetin sadece bir kısmını muhatap alan bir anlayış, genellikle dışlanan grupların barışı sabotaj girişimleriyle karşılaşmaktadır.

4.2. Geçici Bir Yönetimin Oluşturulması ve Yeni Bir Anayasa Yapılması

Eğer Suriye’de ateşkes bir şekilde sağlanabilirse, bunu izlemesi gereken adım geçici bir yönetim oluşturmaktır. Geçici yönetim hem eski rejim, hem de muhalif cepheden oluşmalı, dolayısıyla karma bir koalisyon niteliğinde olmalıdır. Bu karma yapı gerek eski yönetimin, gerekse muhaliflerin dışlanmamaları açısından önemlidir. Çünkü sonuçta hepsinin toplumsal destekçileri mevcuttur.

Geçici bir yönetimin oluşturulması revizyona açık bir barış antlaşmasıyla olabilir. Bu noktada yine üçüncü partilerin kararlılık ve becerileri devreye girmektedir. Ateşkesi sağlamayı başarabilen üçüncü partiler, geçici bir yönetim oluşturan bir barış antlaşmasının da mimarı olabilirler. Böyle bir girişimin ilk aşamalarında üçüncü partiler taraflar arasında iletişim köprüsü işlevi görmeli, belli bir anlaşma zemini ortaya çıkana kadar taraflar arasında iletişimi olgunlaştırmaya çalışmalıdır. İletişim olgunlaşıp belli bir anlaşma “koku vermeye” başladığında ise, bu anlaşmayı tarafları tatmin edici bir boyuta getirme noktasında onlara yardımcı olmalıdır. Çoğu zaman üçüncü partilerin önerilerinin daha objektif bir bakış açısını yansıtmaları dolayısıyla taraflarca dikkate alınma olasılığı yüksektir. Formül arayışları da bir anlaşmaya dönüşmeye başladığında ise artık üçüncü partiler bu anlaşmaya varma konusunda tarafları ikna etmeye çalışmalıdır. Bu ikna, en basit biçimiyle, taraflara anlaşmanın faydalarını anlatmak ve anlaşmaya varamama halinde uğrayacakları kayıpları vurgulamak şeklinde olabilir (Yılmaz, 2006: 135-147). Son aşamada ise üçüncü partiler varılan anlaşmanın uygulanmasına gözetmenlik yapmalı ve sorun çıktıkça pürüzlerin giderilmesi konusunda taraflara

yardımcı olmalıdır. Unutulmamalıdır ki, varılan ilk anlaşmalar genellikle kaba yol haritalarından ibarettir ve çoğu nokta muğlaktır. Zaman içerisinde, pürüzler ortaya çıktıkça ya da daha somut adımlar atılması gerektiğinde, anlaşmalar üçüncü partilerin rehberliğinde revize edilmelidir.

Bu şekilde oluşturulabilecek geçici yönetimin öncelikli görevlerinden biri ise demokratik bir anayasa yapmaktır. Bilindiği üzere anayasalar bir ülkedeki hukuk düzenine yön veren temel metinlerdir ve bu nedenle hukuk devletinin de temel taşlarıdır. Anayasaların alacağı şekil, toplumu şekillendirmek açısından çok önemlidir. Hele Suriye gibi gelişmekte olan bir ülkede yerel gelişim dinamikleri sınırlı olduğundan, pek çok adım ancak tepeden inme bir kanalla atılabilir ve bunun en önemli aracı anayasadır.

Gerçi Suriye’de artan iç ve dış baskılar karşısında Beşar Esad’ın talimatıyla yeni bir anayasa hazırlanmış ve 26 Şubat 2012 tarihinde halkoyuna sunulmuştu. Ancak %89.4 “evet” oyuyla kabul edilen bu anayasa güdümlü olduğu gibi, doksan gün içerisinde seçime gidilmesini öngördüğü halde bu gerçekleşmemiştir. Buna rağmen anayasanın referandumdan yüksek bir oy oranıyla geçmesi dahi, aslında halkın değişim arzusunu simgelemesi açısından önemlidir.

Gerçekten de Suriye halkının ihtiyacı olan rejim tarafından hazırlanan ve küçük değişiklikler eşliğinde aslında eski düzeni temel çizgileriyle devam ettiren görünürde yeni bir anayasa değil, gerçek manada yeni bir anayasadır. Bu, eski düzenin silinmesi ve Suriye’nin önünde yeni bir sayfa açılması için gereklidir.

Yeni bir anayasa yapılması sürecinde iki nokta özellikle önem arz etmektedir. Bunlar, kurucu meclisin kompozisyonu ve bizzat anayasanın içeriğidir.

Öncelikle anayasayı hazırlayıp kabul edecek olan kurucu meclisin yine mutlaka toplumun farklı kesimleri ve değişik görüşleri içerecek bir biçimde oluşturulması gerekir. Bu gereklilik, hazırlanacak olan anayasanın toplum tarafından benimsenmesi açısından çok önemlidir. Kısacası kurucu meclis dominant bir grubun ya da gücünün temsilcisi konumunda olmamalı, bu şekilde bir yapılanmadan kesinlikle kaçınılmalıdır.

Anayasanın içeriğine gelince, bu Suriye halkının ve onları temsilen kurucu meclisin takdiri olmakla birlikte, yeni anayasanın liberal bir anayasa ile düzenleyici ya da kazuistik bir anayasa olmasında büyük yarar vardır. Liberal anayasadan kasıt, yeni anayasa ister parlamenter, isterse başkanlık ya da yarı başkanlık sistemi

öngörsün, her halde işleyen bir çok-partili siyasal sistem, siyasal partiler arasında gerçek bir rekabet, periyodik temelde yapılan özgür ve genel seçimler, ifade serbestisi, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı ve basın özgürlüğü gibi demokrasinin temel esaslarına dayanmalıdır. Bunların yanı sıra, devletin yönetim şeklini din, sınıf ya da zümre temeline dayandırabilecek yapılanmaların önü kapatılmalıdır. Eğer başarılabilirse, bu tür anayasa ile Suriye toplumu demokrasiye doğru evrilme şansı yakalayabilir.

Böyle bir dönüşümü sağlayacak anayasanın da çerçeve, yani sadece temel ilkelerden bahseden kısa bir anayasa olmaması gerekir. Çerçeve anayasalar zaten düzenli bir işleyişe sahip gelişmiş toplumlarda fonksiyonel olabilirken, Suriye gibi dönüşüm yaşayan bir ülkede, en azından kısa vadede, doğabilecek çok sayıda sorunu yasal olarak önleyebilmek adına anayasanın uzun ve ayrıntılı olmasında yarar vardır. Demokrasiye geçiş ivme kazandıkça, anayasa da zaman içerisinde sadeleştirilebilir.

4.3. Serbest Seçimlerin Yapılması

Anayasa devreye girdikten sonra mümkün olan en kısa sürede serbest seçimler yapılmalıdır. Bu, meşru bir yönetimin bir an önce oluşturulması için zorunludur. Ayrıca geçici yönetim çok fazla iktidarda kalmamalıdır, çünkü kompozisyonu ne denli iyi oluşturulmuş olursa olsun, insanların kafasında hala eskiyi temsil eder bir konumdadır.

Bununla birlikte geçici yönetimin serbest seçimler öncesi farklı görüşlerin örgütlenme özgürlüğüne meydan vermeyecek ölçüde kısa ömürlü de olmaması gerekir. Aksi durumda yönetimin sağlıklı bir biçimde el değiştirmesi mümkün olamaz. Zira hali hazırda daha örgütlü kesimler seçimlere daha avantajlı bir biçimde girerler. Örneğin Mısır'da en örgütlü muhalefet olarak Müslüman Kardeşler'in seçimlerden zaferle çıkması bu yüzdendir. Suriye söz konusu olduğunda da yeterli örgütlenme süresi tanımamanın en çok Esad rejimine yarayacağı açıktır. Bu yüzden net bir süre vermek bugünkü koşullarda çok olanaklı olmamakla birlikte, yeni anayasanın kabulünü izleyerek en az altı ay ya da bir yıl gibi bir sürenin, serbest seçimler öncesi örgütlenebilme süresi olarak sağlanması gereklidir.

Öte yandan serbest seçimlerin mutlaka genel ve gizli oy ile açık sayım esasına göre yapılması gerekir. Bu noktada yine üçüncü partilere önemli görevler düşmektedir. Üçüncü partiler gerek seçimlerim sağlıklı bir biçimde organize edilmesi, gerekse bunların dürüstçe yapılmasına gözetmenlik yapmak bağlamında

tarafra yardımcı olabilirler. Zira üçüncü partilerin denetimine açık olmayan seçimlere hile karıştırılması olasılığı yüksektir. Bu süreçte özellikle Birleşmiş Milletler uzmanlık kuruluşları ile uluslararası sivil toplum örgütlerinin fonksiyonel olabileceği söylenebilir.

4.4. Güvenliğin Güçlendirilmesi ve Adaletin Sağlanması

Serbest seçimler yoluyla meşru hükümet oluşturulduktan sonra yapılması gereken öncelikli iş, güvenliğin sağlanması ve adaletin gereğinin, temsili de olsa, yerine getirilmesidir.

Bir iç savaştan çıkan toplumların pek çok ihtiyacı olmakla birlikte en temel gereksinimleri güvenlik ve düzendir. Yıllarca kaos ortamında yaşamış olan insanlar artık öncelikli olarak bunun son bulmasını arzu ederler. Ancak bu o kadar kolay değildir. Çatışan taraflar arasında bir ateşkes ve ön barış antlaşması imzalanırsa bile, çatışma ortamının yarattığı otorite boşluğu sonradan çete ve mafya tarzı yapılanmalara yol açacak bir zemin yaratır. Diğer yandan çatışma ortamında silahlanan kimi gruplar, sonradan hukuk düzenine adapte olmakta güçlük çekebilir, kendi yerel otorite ve çıkarlarını devam ettirecek tarzda hareket edebilirler. Hatta başlarına buyruk hareket etmeye alışmış bu gruplar için çatışma ortamı barış ortamından daha tatminkar olabilir (Yılmaz, 2007: 64). Ancak güvenlik çok temel bir ihtiyaç, aynı zamanda toplumsal barış ve kalkınmanın da ön koşulu olduğundan, kurulacak temsili hükümetin ivedilikle bu soruna yönelmesi gerekir. Bu amaçla atılması gereken adımlar, güvenlik birimlerinin güçlendirilmesi ve etkin çalışan mahkemelerin kurulmasıdır. Bu arada güvenlik ve yargı birimlerinin misyonları da demokratik ortamın gereklerine uygun bir biçimde yeniden tanımlanmalı, bunların tabi olacağı yasal çerçeve revize edilmelidir.

İç güvenliğin ötesinde, çatışma sonrası Suriye’de halkın adalet duygusunun göreceli de olsa tatmin edilmesi gerekir. İki yıla yakındır devam eden çatışmalarda her iki cepheden de orantısız ve sivil-savaşan ayrımı gözetmeyen güç kullanımı, unutulması güç travmalara neden olmuştur. Bu yüzden toplumsal uzlaşya giden yolda suçluların cezalandırılması, travma etkisinin azaltılması ve varılacak barışın kabullenilmesi adına çok önemlidir.

Ancak tüm suçluları net olarak ortaya çıkarmak her zaman mümkün olmayabilir. Örneğin ayaklanmayı bastırma çabası çerçevesinde Esad’a bağlı çok sayıda güvenlik gücünün orantısız güç kullandığı bilinmektedir. Fakat pratik açıdan her düzeydeki görevliyi yargılamak ve cezalandırmak mümkün değildir. Üstelik

sadece Esad cephesinden değil, muhalif gruplardan da çok sayıda kişinin “savaş suçu” kapsamında eyleme karıştığı bir gerçektir. Dolayısıyla binlerce insan nasıl yargılanabilir?

Doğrusu adalet ile barış arasındaki bu tansiyonu tam olarak gidermek mümkün değildir. Siyasal ve toplumsal barışın sağlanması, biraz da suçluyla uzlaşması gerektirir. Çünkü çatışmaya dahil olmuş bulunan toplumun büyük bir kesimini kurulacak sistemden dışlayarak kalıcı bir barışa ulaşılamaz.

Bu bağlamda tarihsel deneyimlerimiz, bir savaş veya iç savaş sonrası dönüşüm yaşayan toplumlarda genellikle komuta merkezinde bulunan üst düzey sorumluların yaşanan insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulmaları yönündedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tokyo ve Nürnberg Uluslararası Ceza Mahkemeleri’nde, Soğuk Savaş sonrasında ise Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemeleri’nde yapılan budur.

Suriye’deki ihlaller şu an için uluslararası yargı boyutuna taşınacak gibi gözükmemekle birlikte, gerek hükümet, gerekse muhalif cepheden şiddete karışmış üst düzey sorumlular hakkında etkin bir yargılamanın yapılması şarttır. Bu bağlamda Güney Afrika örneği izlenebilir. Bilindiği üzere, Güney Afrika’da ırk ayrımcılığının önlenmesi amacıyla kurulan “Gerçeği Tespit ve Uzlaşma Komisyonu” (*Truth and Reconciliation Commission*) 1960’larda ve 1970’lerde yaklaşık 22.000 şiddete maruz kalmış mağdurun tanıklığı temelinde çok sayıda suçluyu tespit etmiş ve bunların yargılanmaları sağlanmıştır (Christie, 2000; Shea, 2000).

Benzer uygulama Suriye’de de yapılabilir. Dolayısıyla serbest seçimleri takiben kurulacak yeni Suriye hükümetinin bu konuyla ilgilenmesi, öncelikleri arasında olmalıdır. Ayrım gözetilmeksizin yapılacak adil bir yargılama süreci ve ön plana çıkan suçluların cezalandırılması, kamu nezdinde adalet duygusunun tatmini, dolayısıyla bunu izleyecek toplumsal uzlaşma adına atılması gerekli bir adımdır.

4.5. Ekonomik ve Toplumsal Yapılanma

Nihayet Suriye’de barışı inşa çabalarının ekonomik ve toplumsal cepheden de desteklenmesi gerekir. Aksi halde siyasal barış, sınırlı ölçekteki bir elit kitle düzeyinde tıkanabilir ve kalıcı olamaz.

Genel olarak iç savaş yaşayan ülkelerde ekonomi kaçınılmaz bir biçimde darbe alır. Suriye’de iki yıla yaklaşan çatışmalar iç ve dış yatırımları azaltmış,

Üretim bazı sektörlerde durma noktasına gelmiş ve temel gıda maddeleri fiyatları bariz bir biçimde yükselmiştir. Bunun yanı sıra altyapı büyük ölçüde tahrip olmuş, ülkenin %14'lk pay ile önemli bir gelir kaynağını oluşturan petrol ve doğalgaz üretimi de çatışma ortamından negatif yönde etkilenmiştir.

Suriye zaten ekonomisi güçlü, refah düzeyi yüksek olan bir ülke değildir. Genel olarak tarım ve hayvancılığa dayalı ülkede ayaklanma öncesi kişi başına düşen milli gelir 5.000 Amerikan dolarının altında idi (4.700 dolar civarında). Baas rejimi, Mısır'ın efsanevi lideri Cemal Abdl Nasır'ı örnek alarak Suriye'de de sosyalizme yakın bir yönetim kurmaya çalışmıştı. Bu bağlamda ülkenin temel üretim unsurları devletleştirilmişti. 1990'lı yıllarda başlayan, Beşar döneminde hızlanan liberalleşme politikaları ise rejime yakın çevrelerin zenginleşmesine ve gelir dağılımında eşitsizliklere yol açmıştı. Üstelik dış politikada giderek belirginleşen Batı karşıtlılığı, Suriye'nin Batılı ülkelerle olan ticaret hacmini sınırlayıcı bir sonuç doğurmuştu. Ekonomide yönetim ile bağlarının belirleyici olması ve bu çerçevede Esad yönetimine yakın çevrelerin ekonomik kararlarda belirleyici rol oynamaları da, halk arasında ciddi bir rahatsızlık kaynağıydı. Bu yüzden, yukarıda da değinildiği üzere, Suriye'de yönetim karştı ayaklanmanın bir boyutunu yaygın yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlik oluşturmaktaydı. Bugün geldiğimiz noktada ise çatışmaların etkisiyle ekonomi daha da kötüye gitmektedir.

Yine yukarıda belirtildiği gibi, ekonomik sıkıntılar temel insan ihtiyaçlarının karşılanamaması sonucunu doğurmakta, bu da isyan eğilimini artırmaktadır (Burton, 1990, 1997). Aynı mantık çerçevesinde refah düzeyi arttıa insanların sisteme adapte olmaları kolaylaşmakta, bu yüzden de isyan eğilimi azalmaktadır (Horowitz, 2000). Dolayısıyla Suriye'nin çatışma sonrası ekonomik yönden desteklenmesi, gelecek çatışmaların önlenmesi ve ülkenin istikrara kavuşması açısından son derece önemlidir. Suriye'nin mevcut durumda kendi ekonomik yarasını kendisinin sarma kapasitesi sınırlı olduğundan, uluslararası toplumun (zellikle ulus-devletler ve uluslararası örgütlerin) bu ülkeye kredi, teknik destek, hibe ve borç sağlama bağlamında yardımcı olması gerekir. Bu, hem medeni dayanışmanın bir gereği, hem de karşılıklı bağımlılık faktöründen ötürü Suriye'deki istikrarsızlığın bölgesel ya da uluslararası bir istikrarsızlığı tetikleyebilme riskinden kaçınmak içindir.

Barış adına toplumsal açıdan da Suriye'nin bazı yönlerden yeniden yapılanmaya, ya da yapılandırılmaya, ihtiyacı vardır. Ülkedeki şiddet kültürü azaltılmalı ve terörü destekleyen illegal yapılanmaların n kesilmelidir. Bu

sorunların bir kısmı aslında rejim ve siyasal sistemle bağlantılıdır. Suriye’de yıllarca hakim olan otoriter yönetim anlayışı ve rejimin değişime kapalı olması, şiddetin toplumsal bir boyut kazanmasına ve kültüre nüfuz etmesine yol açmıştır. Alternatif siyaset çıkış odağı bulamadığı için, ayaklanma ve yönetimle çatışma köklü değişimin tek aracı olmuştur. Aynı altyapı, aşırı ideolojileri ve terörü de desteklemiştir. Dolayısıyla Suriye çatışma sonrasında demokrasiye doğru evrilmeyi başarabilirse, bahsi geçen sorunların bir kısmı zaten zaman içerisinde kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Ancak süreci hızlandırmak adına bazı adımlar da atılabilir. Örneğin resmi eğitimi revize ederek genç kuşakların daha barışçıl bir mantaliteyle yetişmeleri sağlanabilir. Daha 1960’lı yıllarda yapılan deneysel çalışmalar dahi, şiddetin sosyal çevreden öğrenilen bir olgu olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır (Bandura, 1973). Fakat eğer şiddet öğreniliyorsa, barış ve sosyal uyum da öğrenilebilir. Bunun için eğitim sisteminin modernize edilmesi, bilimsel bilgi temelinde kritik düşünceyi, farklılıklara karşı toleransı ve genel olarak hoşgörüyü teşvik edecek bir biçimde dizayn edilmesi gerekir. Yine eğitim sürecinin fiziksel ve psikolojik şiddetten arındırılması, bu süreçteki bir diğer zorunluluktur (McGlynn, 2009; Finley, 2011). Eğer bunlar yapılabilirse, eğitimsel revizyonun Suriyeli genç kuşaklar üzerindeki etkisi yakın gelecekte kaçınılmaz bir biçimde görülecektir.

Öte yandan birbirlerini rakip, hatta düşman olarak algılayan farklı mezhepsel veya etnik gruplar arasındaki buzlar eritilip ortak bağlar geliştirilmeye çalışılmalıdır. Bu çerçevede, örneğin, “toplumlar arası diplomasi” yönteminden yararlanılabilir. Toplumlar arası diplomasi (*second-track diplomacy*), Joseph V. Montville tarafından uyuşmazlık çözümü literatürüne kazandırılan bir kavramdır. Söz konusu kavram, birbirlerini hasım olarak gören gruplar arasında, üçüncü partiler önderliğinde ve periyodik temelde problem çözüm toplantıları (*problem-solving workshops*) düzenlenmesine işaret etmektedir (Montville, 1990). Geçmiş deneyimler, söz konusu toplantıların genellikle hasım grupların birbirlerini yakından tanımaları, birbirlerinin “insan” yüzünü keşfetmeleri ve barış içinde bir arada ortak bir yaşam için neler yapabileceklerini tartışmaları bağlamında fonksiyonel olduğunu ortaya koymaktadır (Davies and Kaufman, 2002; Yılmaz, 2005). Bu alan yerel ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının geniş faaliyet gösterebilecekleri bir alandır. Özellikle uluslararası alanda toplumlar arası diplomasi üzerine uzmanlaşmış ve barış kaygılarının ötesinde kar amacı gütmeyen çok sayıda sivil toplum kuruluşu bulmak mümkündür (Yılmaz, 2008: 2). Ancak maalesef Ortadoğu ülkelerinin çoğunda, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının “Batı ajanı” oldukları yönünde yaygın bir kanı vardır. Oysa yakından bakıldığında

bu kuruluşların Batılı hükümetlerle organik bir bağlarının olmadığı ve barışın inşası sürecinde son derece yararlı çalışmalar yaptıkları görülür. Dolayısıyla Suriye otoriteleri bu kuruluşların faaliyetlerine izin vermeli, hatta barış sürecine katılımlarını teşvik edici politikalar geliştirmelidir.

Toplumsal bağların güçlendirilmesi noktasında atılabilecek bir adım da, rakip grupları ortak amaçlar çerçevesinde bir araya getirmektir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin gruplar arası çatışma riskini azaltıp barışı pekiştirdiği gerçeği, daha 1950’li yıllarda Türk kökenli Amerikalı bilim insanı Muzafer Sherif’in deneysel çalışmalarıyla ortaya konmuştur (Sherif, 1953, 1967). Çünkü her şeyden önce ortak bir amaca ulaşma doğrultusunda hareket eden taraflar birbirlerini daha yakından tanıma olanağına kavuşmakta ve ortak amaç için ortaya konan çok yönlü emek, katılımcıları psikolojik düzeyde birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Dahası, taraflar ortak kazancın getirilerini tattıkça, düşmanlığın rasyonel olmadığını düşünme eğilimine girmekte ve bu çerçevede “geleceğe bakma” anlayışı ilişkilere egemen olmaya başlamaktadır. Ayrıca aynı amaç için, aynı grup içerisinde çalışmak, sosyal kimliğin bu grup temelinde, daha geniş bir düzeyde yeniden tanımlanması sonucunu doğurmakta, dolayısıyla karşı tarafa yönelik negatif hisler barındıran alt kimlik erozyona uğramaktadır (Pruitt, v.d: 139-137). Fakat rakip gruplar genellikle zayıf görünme ya da “yüz kaybetme” endişesi taşıdıklarından, bu bağlamda yine Suriye içinden ve dışından güvenilir üçüncü partiler süreci başlatma konusunda fonksiyonel olabilirler.

Nihayet barışın tesisi ve toplumsal dönüşüm sürecinde yerel medyaya da önemli bir görev düşmektedir. Bilindiği üzere medya, kamuoyunu yönlendiren en güçlü araçlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle toplumsal sorunlar üzerine medyanın tutumu, toplumun önemli bir kesiminin bakış açısını derinden etkileyebilmektedir (Yılmaz, 2006: 175-180). Suriye’de de demokratik bir dönüşüm yaşanacaksa, medyanın bu yönde desteği şarttır. Şiddeti teşvikten kaçınan, doğru ve tarafsız bilgi veren, haksızlıkların üzerine gidebilen ve genel olarak toplumsal uzlaşmayı pekiştiren bir yerel medyanın Suriye’de barışın inşası sürecinde önemli bir rol oynayacağı kuşkusuzdur. Bunun için de medyanın özgürleştirilmesi, devlet güdümünden çıkarılması ve rekabet ortamının yaratılması, öncelikli yapısal değişimler arasındadır.

5. Sonuç

Suriye’deki kanlı çatışmalar üçüncü yılını doldurmaya yaklaşırken, ülkede ateşkesin nasıl sağlanıp, barışın nasıl inşa edileceği hala çok ciddi bir sorun olarak

uluslararası toplumun gündemini işgal etmektedir. Suriye'deki sorunla mücadele bağlamında uluslararası toplumun kararlı bir duruş sergilediğini de söylemek güçtür. Zaman zaman bir askeri müdahale opsiyonu gündeme gelmiş ise de, Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki vetosu sebebiyle bu gerçekleşmemiştir. Suriye sorunu aynı zamanda Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra büyük güçler arası derin çatlağı ortaya koyan temel sorunlardan biri olması açısından da dikkat çekicidir. Soğuk Savaş'ın bitiminin hemen sonrasında yerel çatışmalarda büyük ölçüde paralel hareket eden Güvenlik Konseyi üyeleri, Suriye sorununda, adeta Soğuk Savaş yıllarını anımsatırcasına, ayrılmışlardır. Böylesi bir ortamda sorunun uluslararası legal düzeyde çözülme olasılığı artık kalmamış gözükmektedir.

Ancak sorunun bir şekilde çözülmesi de şarttır. Mevcut tablo kabul edilebilir bir durum değildir. Çatışmaların başladığı Mart 2011 tarihinden bu yana, kesin veriler olmamakla birlikte, sırf insani kayıpların yüz bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Yine yüz binlerce insan, komşu ülkeler ağırlıklı olmak üzere, farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bazı şehirlerde süren çatışmalar nedeniyle ciddi düzeyde açlık ve susuzluk yaşanmaya başlamıştır. Humus, Halep, Rastan ve daha birçok şehirde altyapı çok büyük zarar görmüş, neredeyse sağlam bina kalmamıştır. 21. yüzyılda Suriye'de yaşanan tüm bu 201 gelişmeler Birleşmiş Milletler sisteminin askeri anlamda zayıflığını da ortaya koymuş ve örgüte olan güven duygusunu derinden zedelemiştir.

Fakat madem ki sorun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi düzeyinde çözülemiyor, o halde, yukarıda ayrıntılı bir biçimde değinildiği üzere, farklı arabuluculuk opsiyonların değerlendirilmesi ve uluslararası toplumun değişik cephelerden Suriye'de barışı inşa sürecini desteklemesi gerekir. Elbette bu tür girişimlerin de Suriye'ye kesin barış getirme garantisi yoktur. Ancak çatışmaları izlemek ve sadece kınamak yerine, daha somut çabaların denenmesi artık bir zorunluluk halini almıştır.

KAYNAKÇA

Abu Jaber, Kamel. *The Arab Bath Socialist Party*, Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1996.

Ayhan, Veysel. *Arap Baharı: İsyandar, Devrimler ve Değişim*, Bursa: MKM Yayınları, 2012.

Bandura, Albert. *Aggression: A Social Learning Analysis*, Englewood Cliffs, NJ: Prencite Hall, 1973.

Burton, John W. *Deviance, Terrorism, and War: The Process of Solving Unsolved Social and Political Problems*, New York: St. Martin's Press, 1979.

Burton, John W. *Conflict: Human Needs Theory*, New York: St. Martin's Press, 1990.

Burton, John W. *Violence Explained*, Manchester and New York: Manchester University Press, 1997.

Choueiri, Youssef M. *State and Society in Syria and Lebanon*, New York: St. Martin's Press, 2004.

Christie, Kenneth. *The South African Truth Commission*, Basingstoke: Macmillan, 2000.

Davies, John and Kaufman, Eddy. *Second Track/Citizen's Diplomacy: Concepts and Techniques for Conflict*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2002.

Finley, Laura L. *Building A Peaceful Society: Creative Integration of Peace Education*, Charlotte, NC: Information Age Pub. 2011.

Giritli, İsmet. *Bugünkü Ortadoğu'nun Önemli Sorunları*, İstanbul: Beta, 1978.

Horowitz, Donald L. *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, CA: University of California Press, 2000.

Khoury, Philip S. *Syria and the French Mandate*, London: I. B. Taurus, 1987.

Kingseed, Cole C. *Eisenhower and the Suez Crisis of 1956*, Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1995.

Maslow, Abraham. *Motivation and Personality*, 3rd ed., New York: Harper & Row, 1987.

McGlynn, Claire. *Peace Education in Conflict and Post-Conflict Societies: Comparative Perspectives*, New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Montville, Joseph V. "The Arrow and The Olive Branch: A Case for Track Two Diplomacy", *The Psychodynamics of International Relationships*, Vamik D. Volkan (ed.), London: Lexington Books, 1990.

Okur, Mehmet Akif. "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", *Orta Doğu Siyasetinde Suriye*, Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (der.), Ankara: Platin Yayınları, 2004.

Shea, Dorothy C. *The South African Truth Commission: The Politics of Reconciliation*, Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2000.

Pruitt, Dean G., Kim, Sung H. and Rubin, Jeffrey Z. *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement*, New York: McGraw-Hill, 2004.

Sherif, Muzaffer. *Groups in Harmony and Tension*, New York: Harper, 1953.

Sherif, Muzaffer. *Group Conflict and Cooperation*, London: Routledge, 1967.

Sites, Paul. *Control and Constraint*, New York: Macmillan, 1975.

Şen, Sabahattin. *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalm: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul: Birey Yayınları, 2004.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. "Interactive Problem Solving in Intercommunal Conflicts", *Peace Review*, Vol. 17, No. 4, 2005.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü*, Ankara: Nobel, 2006.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*, Ankara: Nobel, 2007.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. “Non-governmental Organizations and Peacemaking”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 1, No. 2, 2008.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. “Suriye: Süreklilik ve Değişimin Çatışması”, *Ortadoğu Analiz*, 30, 2011.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. “Uluslararası Çatışmalarda Üçüncü Taraf Müdahalesi: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Barış Güçleri ve Barışın Tesisi”, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, Mustafa Aydın v.d. (der), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Zartman, William. *Collapsed States*, Boulder: L. Rienner, 1995.

YAZARLARA NOTLAR

1. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, hakemli bir dergidir ve Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.
2. Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir.
3. Dergide yayımlanan tüm yazıların yayın hakları Yakın Doğu Üniversitesine devredilmiş olur. Dergide yayımlanan her türlü yazıdan yapılacak alıntılarda kaynak gösterilmesi zorunludur.
4. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'ne gönderilen yazılar özgün olmalı, başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Gönderilen yazının bir başka biçimi yayımlanmak üzere incelenmek için bir başka yayımcıya gönderilmiş, ya da yayımlanmış, yada yayımlanacak ise yazar bunu yazısını dergiye gönderdiğinde açıkça belirtmelidir.
5. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından ilk değerlendirmesi yapıldıktan sonra hakemlere gönderilir. Hakemden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, yazardan makalesinde düzeltme istenmesine ya da basılmamasına yayın kurulu karar verir. Yayım kararı yazara (birden çok yazar varsa, adı ilk belirtilmiş olana) en kısa zamanda bildirilir. Yayımlanmayan makaleler yazarlara geri gönderilmez.
6. Hakem değerlendirmesinin tarafsızlığını sağlamak için hakemlere gönderilen yazıda yazarın kimliğine ilişkin herhangi bir bilgi olmamalıdır. Yazarlar makalelerinin başlığını, ad, soyadı, unvan, bağlı bulundukları kurum adı, posta adresi, telefon ve e-posta adreslerini ayrı bir kâğıda yazarak bir kapak sayfası hazırlayıp makaleleri ile birlikte göndermelidir. Hakemlere gönderilecek metinde makalenin başlığı, makale metni, Türkçe ve İngilizce özetler bulunmalı, kimlik bilgileri yer almamalıdır.
7. Dergide yayımlanması istenilen metinler MS Word dokümanı olarak elektronik ortamda e-mail eki olarak ya da CD olarak aşağıdaki adreste doğrudan Editör'e gönderilmelidir. Yazarlar isterlerse buna ek olarak metnin yazılı kopyasını da gönderebilirler. Yazılı metinler A4 kağıdın bir tarafına 2 aralıkla yazılmalı ve bütün sayfalara birbirini izleyen numaralar verilmelidir.
8. Ana dili İngilizce olmayan yazarlar, İngilizce yazdıkları metinleri göndermeden önce ana dili İngilizce olan bir uzmana okutup gerekli düzeltmeleri yaptırmalıdır.

9. Yazılara yayımlanan yazarlara yayımlanan makalenin 20 adet ayrı basımı ve bir adet dergi bedelsiz olarak gönderilir.
10. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*'ne gönderilen makalelerin yazım ve biçim koşulları bakımından son denetimlerinin yazar tarafından yapıldığı, yazarın makalenin disketteki ya da CD'deki biçimiyle basılmasına onay verdiği kabul edilir. Makale dergi editörlüğüne teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için yazara geri gönderilmez. YDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi yazım ve biçim kurallarına uygun olmayan makaleler hakeme gönderilmez ve basılmaz.
11. Gönderilen metnin tamamı daktilo harfleri ile tek aralıklı, A4 kâğıdın alt ve üstünde 5cm, yanlarda 4 cm boşluk kalacak şekilde yazılmış olmalıdır.
12. Makaleler için belirlenmiş standart bir uzunluk söz konusu olmamakla beraber 9000–10000 kelime hedeflenmelidir. 10000 kelimeden fazla olan metinler ancak özel koşullarda kabul edilir.
13. Makale, italik harflerle ve içerden yazılmış yaklaşık 100 kelimeden oluşan, temel savını ve varılan sonucu betimleyen bir özet ile başlamalıdır. Özete makale içeriğini karakterize eden 6 anahtar sözcük veya deyim eşlik etmelidir.
14. Metin 12 punto büyüklükte Times New Roman yazı tipi ile yazılmalıdır. Makale başlığı ve ana alt başlıklar 14 punto, Times New Roman yazı tipi, bold ve ana metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıkların altındaki alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve italik olmalı ve paragrafın ilk cümlesinin başında yer almalı ve bir nokta ile sonlanmalıdır.
15. Bütün çizelge, grafik ve diyagramlara şekil denilmeli ve birbirini izleyen numaralar verilmelidir. Tablolar olanaklar elverdiği ölçüde az sayıda olmalı ve sadece çok gerekli bilgiler içermelidir. Her şekil ve tabloya Arap rakamları ile bir numara verilmeli ve numaradan sonra başlığı yazılmalıdır ve metin içinde atıf yapılmalıdır.
16. Kaynaklara gönderiler dipnot biçiminde olmamalı, ilgili kaynak(lar) metinde araç içine alınarak (yazar soyadı, yayım yılı: -gerekiyorsa- sayfa numarası/ ya da ilgili sayfalar/bölüm) biçiminde gösterilmelidir.
17. Metin içindeki gönderiler ve metne ilişkin ek açıklamalar sırayla numaralandırılmalı ve metnin sonunda, kısaltma ve sembol listesinden önce "Notlar" başlığı altında yer almalıdır.
18. Metinde gönderi yapılan kaynakların tümü, makalenin en sonuna yerleştirilecek bir kaynakçada yer almalı, gönderi yapılmayan kaynaklar bu listeye

konulmamalıdır. Dergi, kitap, derleme, sempozyum adları açık olarak ve italik (ya da koyu renkte) yazılmalıdır.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Yakın Doğu Üniversitesi

Lefkoşa/ KIBRIS

e-posta: aykut.polatoglu@neu.edu.tr

Tel : 0(392) 675 1000 / 3112

Fax : 0(392) 675 1051

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. *NEU Journal of Social Sciences* is a refereed journal published twice a year, April and October.
2. Manuscripts should be written in Turkish or English.
3. Copyrights of the articles appearing in the *NEU Journal of Social Sciences* belong to the Near East University. Authors may use the article elsewhere after publication provided that permission is obtained from Near East University.
4. Articles submitted to *NEU Journal of Social Sciences* should be original contributions and should not be published elsewhere or should not be under consideration for any publication at the same time. If another version of the article is under consideration by another publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should clearly indicate this at the time of submission.
5. Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.
6. The reviewing of manuscripts is based on the anonymity of the author and the confidentiality of readers' and editors' reports. To guaranty the anonymity in the review process, authors should include a separate title page with their name, institutional affiliation, full address and other detailed contact information. The title of the article alone should appear on the top of the first page of the manuscript.
7. Complete manuscripts should be submitted to the editor, as an MS Word document, either electronically via e-mail attachment, or on a high density 3.5-inch diskette, or CD at the address shown below. Authors may submit additional hardcopies, if so desired. These should be typewritten on A4/Letter paper, on one side only, double spaced and with ample margins. All pages (including those containing only diagrams and tables) should be numbered consecutively.
8. For English written articles, authors whose first language is not English should ensure that a draft of their article has been read and corrected by a competent person whose first language is English.

9. Authors whose articles published in the journal are entitled to 20 free off prints and a copy of the issue in which their article appears.
10. Authors are responsible for ensuring that their manuscripts conform to the journal style. The editors will not undertake retyping of manuscripts before publication.
11. All parts of the manuscript should be typewritten, single spaced, with margins of 5 cm at the top and bottom, and 4 cm on left and right sides of an A4 / paper.
12. There is no standard length for articles, but 9000-10000 words is a useful target. Articles longer than 10.000 words will be accepted only in exceptional cases.
13. The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 6 key words or phrases that characterise the content of the article.
14. All material should be 12-point, Times New Roman type. Article title and principal subheads should be 14-point Times New Roman type, bold and set on a line separate from the text. Secondary subheads should be 12-point Times New Roman, bold and set on a line separate from the text. Sub-subheads 12-point Times New Roman type, bold and italic, run-in at the beginning of the paragraph, and followed by a period.
15. All diagrams, charts and graphs should be referred as figures and consecutively numbered. Tables should be kept to a minimum and contain only essential data. Each figure and table must be given an Arabic numeral, followed by a heading, and be referred to in the text.
16. To cite the works you used in developing your article, use the author-date system. For each work to which you refer, give the author's last (family) name, date of publication of the work cited, a page number(s) if needed.
17. Please do not use footnotes. Use endnotes to elaborate or comment on material in the text and place them at the end of the text under the subhead "Notes". Notes should be numbered consecutively through the article with a numeral corresponding to the list of notes placed at the end.

18. List of references (the bibliography) that follows the endnotes should be given in alphabetical order. Only works actually cited in the text should be included in the references.

Prof. Dr. Aykut Polatoğlu

NEU Journal of Social Sciences

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Near East University

Lefkoşa/ KIBRIS

e-mail : aykut.polatoglu@neu.edu.tr

Tel : 0(392) 675 1000 / 3112

Fax : 0(392) 675 1051